

A hagyományos gazdálkodás sajátosságai Debrecenben

ifj. Barta János

történész, professzor emeritus, Debreceni Egyetem, BTK Egyetemes Történeti Tanszék

Amikor 1793-ban Robert Townson angol utazó Debrecenben járt, meglehetően lehangoló benyomásai alakultak ki a városról: „Micsoda körülménynek köszönheti Debrecen létrejöttét, azt nem tudom, de azt sem fejthetem meg, mi bírhatott rá 30000 embert, hogy olyan vidéket válasszon magának lakhelyül, hol sem forrás, sem folyó, sem tüzelő, sem építőanyag nincs.

Debrecen ugyan városnak neveztetik és városi jogokkal is föl van ruházva, azonban falunak tekintendő, ennél fogva talán a legnagyobb falu egész Európában. Ha pedig városnak tekintjük, akkor a legutolsók közé kell számítanunk, jóllehet lakosai nem a legszegényebbek. .. A házak csekély kivétellel földszintesek, náddal fődöttek és tűzfalal fordulnak az utcára. Az utcákon kövezetnek híre-hamva sincs, csupán a legforgalmasabbak vannak kirakva gerendákkal a gyalogjárók számára.” Az angol úr külön mondatot szentelt a kollégium épületének, „szabálytalan, ódon és roskatag, nagyon hasonlít a mi szegényházainkhoz”, de elismerte, hogy az ilyen méltatlan körülmények között gyakran nemcsak mély tudás halmozódhat fel, hanem a tehetség is kibontakozhat. Kiemelte a diákok nagy számát, az oktatás módszerét, amelyben az idősebbek tanítják a fiatalabbakat.¹

Kedvezőtlen véleményét csak erősítette, hogy (saját szavait használva) „a református lakosok életmódja, sötét ruházata és a tartózkodása alatt szünni nem akaró borongó időjárás együttevén igen rideg benyomást keltettek” benne. Ugyanakkor nagyon meglepte, hogy ebben a hazájától távoli városban négy vagy öt olyan úrral is találkozott, köztük két-három professzorral, akik már jártak „sziget-hazájában”, azaz Angliában. Ismerte a magyarázatot is: a reformátusok lelkeszei körutat szoktak tenni valamely protestáns országban, így jutottak el néhányan Angliába. Név szerint is említi a város legidősebb orvosát, Vesprim [azaz Wespri-rémi] doktort, aki Townson úr tudomása szerint Edinburghban tanult.²

¹ Robert Townson: *Travels in Hungary with a short account of Vienna in the year 1793*, London, 1797. p. 238–239.; A patinás magyar fordítás Szamota István: *Régi utazások Magyarországon és a Balkán félszigeten*. Budapest, 1891. c. munkájából származik. 484–485. A tudásra és tehetségre utaló, szerkezetileg kissé bonyolult mondat azonban a magyar fordításból hiányzik.

² Townson: j.m. 247–248., a fordításban 486.

I. kép: Debrecen, ahogyan Townson úr még láthatta

A város képe egy 1783-ban (más adat szerint 1788-ban) készült céhlevélen.³ Nagyjából középen áll a Kistemplom, eredeti hagymaformájú toronysisakjával, balra tőle a gótikus András templom, a külön az I. Rákóczi György erdélyi fejedelem által adományozott súlyos harang számára emelt toronnyal, még balra a kollégium épülete, jobbra - egy emeletes épületen túl - a Szent Anna templom barokk homlokzata látható (tornyai csak 1834-re épültek fel). Elöl az akkori nevén Németh (ma Széchenyi nevét viselő) utcán néhány emeletes épület, de azokon kívül földszintes házacskák a várost bizonyára jól ismerő rajzoló számára is megkülönböztethetetlen tömkelege. – 1802-ben ennek jelentős része a várost sújtó hatalmas tűzvészben elpusztult.

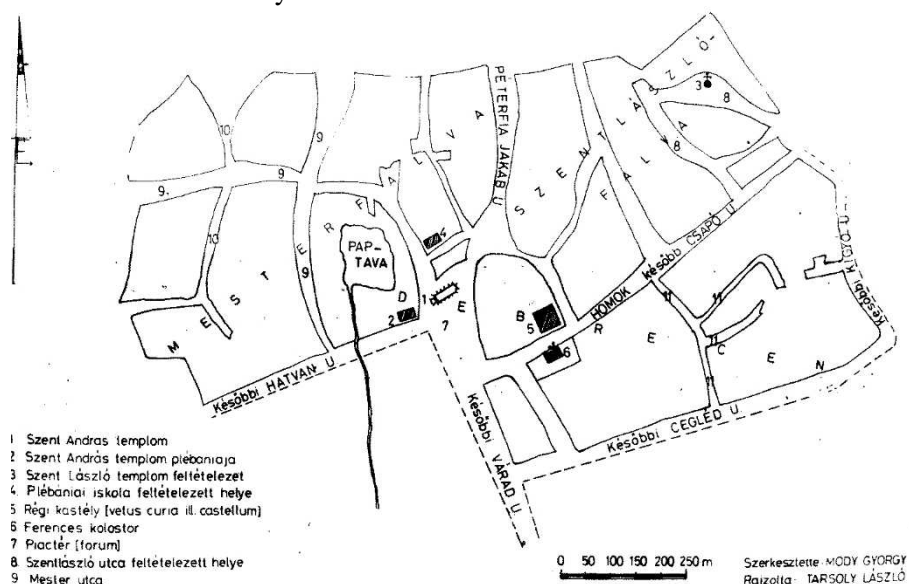
Az, hogy Townson úr Debrecent falunak nevezte, nyilván nemcsak a város külsejéből, földszintes házaiból, a jószágokkal teli portákból következett, hanem lakosai többsége szemmel látható mezőgazdasági foglalkozásából is. Nyilván tanúja volt, amikor reggel-este a nappal kint legelő csordákat ki- és behajtották a jószág fogyatkozása miatt befelé egyre szűkülő utcákon (a Piac utcába torkolló mellékutcák akkor ésszerű szükülete ma inkább problémát okoz a belvárosi közlekedésben), vagy amikor a lakosok a város környéki földekre vonultak a kerti vagy mezei munkák végzésére. Ez egyértelművé tette számára a falusias jelleget.

Arra viszont nem talált magyarázatot, hogy miért itt jött létre ez a tekintélyes, harmincezer lakosával az akkori Magyarország legnépesebb települése. Ma már erre is próbálunk válaszolni a modern geográfia, geológia és az agrártudomány segítségével.

Köztudott, legalábbis történész körökben, hogy Debrecen több – három, talán négy – település összeolvadásából jött létre. Ezek a falucskák szorosan egymás mellett helyezkedtek el nagyjából a mai Honvéd-Eötvös és az Erzsébet-Wesselé-

³ Tóth Béla: A debreceni rézmetsző diákok. Magyar Helikon, Budapest, 1976, 15. lap Falmetszet, 1788,

nyi utca vonalai között. Elhelyezkedésükről – a korabeli írott források hiánya miatt – nincs igazi egyetértés történészek és régészek között, hiszen írott forrásban még a Debrecen név is csak 1235-ben bukkan fel először, nem is oklevélben, hanem a Várad Regestrumban, amit mai kifejezéssel közjegyzői iratnak nevezhetnénk. A várad püspökség mellett működő káptalannak volt joga oklevelekről másolatot kiadni, az előtte kötött szerződéseket szentesíteni, azokat írásba foglalni, vagy vitás jogi ügyekben a megállapodást elősegíteni. A „villa Debrecun” elnevezés egy tulajdoni vita során merült fel.⁴ Amit tehát a város legkorábbi történetéről – és gazdálkodásáról – tudunk, azt részben a régészet eredményeiből, részben korabeli analógiákból tudjuk, hiszen a régebbi korok gazdálkodása általában mindenütt hasonló módon folyt.

2. kép: Debrecen 1340 körül.⁵

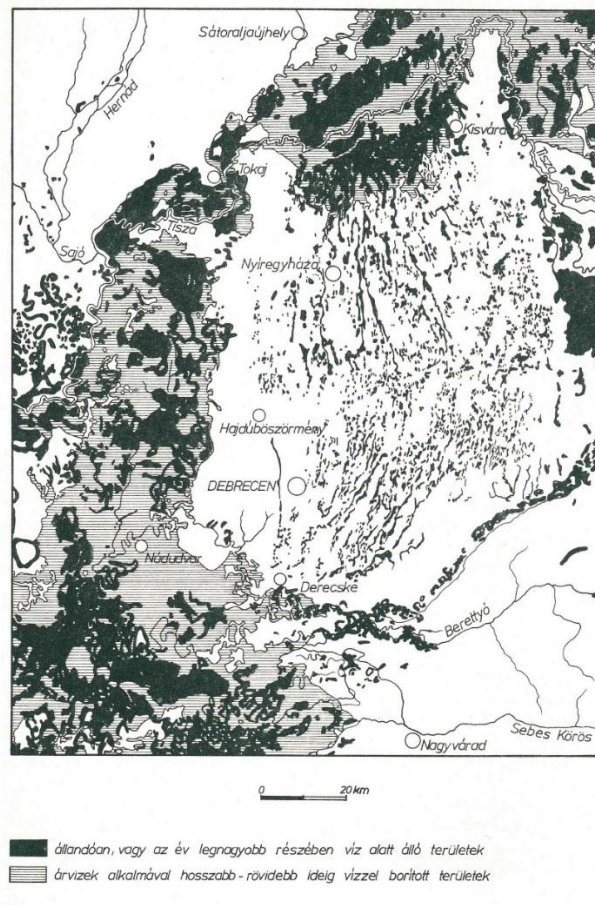
(A térkép a város nyugati részén Mesterfalvát feltételezi, Debrecen tőle délkeletre, a Pap-tavának nevezett víztől indul. Ettől északra található Szentlászlófalva, délre pedig Torna, amit később Boldogasszonyfalvának, még később Boldogfalvának neveztek.)

A közkeletű felfogás szerint végül a nevet adó Debrecen a Pap tava (a mai Déri tér helyén) mellé települt kelet-délkelet felé (a víz közelsége minden településnek fontos lett volna, de környékünkön ennek szűkében voltak), Nagyon apró

⁴ Debrecen története 1693-ig. Szerkesztette Szendrey István. Debrecen 1984. 100. A fejezetet Módy György írta.

⁵ Debrecen története 1693-ig: i.m. 130. A térképet szerkesztette Módy György.

falucskákat képzeljünk el, alig néhány családdal, központban esetleg templomocskával, körülötte temetővel. Mára nyomuk sem maradt, még a régészet is alig talál belőlük valamit, hiszen a város középponti részén végbement évszázados feltöltődés részben elpusztította, részben nagyon mélyre taszította esetleges emlékeiket. (Emlékezhetünk, például a régészek az ún. Mediterrán ház alapozásakor is alig néhány kút, ill. mélyebbre ásott személgödör maradványait tudták feltárni, amelyek persze a korabeli mindennapi élet megismeréséhez fontos adalékokkal járultak hozzá.)

3. kép: Az Alföld északkeleti részének víz borította és vízjárta részei.

Ha a Townson úr által is látott sík, lapos környezet meg is szakították a tavak, vízerek, vízenyők (messze a Tisza szabályozás előtt vagyunk), a vidék meglehetősen egyhangú képet mutatott. Az már történészek között is kevésbé ismert, hogy még az eredeti települések látszólagos egyhangúsága mögött is milyen változatos

talajviszonyok rejtőztek. A nyugati oldal löszös, áradásos mezőségi talaja kiváló lehetőséget nyújtott a szántóföldi művelésre, míg a keleti oldalon homokhat kezdődött, egyoldalúbb, szerényebb termelési lehetőségekkel. Nem csoda, ha a város inkább nyugat felé akart terjeszkedni, eredeti alkotó falvain túl más településeket is bekebelezve.⁶

A kérdés tehát az, hogy ezen egymással szomszédos, kicsiny ősdebreceni falvak közül miért éppen Debrecen emelkedett ki. Ebben több tényező is szerepet játszott, mindenekelőtt jó fekvése, a Pap tava szomszédsága (geográfusok szerint „szélfűtta gödör”, amit csak az áradásos, vizenyős területen található magas talajvíz táplált), a keleti homokhat aljában húzódó észak-déli kereskedelmi út, amely partiumi (távolabbról erdélyi) területeket kötött össze hegyaljai (vagy akár felvidéki) területekkel. De nem lehetett közömbös a településről nevét vevő birtokos Debreceni család (legismertebb tagja a Károly Róbert királyt támogató Dósa nádor) pártfogása sem, hiszen területén, a mai Csapó és Vár utca találkozásánál volt a családi lakóhely (curia vetus, ami a köznyelvben vár névvel maradt fenn), amelyet tekintélyes uradalmuk központjává emeltek. A települések közül így Debrecen emelkedett ki, amely azután, miután magába olvasztotta a másik két-három települést, tovább terjeszkedett, bekebelezve más, ma már részben szintén a kiterjedt város határain belülre került, vagy attól kissé távolabb fekvő falvakat. Nyugatra, a Tóció mellett (nagyjából a Balmazújvárosi út mellett) feküdt pl. Lomb és Macs, keleten Sámson. Néhányuk elnéptelenedve került a központi településhez. Mindez a 13–14. századi pusztásodás idején kezdődött, amire azután még ráerősített a török korban bekövetkezett nagy falupusztulási hullám. Tudjuk, hogy a város határa a török kor végeztével gyakorlatilag a Tiszáig ért, Kelet–Nyugat irányú hossza kb. 120 km volt, míg észak-déli szélessége mindössze 14–20 km.⁷

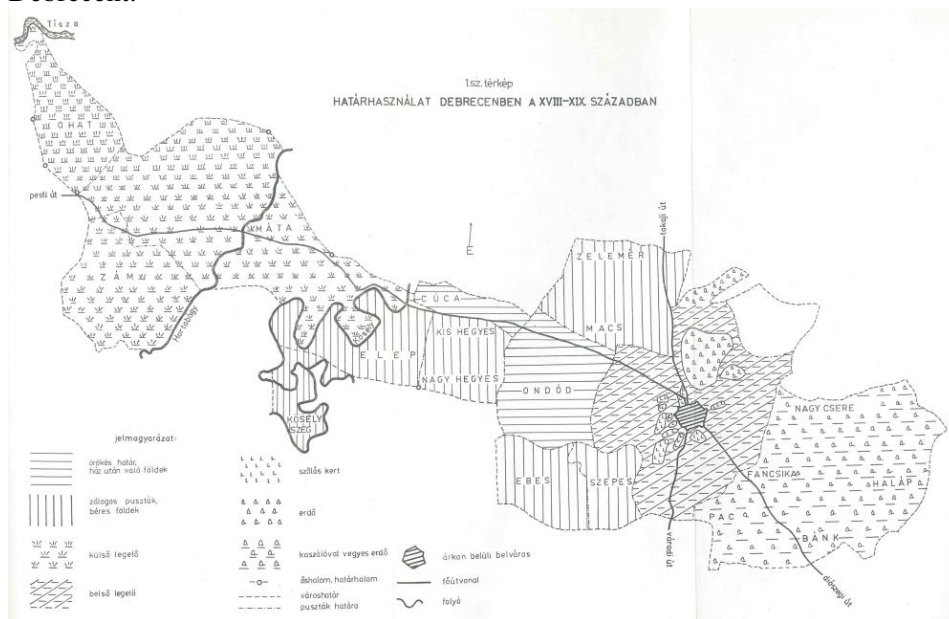
Ha Townson úr kérdésére röviden szeretnénk válaszolni, mégis bele kellene törödnünk, hogy Debrecen jó időben volt jó helyen, amikor helyzeti előnyével élve a környező kisebb, részben elnéptelenedett településeket bekebelezte, és ez által nemcsak a környék legnépesebb, hanem a gazdaság szempontjából is legdinamikusabban fejlődő településévé, legfontosabb kereskedelmi központjává vált.

Debrecen agrártörténetére áttérve, ismét a források hiányára való hivatkozással kell kezdenünk. A Debrecent alkotó települések legkorábbi, Árpád-ház időszakbeli gazdálkodására közvetlen forrásunk nincs (akár írásos, de még tárgyi sem), a korabeli analógiák azonban szabályozott gazdálkodásra utalnak.

⁶ Debrecen története 1693-ig 25. A fejezet szerzője Borsy Zoltán.

⁷ Debrecen története 1693-ig i.m. 100–104. A fejezet szerzője Módy György.

A későbbi időszak leírásaiból és térképeiből kiderül, hogy a különféle művelési ágak területei övszerűen, néha zárt, máskor megszakított gyűrűben vették körül Debrecent.⁸

4. kép: A palánkkal övezett városmagot körülvevő eltérő művelésű övezetek.

1. Legfelül három oldalról gyümölcsös, zöldséges (főleg káposztás) és szőlős kertek. (Kivétel Észak, amerre a város erdei voltak találhatóak: a Nagyerdő, valamint az Apafája erdő.)

2. 7–8 km széles belső legelő, amelyre naponta hajtották ki a városban tartott jószágot, leginkább a fejős és igavonó szarvasmarhát.

3. Ny felé kb. 20 km-es sávban a szántóföldek következtek, részben gyeptároló használattal, azaz a vetett földet következő években rétnek hagyva.

4. Alig 3–4 km-es rét (kaszáló) övezet,

5. Nyugaton: külső, pusztai legelők (Máta, Ohat, Zám, Hortobágy környéke) a rideg jószág tartására.

6. Keleten részben szőlős kerteken (Csapókert, Homokkert) túl szintén legeltetésre használt erdős puszták.

7. Város határain kívül eső bihari, érmelléki szőlők

Az élelmezés követelményének megfelelően a középpontban természetesen a gabonatermesztésnek kellett állnia, de nem feltétlenül a mai igényesebb fajtákkal. A búza (akkor is tavaszbúza) csak idővel vált a köles riválisává. A vetés rendjét a szántót meghatározott időben (többnyire három évenként) vetetlenül (ugaron)

⁸ Debrecen története 1693–1849. 1981. Szerkesztette Rácz István. 279–281. A fejezet szerzője Balogh István, fejezetéhez kapcsolódik a térkép is.

hagyó nyomáskényszer, vagy az ennél is kevesebb vetett területtel gazdálkodó gyepváltó rendszer határozta meg. A szántót nem trágyázták, Townson úr meglepődött, hogy Egerből Debrecenbe utazva milyen hatalmas, több éves trágyahalmokat látott. A megkérdezett gazdák azzal érveltek, hogy földjük annyira jó, hogy nem igényli a trágyázást, aminek – Townson úr megjegyzése szerint is – ellentmondott a háromévenkénti pihentetés.⁹ A művelés eszközei évszázadokig nem változtak. A szántást aszimmetrikus, fordítós (tehát a barázdát kifordító) faekével végezték, amelyen csak a csoroszlya (az ekfej előtt a talajt felhasító kés-szerű eszköz) és az ekepapucs készült vasból. Mivel évszázadokig nagyjából hasonló ekét használtak, bemutatására felhasználhatjuk László Gyulának, a magyar honfoglalás és az Árpád kor legkiválóbb régészének rajzát.¹⁰

5. kép: Szántás a középkori Magyarországon

Az aratást – a szemvesztés csökkentése érdekében – sok évszázadig sarlóval végezték. A sarlót egyik, a kalászt a másik kézzel tartva arattak, nem is férfiak, hanem nők. Így ábrázolja ezt László Gyula is, akinek gyermekkori emlékei szerint ez a módi (sarló és fiatal nők) a Székelyföldön még a 20. század elején is élt.

⁹ Townson i.m. 230.

¹⁰ Szántás: László Gyula: 50 rajz a honfoglalókról. Budapest, 1982. 57. lap. – A későbbi századokban ennek az eketípusnak különféle változatai alakultak ki. Volt egy „debreceni ekének” nevezett, elterjedt, széles talpú, viszonylag nagy teljesítményű, de inkább laza talajon használható formája is. Elterjedtsége miatt nem tudni, hogy kialakulásában milyen szerepe lehetett Debrecennek. Hanák Péter szerk. Hogyan éltek eleink? Fejezetek a magyar művelődés történetéből. Bp. 1980. 138. lap. Az adott fejezet szerzője Takács Lajos.

Megerősíti őt ebben az is, hogy a középkori régészeti leletek között is csak sokára tűnik fel a kasza. Az arató sarló persze hosszabb volt, mint a mai, a kertekben használt rövid-sarló.¹¹

6. kép: Aratás és arató sarlók

A város mindenesetre szűkében állt a szántó földnek, a gazdák harmadának nem is volt szántója (dézsmá kötelezettségüket pénzváltásban rótták le). Dobozi István főbíró Rákóczi fejedelemnek írt levelében is arra hivatkozott, hogy „a szegénység egymás kezéből kapkodja ki, ami kevés búzát a piacra hoznak, magának egyébként nem lévén, vásárban kell venni, ha lehet... A mi városunknak comparet igen kicsiny a vetése.” A főbíró utóbbi megállapítása egyébként nemcsak az ínséges évekre vonatkozott. Balogh István számításai szerint a 17. sz. végén a teljes gabonatermésből egy lakosra évi 30 kg jutott, ami nem fedezte a szükségletet. A gabonát bizony máshonnan, minden bizonnyal a szomszédos Partium területéről kellett behozni.¹²

Érdekes, hogy a termesztett növények felsorolásával forrásaink mennyire adósak maradnak. A magyarázat nyilván az, hogy ezek általában nem különböztek a szokásosaktól. Johann Mathias Korabinsky 1786-ban megjelent Lexikonában Debrecen esetében a búzán, kölesen, kukoricán kívül csak a görögdinnyét említi. Amikor Townson úr Tokaj felé utazott tovább, ő is úgy látta, hogy „a vidék mindenütt teljesen sík, a búza és kukorica szépen fejlődik rajta, legtöbb azonban a

¹¹ Az aratás képe László: i.m. 59., az arató sarlók régészeti leletekből: A Vazul ág (1038–1301). CD az Enciklopédia Humana Egyesület kiadásában, Bp. 1997. L88-110 kép.

¹² Debrecen története 1693–1849. i.m. 275–279. A fejezet szerzője Balogh István.

legelő”.¹³ A valóságban mégsem tudjuk igazán, hogy mit termesztettek még, így pl. azt sem, hogy mióta termesztették a kukoricát vagy a népétellé váló krumplit. Az előzőre sajátos módon egy, az 1690-es évekből származó büntetőügy utal, amikor egy paráznság miatt perbefogott asszony német katonákkal „a kertre, a török búzába járt”.¹⁴ Korabinsky megjegyzi, hogy a kukoricának köszönhetik a sertések kiváló vastag szalonnájukat, ami mind a lakosoknak, mind a hetekig a pusztán élő pásztoroknak fő tápláléka. Egyébként, mint állati táplálék, a kukorica munkaigényes betakarításával, morzsolásával sem igen törődtek: többnyire ráhajtották a disznókat, amelyek azután letörték a növényt és lelegelték a csövekről a szemeket. A szintén említett dinnye sok településen a tavaszi, rendszerint feszültségekkel járó dinnyeföld osztása körüli konfliktusokkal kerülhetett be a forrásokba.

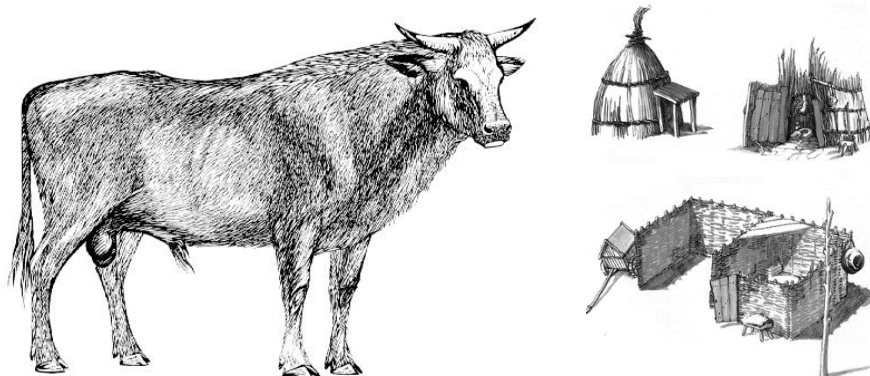
A város fontos jövedelmi forrása volt viszont, akármilyen furcsán hangzik is, a boreladás. A várost keleten határoló homoktalajon kialakított szőlőskertek borát Townson úr nagyon silánynak nevezte. Gyenge minősége miatt tavasznál tovább nem is lehetett eltartani. A szegényebb lakosok sérelmezték, hogy a korcsmárosok nem is szívesen vették át eladásra, így végül főleg csak saját fogyasztásra szolgált. De a városi gazdák többségének komoly hegyi szőlői is voltak kelet felé az Érmelléken és a bihari hegység lábánál, összesen 14 faluban. Mivel a magisztrátus (a vezetőség) tagjai is birtokoltak ilyen szőlőt, ősszel, a kijelölt hegyközi szüret idején, a város szinte kiürült, egy hétre még a hivatalok is bezártak.

Debrecen mezőgazdasága természetesen mégsem a város földműveléséről vált nevezetessé, hanem szarvasmarha tenyésztéséről. A hagyatéki eljárások dokumentumai szerint a városnak alig volt olyan lakosa, akinek ne lett volna jószága, főleg házkörűli, de akár ún. „heverő” (pusztai) marhája is. A jószág tartásának ugyanis sajátos kettőssége alakult ki: a háznál tartott jószágot ellátó belső legelő mellett létrejöttek a távolabbi pusztalegelők, sajátos rideg tartásukkal. Hozzájárult ehhez, hogy a növekvő határ, az egyre távolabbra került földek egyre több időbe kerülő megközelítése megnehezítette a szántóföldi művelést. Az elnéptelenedett területek viszont kínálták a lehetőséget az állattartásra. Egy, a Buda töröktől való visszafoglalását követő évben, 1687-ben Augsburgban megjelent munka szerint: „E tájon annyi szarvasmarhát nevelnek, hogy az innen hajtottakkal látják el Németországot és Velencét. Az itteni helységek gulyáit a hajdúk legeltetik, fedél alatt még télen sem sokan tartják, a szénát szertesét szórják, hogy a sőrék menjenek utána, hogy tagjaikat megmelegítsék.”¹⁵

¹³ Townson i.m. 258.

¹⁴ Debrecen története 1693–1849. i.m. 276.

¹⁵ Uo. 273.

7. kép: Szürkemarha-bika, és a pusztai (szilaj) tartásra jellemző szárnyék képe¹⁶

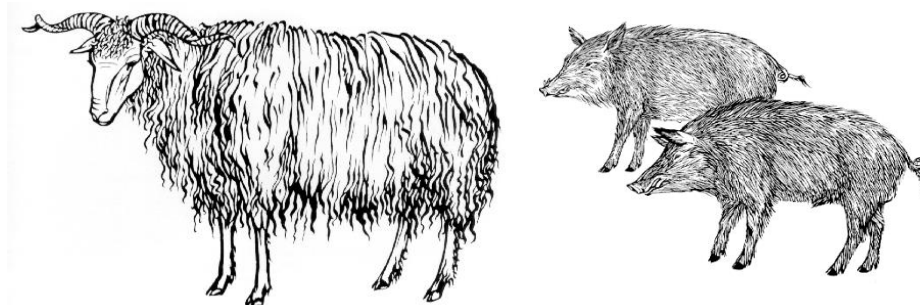
A házkörűli jószágok nyilvántartása könnyebben ment. Egy 1756-ból származó adóösszeírás szerint ház körül közel 4000 szarvasmarhát, 4600 lovat, 7300 juhot és 630 sertést tartottak. A pusztalegelőkön tartott jószág számát illetően azonban leginkább csak becslésekbe lehet bocsátkozni. A polgárok kezén lévő állomány száma több tízezer is lehetett. A szakirodalom sokszor hivatkozott a 16. században élt Oláh Miklós érsek leírására, amely szerint egy Bíró Gáspár nevű debreceni polgárnak tízezer marháját legeltették a pusztán, amíg a forrásokból ki nem derült, hogy Bíró Gáspár nem debreceni, hanem nádudvari lakos volt. Ennek ellenére feltételezik, hogy – mivel Nádudvarnak szűkebb legelője volt – az ő marhái debreceni pusztákon is legeltek. A 18. század közepén a városnak 31 gulyáját, 4 ménesét, 11 juhnyáját és 2 sertéskondáját legeltették a pusztán. Az 1756-i adóösszeírás a pusztalegelőkre alig 10 ezer szarvasmarhát, 1100 lovat, 10600 juhot és 1060 sertést számított. A városiakat ért károk adataiból azonban akár ezeknél magasabb számokra is következtethetünk. 1707-ben az aradi vár rác őrsége egyedül Dobozi főbíróknak 500 hízó marháját hajtotta el. Keményebb teleken a fedél nélkül, a széltől is alig védő karámokban, szárnyékokban a pusztalegelőn tartott jószág százával, néha ezrével pusztulhatott el a hidegben. Az 1739. évi hosszú telet követően pedig több mint 8 ezer marhát kellett levágni takarmányhiány miatt.¹⁷

Tartottak még a pusztán juhokat is, a hagyományos fajták kemény, durva szőre éppen alkalmas volt a város Townson úr által is kiemelt nevezetessége, a guba készítésére.¹⁸

¹⁶ A Vazul ág (1038–1301). i.m. L88-149A és L88-146.

¹⁷ Debrecen története 1693–1849. i.m. 285.

¹⁸ Townson, i.m. 240.

8. kép: Juh és sertés¹⁹

A vastag szalonnát adó disznókat pedig igazából a városi erdők makkoltatásával hizlalták. A város fahiányát illetően ugyanis Townson úr részben tévedett, északról (és kisebb részben keletről) Debrecent erdők övezték, a fa felhasználását azonban szigorúan korlátozták. A sűrűn ismétlődő tűzvészek miatt az épületfával takarékoskodtak, a tűzifa gyűjtése azonban szabályok szerint engedélyezett volt.

Fenti sajátosságok évszázadokra meghatározták a város gazdálkodását, amely így gyakorlatilag a 19. századig nem tudott érdemleges változást, előrelépést felmutatni. A hagyomány kötöttségei nem engedték, hogy lakosai új módszerekkel, új növények vagy állatfajták meghonosításával igyekezzenek a maguk hasznát biztosítani. A földművelésben a közösség nem engedte az előírásban megszabott (nyomásos vagy gyepváltó) rendszerből való kilépést, a távolságok nem engedték a szántó érdemleges növelését. Az állattartásban a mostoha tartási körülmények nem engedték az igényesebb jószágfajtákkal való kísérletezést. A közösség ragaszkodott a bevált, hagyományos eljárásokhoz, amiből persze számos nehézségük is származhatott: a szántóföld növelésének elmaradása miatt kevés maradt a gabonájuk, az igénytelenebb szőlőfajtákhoz való ragaszkodásuk miatt silány a kertésgekben termelt boruk és rendkívüli károkat okozhatott rossz időjárás esetén a híres, de olcsó pusztai állattartásuk is.

Összességében legfeljebb azt állapíthatjuk meg, hogy Debrecen hagyományos mezőgazdasága mégis sokszínű, bizonyos elemeiben – pl. a pusztalegelítésben – különleges, országosan is szinte egyedülálló volt.

¹⁹ A Vazul ág (1038–1301). i.m. L88-146 és L88-149BD

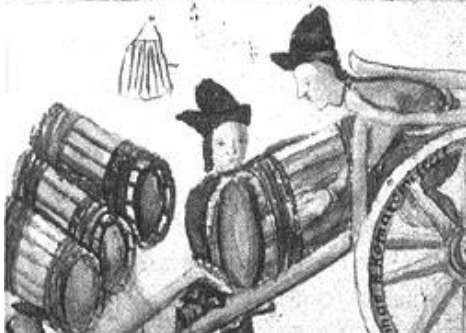
Kollégiuma mellett Townson úr Debrecent még öt dologról tartotta nevezetesnek: szappanáról, amit hófehérnek és szivacszerűnek talált, és amit a városban

hetven szappanfőző készített, kenyeréről, gubájáról, pipájáról és vásáraitól.²⁰ Amikor persze úgy nyilatkozott, hogy soha nem evett fehérebb, könnyebb, jobb ízű kenyeret, mint Debrecenben, de nem látott ilyen hatalmas vekniket sem (precízen fél yard átmérőjűnek mondta őket), akkor bizonyára máshonnan behozott gabonára utalt. Persze gyorsan leírta a készítésének és a hozzáhasznált élesztő elkészítésének módját is.

Ha Debrecen gazdagságát leginkább szarvasmarhái alapozták, utólag mégsem erre, hanem inkább kollégiumára illik büszkének lennünk. Elsősorban az ott folyó oktatásra, a tudományos munkára, de arra is, hogy a város – amelynek lakói Townson úr szerint rideg fogadtatásban részesítették, de mégsem voltak a legszegényebbek – segítette fennmaradását. Diákjainak többsége aligha élhetett jómódban, de a közösség – kiegészítve a legációkon gyűjtött adományokat – gyakran sietett a segítségükre.

9. kép: Kollégiumi diákok élelmiszert gyűjtenek²¹

²⁰ Townson i.m. 240.

²¹ Kétfejű sas. A Habsburg uralom Magyarországon 1699–1790. CD az Enciklopédia Humana Egyesület kiadásában, Bp. 2000. GF 95314. kép

Mozzanatok a debreceni agrár-felsőoktatás 155 évéből

Fekete István

mérnöktanár, élelmiszer-technológus, egyetemi tanársegéd, az Agrár Múzeum szakmai vezetője, Debreceni Egyetem Mezőgazdaság-, Élelmiszertudományi és Környezetgazdálkodási Kar

Kezdetek

A debreceni agrár-felsőoktatás gyökerei egészen a 19. század közepéig nyúlnak vissza, a gazdasági tanintézet megszervezésének gondolata a Bach-korszakban (1851-59) született meg. A hazai mezőgazdasági szakképzés a kiegyezést követő évtizedekben vált rangjához méltóvá, amikor is a polgári fejlődés eljutott azon felismeréshez, hogy a magyar agrárium nem képes továbbfejlődésre, csak korszerű szakmai ismeretek birtokában. Ugyanis az 1850-es években jellemzően a debreceni polgárok – az ország más területeihez is hasonlóan – még mindig azon módon gyakorolták a gazdálkodást, miként hagyományként átörökölték a felmenőktől. A magyarországi agrár-felsőoktatás kiépítésének igényét tovább fokozta, hogy a hazai termelés mennyiségi és minőségi növelése megkerülhetetlen nemzetgazdasági érdekként jelentkezett.

Az első elképzelés Debrecen város 1856. december 1-én tartott Községtanács ülésén hangzott el. Csorba János polgármester vezetésével a Tanács megfogalmazta, hogy elsősorban a Tiszántúl mezőgazdaságának fejlesztése érdekében Debrecenben alsó- és felsőfokú gazdasági iskola felállítása szükséges. Az elgondolás további megerősítést nyert azáltal, hogy I. Ferenc József császár 1857 májusában a cívisvárosba látogatott, és kilátásba helyezte, hogy az „Országos Pénzalapból” a gazdasági tanintézet létrehozása támogatást kap. Debrecen város atyái a császári pártfogást hallva, a tanintézet megalapításához szükséges minden segítséget boldogan vállaltak. Az 1857. augusztus 31-én tartott tanácsülésen meghozott határozatban pedig konkrétan kifejezésre került, hogy a város rendelkezésre bocsátja a tanintézet zökkenőmentes működéséhez, a gyakorlati oktatás magas színvonalú megvalósításához szükséges 400 kh termőföldet, az építkezésekhez pedig telket, téglát és épületfát adományoz. A tanintézet megalapításának fontosságát jól kifejezi azon városi összefogás, melyben a Református Kollégium átengedte Fűvészkertjét, a fizikai szertárát, illetve még a Kollégium körül lévő más területeket a létesítendő intézmény részére. A város a felajánlásokhoz három feltételt

kötött. Az első, hogy az átadott földterületet csak az intézmény céljainak megvalósítására lehessen használni. A második, hogy az alsófokú mezőgazdasági iskolában (később Földműves Iskola) három debreceni tanuló teljes ellátást élvezzen, míg a felsőfokú tanintézetben minden debreceni diák teljes tandíjmentességben részesüljön. A harmadik feltétel – a leghangsúlyosabb –, hogy a tanítás nyelve kizárólag magyar lehet; ha ezen kikötés nem teljesül, a teljes adományozott földterület visszakérül a város birtokába. Debrecen város részéről a feltételként kötött magyar tannyelv a Bach-korszak elnyomása alatt kifejezetten nagy szó volt. A felajánlások megtették, viszont a konkrét megvalósításra még éveket kellett várni.

Debreceni Országos Felsőbb Gazdasági Tanintézet

A gazdasági tanintézet alapítólevelét 1866 júliusában írták alá a helytartótanács és a városi tanács megbízottjai, így Szöllősy János polgármester és főjegyzője, Szentgyörgyi Elek kiadhatta az intézmény tulajdonképpeni alapítólevelét. A Helytartótanács 1867 tavaszán kinevezte az intézmény igazgatójának Papi Balogh Pétert, míg a tanintézet tangazdaságának élére Magyar-Kossa Károlyt. Az építkezés 1866 őszen kezdődött, melynek menetét Pribik Béla állami főmérnök vezetése alatt az Országos Építészeti Főigazgatóság irányította, míg a kivitelező Glaszner Flórián volt. Az építkezés Debrecen-Pallagon 1867 márciusában, míg a belvárosi épületé 1868 szeptemberében fejeződött be. A Debreceni Országos Felsőbb Gazdasági Tanintézet az országban harmadikként (1797—Georgikon, 1818—Magyaróvári Gazdasági Felsőbb Magántanintézet) 1868. október 22-én nyitotta meg kapuit a tanulóifjúság előtt. Az előbb említett korábbi mezőgazdasági képzőintézményekkel szemben a debreceni tanintézetnek országos jelentőséget adott, hogy nem társadalmi szerv vagy magánszemély alapította, hanem a debreceni községtanács határozatából, saját anyagi forrásokra támaszkodva született meg. A tanintézet működési célját 1868 augusztusában Papi Balogh Péter igazgató a következők szerint fogalmazta meg:

„a gazdasági pályára készülő ifjakat, mint leendő birtoktulajdonosokat, bérnököket, magasabb készültségű gazdatiszteket, jövő hivatásukra, időszerinti tudományos szakképzettséggel, a gazdaságot minden ágában, úgy az elméletnek, mind a gyakorlatnak terén alaposan előkészíteni...”¹

Az akkor újonnan alapított tanintézet két helyszínen működött. A debrecen-pallagi adománybirtokon a tanintézethez tartozó Földműves Iskola (1867 júliusában indult), illetve a tanintézeti mintagazdaság számára emeltek épületeket (majorság), míg az akkori Ferencz piacon (ma Bem tér) épült fel, az intézmény elméleti oktatását szolgáló kétszintes épület. A tanintézet 41 első éves tanulóval és két éves tanulmányi idővel kezdte meg a működést. Az oktatott tantárgyak száma 29

volt, és a hallgatóknak félvévenként vizsgával kellett igazolniuk ismereteiket. Az intézménybe történő felvétel feltételei a következőképpen alakultak: jó erkölcsű magaviselet, 17. betöltött életév, felsőgimnáziumi vagy felsőreáltanodai befejezett tanulmányok, illetve legalább egy év igazolt mezőgazdasági gyakorlat. A felvételt nyert debreceni ifjak ingyenes oktatásban részesültek, míg mások 30 koronás tandíjat fizettek. 1869 elején új igazgató került a tanintézet élére az állatorvosi és okleveles gazda képesítéssel is rendelkező, korábbi keszthelyi tanár, Tormay Béla személyében. Tormay Béla négy éves (1869-1873) igazgatói tevékenysége meghatározó időszakot jelentett a tanintézet történetében. Megszervezte a tanintézet első tanári karát, illetve a tanszékek rendjét, elindította a tudományos kutatást, felismerte a legfontosabb nemzetközi szinten is meglévő szakma irányokat, és az előrehaladás egyik fő kritériumaként fogalmazta meg a főbb ágazatok (növénytermesztés, állattenyésztés, üzemtan) egymásra utaltságát, az azokban való együttgondolkodás nélkülözhetetlenségét. Az alapítást követő évtizedben az intézmény látványos fejlődésen ment át, jelentős előrelépés történt mind a szellemi erőforrások, mind a tárgyi feltételek minőségi gyarapításában. Viszont az államháztartás 1872-ban jelentkező gazdasági gondjai komoly hatást gyakoroltak a gazdasági tanintézetre, ugyanis az országos gazdasági helyzet kizárta az intézménynek a további fejlesztési forrásokhoz való hozzájutását. Az államháztartási gondokból eredő oktatáspolitikai helyzet pedig odáig fajult, hogy Máday Izidor minisztériumi titkár 1873. január 13-án kifejtette: a Debrecenben és Keszthelyen működő gazdasági tanintézeteket középfokúvá kell minősíteni, mely elképzelést a király 1874. augusztus 15-én jóvá is hagyta.

¹ HBML VIII.2b. M. Kir. Gazdasági Akadémia, Debrecen iratai. Papi Balogh Péter: A Debreczeni Országos Gazdasági Felsőbb Tanintézetnek és az ezzel egybekötött Földműves Iskolának előrajza

Debreczeni Magyar Királyi Gazdasági Tanintézet

A király által 1874-ben jóváhagyott minisztériumi rendelet következményeként a tanintézet 1876-tól Magyar Királyi Gazdasági Tanintézet néven középfokú intézménnyé alakult. A végrehajtott változások ellen Debrecen város törvényhatósági bizottsága szinte azonnal a kormányhoz intézett felterjesztésében tiltakozott, azonban sikertelenül. Az átszervezett tanintézet vezetőinek nézete viszont semmit nem változott: az intézményben végzett debreceni gazdatiszteknek, mind a mezőgazdasági elméletben, mind a gyakorlatban az idő szerinti legmagasabb műveltséggel kell rendelkezniük, erős természettudományos ismeretekkel megalapozva.

Lényeges változás volt, hogy a középfokú oktatási intézménnyé „alakított” tanintézetben a képzési idő három évre emelkedett, a felvételhez elegendő volt a középiskolai VI. osztály vagy felsőbb polgári, illetve középkereskedelmi iskola elvégzése, valamint nagy hangsúlyt kapott a gyakorlati oktatás. A három tanulmányi évből az első évet minden hallgatónak gyakorlati munkával kellett töltenie a pallagi mintagazdaságban, míg a második és a harmadik évet már a városi központi épületben töltötték a tanulók. Az oktatás feltételeiben visszaesés nem volt, sőt a tanintézet már meglévő lehetőségei mellett újabbak is segítették a hallgatók oktatását: magvizsgáló, vegykísérleti állomás, meteorológiai állomás és gazdasági-tanácsadó testület. Külön fontos megemlíteni, hogy a tanintézet iránti nagy érdeklődés miatt (ebben az időszakban a hallgatói létszám 150 fő körül alakult) és a folyamatos fejlődés révén csakhamar szűknek bizonyult az 1868-ban emelt központi épület. A város a református egyházzal való tárgyalás során megegyezett, hogy a gazdasági tanintézet részére építeni kívánt új épület részére a Kollégium mellett fekvő Fűvészkert utcai telket az egyház átadja. Az építkezések 1880-ban meg is kezdődtek, és 1883 októberében teljes felszereléssel már birtokba is vehette a tanintézet az új épületet, melynek telke ugyan kisebb volt az előzőnél, de az épület nagyobb kiterjedése és több helyisége sokkal előnyösebb elhelyezést biztosított. A Fűvészkert és a kor kívánalmai szerinti nagy pallagi tangazdaság (600 kh) biztosította a magas színvonalú gyakorlati oktatást. Pár év elteltével az intézmény tanári kara látta, hogy bár az új épület több problémát megoldott, viszont az elméleti oktatást szolgáló belvárosi épület és a gyakorlati képzést biztosító pallagi tangazdaság között lévő nagy távolság sok szempontból nehezíti az oktatást, kevésbé biztosítja a teljes képzési idő alatt az elméleti és az ahhoz szorosan kapcsolódó gyakorlati ismeretek párhuzamos átadását. Ezért Simonffy Imre polgármestersége alatt Debrecen város szerződést kötött az állammal, melynek értelmében az 1900-1901. évben a pallagi tangazdaságban újabb épületek emeltettek – 460 000 aranykorona tervezett költségvetésben – az oktatás céljára. Az építkezések végeztével 1901 őszén a tanintézet teljes egészében Pallagra költözött, mellyel megvalósult Pallag iskolaváros szintű kiépítése, létrejött a mai szóhasználatnál véve modern campus (oktatási épületek, könyvtár, majorsági épületek, tangazdaság, kollégium, tanári lakások, sportpályák). Az 1876-1906 közötti időszak kiemelt jelentőséggel bírt az intézmény életében, ugyanis ezen 30 év alatt sikerült megteremtteni azokat az erkölcsi és szellemi alapokat, melyek feltétlenül szükségesek voltak egy hosszú távra tervezett felsőoktatási intézmény esetében. A 19. század második felében Debrecen város felsőoktatását két nagy intézmény jelentette és biztosította: az elsősorban szellemtudományok fejlődését szolgáló Debreceni Református Kollégium, illetve a természettudományos ismereteken nyugvó mezőgazdaság-tudományokat építő Debreczeni M. Kir. Gazdasági Tanintézet.

Debreceni Magyar Királyi Gazdasági Akadémia

A 20. század első éveiben ismét napirendre került a hazai felsőfokú mezőgazdasági képzés fejlesztése, melynek háttérében elsősorban az ésszerűbb és jövedelmezőbb gazdálkodást célzó nagybirtokok gazdatiszt-szükséglete hívott életre. A szakmai megújulást elsősorban a tanulmányi idő felemelésében és a tantárgyak elmélyültebb oktatásában látták, és ezt leginkább akadémiai rendszerben vélték kivitelezhetőnek. Ezen tekintetben a fordulatot az 1906-os év hozta meg, amikor is Darányi Ignác minisztersége alatt augusztus 30-án megszületett azon 72.445/IV.A.sz. FM rendelet, mely intézkedett a debreceni mellett a kassai és a kolozsvári tanintézetek akadémiai rangra emeléséről. Ezzel a tanintézet a Debreceni Magyar Királyi Gazdasági Akadémia nevet vette fel. Nem volt kérdés, hogy az akadémiai rangra történő emelkedés minőségi változást vont maga után. A szervezeti szabályzat az akadémia céljait a következőképpen fogalmazta meg:

A középiskolai tanulmányaikat befejezett ifjaknak, akik a mezőgazdaság terén magasabb szakképzettséget nyerni törekcsenek, úgy az erre szükséges korszerű tudományos alap, valamint gyakorlati ismeretek megszerzésére alkalmat szolgáltasson. Feladata az akadémiának továbbá az is, hogy tanszemélyzete a tanításon kívül, a mezőgazdasági tudományágakat – a gyakorlat igényeire való különös tekintettel – kísérletek, észleletek és tudományos búvárkodások útján lehetőleg fejlessze és előmozdítsa; szakügyekben véleményét mondjon. (Szász 1992, 11-12)

A gazdasági akadémiára a felvételi rendszer is megváltozott. Rendes hallgatónak csak azok a fiatalok voltak felvehetőek, akik a gimnáziumot vagy a reáliskolát sikeres érettségi vizsgával befejezték, valamint akik a felső kereskedelmi érettségi vizsgát kizárólag jeles eredménnyel letették. Az akadémiai rang a tantestülettel szemben is fokozta a követelményeket. Tanszékvezető csak az lehetett, aki legalább kettős képzettséggel rendelkezik, egyfelől okleveles gazdatiszt, másfelől egyetemen vagy állatorvosi főiskolán szerzett diplomát. Akadémiai rendes tanárnak felvételt csak az nyerhetett, aki elvégezte az egyetemet. Az 1914. évre a gazdasági akadémia mind hazai, mind nemzetközi szinten komoly elismertségnek örvendett, világszínvonalú mintagazdasága Európa-szerte komoly elismeréseket vívott ki a szakemberek körében, az egyes mezőgazdasági világkiállításokról pedig rendre valamilyen nagydíjjal tért haza az intézmény. Az akadémia tekintélye folyamatosan emelkedett, a szaktudományi munkásság elmélyültebbé vált, a tanszékek tovább erősödtek, a végzett hallgatók szakmai felkészültségéről pedig a gyakorlatban is nagy elismeréssel nyilatkoztak.

A fejlődést sajnos az I. világháború kettészakította. A katonai behívók, a drámaian megváltozott életkörülmények feszültségei egyre inkább eredményezték a

tanári és a hallgatói létszám drasztikus csökkenését. Az épület 1914. november 1-től 1915. október 31-ig katonai kórházként működött, később lábadozó betegek kaptak elhelyezést, majd koleramegfigyelő állomást rendeztek be. A tanítás ezen körülmények között 4 évig szünetelt, a tanügyi munka viszont minimális mértékben megmaradt. Az intézmény majd csak 1918 októberében tudta újra megnyitni kapuit, viszont több hátráltató tényező (háborús fogság, járványok, forradalmi események) miatt az előadásokat csak decembertől nyílt lehetőség megtartani. Az 1918. decemberig beiratkozott hallgatók száma 148 fő volt. A háborús károkat a visszatért tanári kar a pallagi intézményhez fűződő erős lelki kötődése, a szakma iránti töretlen lelkesedése és hivatástudata rövid idő alatt rendezte, már az 1920-as években arról cikkezett a szakmai sajtó, hogy a debreceni gazdasági akadémia újra a nemzetközi színvonalban, a messzi földről érkező vendégeket pedig ámulatba ejtette a cselekvő akarat, illetve a szorgalmas és elkötelezett munka eredménye. A háború utáni időszakban az akadémia fellendüléséért és töretlen fejlődéséért kifejezetten sokat tettek dr. Ruffy-Varga Kálmán, dr. Juhos Lajos és dr. Gulyás Antal igazgatók. A két világháború közötti időszakban az akadémia újra virágkorát érte. A tanárok többsége intenzíven bekapcsolódott a tudományos kutatómunkába, az oktatáson túl szerepet vállaltak a különböző továbbképzések szervezésében és megtartásában, sikerrel integrálódtak a különböző hazai és nemzetközi szervezetek illetve szakmai egyletek munkájába. Ezen túl az akadémiai vezetők egyre nagyobb hangsúlyt helyeztek az oktatói utánpótlás nevelésére, illetve évről évre szélesedett az intézmény nemzetközi kapcsolatrendszere, többek között Tokióból, New Yorkból, Prágából, Utrechtből, Hágából vagy éppen Berlinből érkeztek illusztris szakmai vendégek Pallagra, illetve tettek vizionlátogatást az akadémia oktatói.

A II. világháború és annak lezárása újabb jelentős fordulatokat hozott az akadémia életében. A háború után az Ideiglenes Nemzetgyűlés 8740/1945. M.E. sz. rendelete alapján létrejött budapesti székhellyel a Magyar Agrártudományi Egyetem négy karral (mezőgazdaság-tudományi, állatorvos-tudományi, erdőgazdaság-tudományi, kert- és szőlőgazdaság-tudományi). A MAE Mezőgazdaság-tudományi Kara három vidéki osztályra tagozódott, melyek közül egyik a Debreceni M. Kir. Gazdasági Akadémia „erőszakos” beintegrálásával létrejött Debreceni Osztály lett, melynek vezetésére Dr. Arany Sándor osztályelnök kapott megbízást. Az idő múlásával a centralizációs folyamatok mind erősebben érintették a vidéki osztályok életét, mígnem 1949. március 12-én a vidéki osztályokat feloszlatták, így 1949-1953 között Debrecen városában kényszerűen szünetelt az agrár-felsőoktatás.

Debreceni Mezőgazdasági Akadémia

A II. világháborút követően markánsan átalakult a hazai mezőgazdasági termelés szerkezete, a szövetkezeti mozgalom kiszélesedésével a földtulajdon rendszere teljesen megváltozott, és ezáltal az agrárszakemberek képzése iránti szükséglet is megemelkedett. Az Elnöki Tanács 1953. július 3-án megjelent 9. sz. törvényerejű rendeletével a kormány 1953. szeptember 1-én egy új felsőfokú mezőgazdasági szakoktatási intézményt indított Debrecenben a Böszörményi úton Debreceni Mezőgazdasági Akadémia néven. Az akadémia működését 13 fős tantestülettel (később 1956-ban már 42 fő) és 209 beiratkozott első éves hallgatóval kezdte meg. A régi pallagi akadémia értékes felszereléseinek és berendezésének nagy részét már 1949-ben elszállították Debrecenből, így az induláshoz nélkülözhetetlen eszközöket elsősorban a Pallagon működő Mezőgazdasági Kísérleti Intézetből, az ott működő Mezőgazdasági Technikumból és az akkor éppen megszűnőfélben lévő gödöllői egyéves akadémia anyagaiból gyűjtötték össze. Az intézmény abban az épületben kezdte meg működését, amely 1940 őszén a Debreceni M. Kir. Középfokú Gazdasági Tanintézet (ma: Debreceni Egyetem Balásházy János Gyakorló Technikuma) számára épült. Az akadémia hároméves képzési idővel – levelező tagozaton négy – indult, feladata pedig felsőfokú, általános mezőgazdasági szakképzéssel rendelkező szakemberek képzése volt, elsősorban a mezőgazdasági termelőüzemek, a termelőszövetkezetek, géppálmások és állami gazdaságok részére. A felvétel feltétele a középiskolai érettségi bizonyítvány volt, a végzetek „okleveles mezőgazdász” oklevelet kaptak. A képzés első évében elsősorban az alapozó természettudományos tantárgyak mellett a gazdasági gyakorlatokon volt a hangsúly, míg a második és a harmadik évben a szakmai elméleti és gyakorlati tantárgyak mellett gazdaságirányító képzésben részesültek a hallgatók. Az akadémia első tanterve 27 tantárgy oktatását írta elő. Az akadémia életében jelentős előrelépést jelentett az Elnöki Tanács 1957. évi 35. számú törvényerejű rendelete, amely a képzési időt nappali tagozaton 4 évre növelte, ezen túl a tanárok „egyetemi oktató” munkakörbe kerültek, és az akadémia nevének megtartása mellett egyetemi jellegű felsőoktatási intézményként folytathatta tevékenységét. Az új intézmény első vezetője Bencsik István lett, aki nagy lendülettel látott neki egyrészt a korábban középiskolai méretű tanügyi épület nagymértékű bővítésének, másrészt a Böszörményi úti intézményi terület fejlesztésének. Az 1955/56-os tanév tavaszi félévében elkészült a főépület új szárnya. A tanügyi épület kibővítésével egyidejűleg átadták a DATE (Debreceni Akadémiai Sport Egylet) sportpályáját. A következő jelentős lépés az infrastruktúra fejlesztésében az akadémia részére 1960-ban a Földművelésügyi Minisztérium által odaítélt 58 millió Ft-os fejlesztési támogatás volt. A támogatásból 1962 tavaszán megindultak az építkezések, 1966-ra pedig felépült az új tanulmányi épület, a 600 fős diákkotthon konyhával és éttermmel (később Veres Péter Kollégium), a 400 fős kultúrterem, a 32 lakásos tanári lakóház, a kazánház és a mosoda, a botanikus kert üvegház, a gépszín, illetve

az épületeket díszítő képzőművészeti alkotások. Az építkezések során az 1960-ban engedélyezett támogatási összeget 58 millió Ft-ról 75 millió Ft-ra emelte a minisztérium a megnövekedett költségek miatt. A folyamatos fejlődés az akadémia tangazdaságán is nyomon követhető volt. Az 1953-as induláskor meglévő 600 kh mezőgazdasági terület pár év alatt 1400 kh területre emelkedett, mely később tovább növekedett, és modern mezőgazdasági nagyüzemmé vált. A tangazdaság vezetője a mindenkori akadémiai igazgató volt, azonban a gazdaság közvetlen irányítását a Gyakorlati Tanszék vezetője végezte. Ezen megoldás igen hatékonynak bizonyult az oktatás és a kutatás összehangolására. A későbbiekben viszont a Tangazdaság növekedésével annak vezetése már teljes munkaidejű igazgatót igényelt.

Debreceni Agrártudományi Főiskola

A Debreceni Mezőgazdasági Akadémiát a kormány 1962 novemberében Debreceni Agrártudományi Főiskolává alakítja. Az átszervezés nemcsak formai jellegű volt, alapvetően segítette a tudományos tevékenység kiteljesedését, illetve magával vonta a mezőgazdasági nagyüzemek minél szélesebb körű és eredményesebb szakmai támogatásának lehetőségét. Az intézmény első rektora Bencsik István lett. A főiskola oktatási feladata továbbra is az általános agrármérnök-képzés (olyan mérnökök, akik a mezőgazdasági termelés valamely ágában szakmai ismerettel rendelkeznek) maradt négyéves időtartammal, mely helyzet 1967-ig állt fenn. Ugyanis 1967-től a tanulmányi idő már öt évre emelkedett. Az ötéves képzésben újdonság volt, hogy az utolsó év egyik félévét a végzős hallgatónak vidéki üzemi gyakorlaton kellett eltöltenie. A főiskola fejlődését jól szemlélteti, hogy ez idő tájt az oktató-kutató tanári kar létszáma már 90 fölé emelkedett.

Egy fontos eseményről érdemes megemlékezni a főiskola életéből: 1949 után 1964 tavaszán nyílt első alkalommal lehetőség, hogy nyilvánosan is kifejezésre kerüljön a valamikori pallagi akadémia és a főiskola „vérségi” rokonsága. Erre az aranydiploma-átadó ünnepség adott alkalmat, ahol Dr. Szelényi Ferenc rektorhelyettes aranydiplomákat adományozott az 50 évvel azelőtt Pallagon végzett okleveles gazdatiszteknek.

Debreceni Agrártudományi Egyetem

Az 1970/1971-es tanév újabb jelentős változásokat eredményezett az intézmény életében. Az Elnöki Tanács 1970. évi 20. sz. törvényerejű rendelete alapján a Debreceni Agrártudományi Főiskola és a Szarvasi Mezőgazdasági Technikum közötti „házasságból” létrejött a Debreceni Agrártudományi Egyetem (DATE) a Mezőgazdaság-tudományi Egyetemi (Debrecen) és az Öntözéses-Meliorációs Főiskolai Karral (Szarvas). A Mezőgazdaság-tudományi Kar oktatási feladata az ötéves idő-

tartamú agrármérnök-képzés volt, míg a szarvasi főiskolai kar hároméves tanulmányi idővel okleveles üzemmérnököket képzett ki. Az intézmény az egyetemi rangra emeléssel elnyerte a doktori és tiszteletbeli doktori címek odaítélésének a jogát is. A Debreceni Agrártudományi Főiskola 1970. június 30-án tartotta ünnepi tanácsulását, ahol dr. Dimény Imre miniszter bejelentette, hogy 1970. szeptember 1-től az Agrártudományi Egyetem rektori teendőivel dr. Ács Antal egyetemi tanárt bízta meg. Egy nappal később pedig megerősítették, hogy a debreceni kar dékáni feladatait Dr. Kádár Béla egyetemi docens fogja ellátni. A DATE szervezetében hamarosan újabb változások álltak be, ugyanis 1971-ben létrejött az önálló gazdálkodással működő Termelésfejlesztési Intézet, míg 1972-ben új főiskolai karral bővült az egyetem, csatlakozott a Mezőtúri Felsőfokú Mezőgazdasági Gépészeti Technikum mint Mezőgazdasági Gépészeti Főiskolai Kar. A mezőtúri főiskolai kar 1986-ig tartozott az egyetemhez. Ezen időszakban a Földművelésügyi Minisztérium kidolgozta és kötelezővé tette, hogy az országban működő négy agráregyetem mindegyike az oktatásba hangsúlyosan építse be a saját mezőgazdasági régiójának speciális működési problémáit, azokról mélyebb ismeretet nyújtson. Így a DATE részére a „tápanyag- és vízgazdálkodás” tudományterület lett a megkülönböztetett speciális szakmaterület. A szervezeti változások mellett fontos megemlíteni, hogy 1975 szeptemberétől megkezdődött a szakirányú, differenciált tanterv szerinti agrármérnök-képzés a Karon, mely alapján a hallgatóság a IV. tanévtől kezdve növénytermesztés, állattenyésztés, ökonómia és növényvédelem szakirányon folytathatta tanulmányait. További változást eredményezett az 1974-ben indult országos „intézetesítési program” az agráregyetemek körében, melynek eredményeként 1978-ban három új intézet jön létre a DATE Mezőgazdaságtudományi Karon (Növénytermesztési és Ökológiai Intézet, Állattenyésztési és Tartástechnológiai Intézet, Agrárökonómiai és Szervezési Intézet).

A Debreceni Agrártudományi Egyetem szervezeti- és oktatási/tudományos struktúrájában az elkövetkező években a következő fontosabb változások zajlottak le:

- 1976-ban csatlakozott az egyetemhez a Karcagi Talajművelési Kutató Intézet (2021-ig az egyetem része);
- az 1978/79-es tanévtől megindult a számítástechnika-oktatás;
- 1986-ban csatlakozott a Hódmezővásárhelyi Állattenyésztési Főiskolai Kar (2000-ig az egyetem része);
- 1991-ben megalakult a Debreceni Universitas Egyesülés a debreceni felsőoktatási intézmények együttműködésének és közös fejlesztésének támogatására;
- 1994-ben az egyetem megszerzi a PhD-fokozat odaítélésének a jogát;
- 1998-ban megalakult a Debreceni Egyetemi Szövetség hat felsőoktatási intézmény (DATE, DOTE, KLTE, DRHE, KFRTF, ZF DK) alapításával.

Integrált Debreceni Egyetem

A Debreceni Agrártudományi Egyetem életének egyik legjelentősebb eseménye volt, amikor 2000. január 1-én megkezdte működését a Debreceni Egyetemi Szövetség fundamentumain az integrált Debreceni Egyetem (öt egyetemi és három főiskolai kar). Ezzel párhuzamosan a DATE Mezőgazdaságtudományi Kar, illetve a karcagi és a nyíregyházi kutatóintézetek jogutódjaként a Debreceni Egyetem (DE) szervezetében létrejött az Agrártudományi Centrum. Ennek első elnöke dr. Nagy János egyetemi tanár, míg a centrumon belül működő Mezőgazdaság-tudományi Kar dékánja dr. Pepó Péter egyetemi tanár volt. Újabb jelentős esemény volt, amikor is a centrumon belül 2000-ben a debreceni agrár-felsőoktatás üzemi iskolájának szellemi örökségén megalakult az Agrárgazdasági és Vidékfejlesztési Intézet, mely 2002-től egyetemi karként folytatta tevékenységét. 2006-ban az Agrártudományi Centrumhoz csatlakozik a DE Műszaki Főiskolai Kar, melynek következtében rá egy évre 2007-ben a centrum elnevezése Agrár- és Műszaki Tudományok Centrumára módosult. 2009-ben a centrum intézményhálózata a Balásházy János Mezőgazdasági és Közgazdasági Gyakorló Szakközépiskola és Kollégium átvételével bővült. 2010-ben további szervezeti változások következtek, az intézmény Agrár- és Gazdálkodástudományok Centruma néven folytatta működését, illetve a Mezőgazdaságtudományi Kar neve Mezőgazdaság-, Élelmiszer-tudományi és Környezetgazdálkodási Kar elnevezésre módosult. Az egyetemi centrumok 2014-ig folytatják tevékenységüket, azt követően az egyetemi karok már közvetlenül csatlakoznak a DE szervezetéhez.

A történeti áttekintés nem nélkülözheti a jelenkor aktualitásait. Bátran kijelenthető, hogy az 1868-ban alapított, idén 155 éves agrár-felsőoktatás elmúlt 15 éve sem szenvedett hiányt a fejlesztések terén, többek között:

2011-ben létrejött az Interregionális Műszaki-Agrár Szaktanácsadási és Továbbképzési Központ;

2012-ben átadásra került az intézmény új Klímaközpontja;

2016-ban létrejött a kar Élelmiszeripari Innovációs Központja;

2017-ben az Általános Orvostudományi Karral, illetve a Természettudományi és Technológiai Karral létrejött a Táplálkozás- és Élelmiszer-tudományi Doktori Iskola;

2020-ban új Kísérleti Üvegház került átadásra;

2021-ben megalakult az Agrár Genomikai és Biotechnológiai Központja, létrejött az új Precíziós Növénytermesztési K+F Szolgáltató Központja, illetve megújult megjelenéssel újra megnyitott a kar Agrár Múzeuma;

2022-ben létrejött az Ökológiai Gazdálkodási-, Kooperatív Kutatási és Tudástranszfer Központ;

2023-ban az országban elsőként indított precíziós mezőgazdasági mérnök alapszakot a kar.

Irodalom

- Bencsik I. (1969): A Debreceni Agrártudományi Főiskola 10 éve 1953-1963. Budapest.
- Komoróczy Gy. (1968): A debreceni agrár-felsőoktatás 100 éve. Budapest
- Surányi B. (2008): Fejezetek a debreceni gazdasági és agrár-felsőoktatás történetéből. In.: Fürjné Rádi K. (szerk.) 140 éves a debreceni gazdaság és agrár-felsőoktatás 1868-2008. Debrecen. ISBN 978-963-9732-41-4
- Szász G. (1992): A Debreceni Agrártudományi Egyetem 125 éve. 1 köt. Debrecen. ISBN 9637177 34 5 Ö
- Szász G. (2012): A debreceni agrár-felsőoktatás kialakulása. In.: ifj. Barta J. – Orosz I. (szerk.) A Debreceni Egyetem története 1912-2012. Debrecen. ISBN 978 963 318 190 4
- Szász G. (2012): A debreceni agrár-felsőoktatás 1945-1999 között In.: ifj. Barta J. – Orosz I. (szerk.) A Debreceni Egyetem története 1912-2012. Debrecen. ISBN 978 963 318 190 4

A debreceni agrárképzés jelene és jövője

Stündl László

agrármérnök, egyetemi tanár, Debreceni Egyetem Mezőgazdaság-,
Élelmiszertudományi és Környezetgazdálkodási Kar

A Debreceni Egyetem az agrárképzési, kutatási és fejlesztési tevékenységét nevesítetten három szervezeti egységben látja el, ezek a Mezőgazdaság-, Élelmiszertudományi és Környezetgazdálkodási Kar (MÉK), a Gazdaságtudományi Kar (GTK) és az Agrár Kutatóintézetek és Tangazdaság (AKIT). A Mezőgazdaság-, Élelmiszertudományi és Környezetgazdálkodási Kar – igazodva napjaink tudományos kihívásaihoz - mind képzési, mind kutatási tevékenységét a körforgásos biogazdaság (circular bioeconomy) modelljének megfelelően fogalmazza meg, mely az anyagok és értékek újrahasznosításán alapul, az előállított termék hozzáadott értékének növelésén, szolgáltatásokon, okos megoldásokon keresztül. A világ agrár-felsőoktatási intézményeinek rangsorában a debreceni mindig kiemelkedő helyen végez, jelenleg a legjobb 200-250 között van.

A Debreceni Egyetem Mezőgazdaság-, Élelmiszertudományi és Környezetgazdálkodási Karának jelenleg 1500 hallgatója van, köztük több, mint 130 az angol nyelvű képzésben részt vevő külföldi diák. Az alap- és mesterképzéseink, tehetséggondozó szakkollégiumaink, doktori iskoláink mind meghatározó szerepet töltenek be a felsőfokú agrárképzésben és a tudományos utánpótlásban. Kiemelten fontos számunkra a széleskörű szakmai és gazdasági kapcsolatrendszer fenntartása a térség vállalkozásaival, mely egyrészt biztosítja a gyakorlati képzés feltételeit, másrészt segíti az Egyetemen keletkezett tudományos eredmények hasznosulását.

A Kar küldetése

Az Alföld és tágabb értelemben a Tisza vízgyűjtője hazánk agrár-élelmiszergazdaságának a központja. Ezért is logikus döntés volt elődeinktől, hogy az alapanyag-előállítás és -feldolgozás támogatására a régióban legyen egy felsőfokú oktató- és kutatóhely, amely a képzett humán erőforrás folyamatos biztosításával és a tudományos eredmények gyakorlatba ültetésével segíti a versenyképes agrárium kialakítását és fenntartását.

A Mezőgazdaság-, Élelmiszertudományi és Környezetgazdálkodási Kar küldetése a multifunkciós, fenntartható mezőgazdaság és vidékfejlesztés támogatása a Tisza vízgyűjtőjén. Az intézmény ennek megfelelően az elsődleges szakemberképzésen túl regionális, országos, illetve nemzetközi kutatási és szaktanácsadási

feladatokat is ellát. A kor követelményeinek megfelelően bővültek oktatási-képzési, kutatási területeink. A Debreceni Egyetem karain művelt tudományok egymás közötti kapcsolata egyre erősödik, ami közép- és hosszútávon is kívánatos.

A fentiek alapján misszióink: *az energia- és víztakarékos, környezetbarát, biztonságos és gazdaságilag hatékony precíziós mezőgazdasági alapanyag-termelés és élelmiszer-előállítás tudományos támogatása.*

Oktatás

Oktatási programjaink felépítésükben, szerkezetükben rugalmasak, tartalmukban sokszínűek. A képzések személyi és infrastrukturális feltételeivel rendelkezik a Kar. Célunk magas színvonalú hallgatói és kutatói laboratóriumok kialakítása, valamint azok alkalmazása kiváló képességekkel rendelkező hallgatók képzésére. A speciális, nagy értékű műszerek és speciális mérési eljárások világszínvonalú kutatómunkák kivitelezését teszik lehetővé. Akkreditált laboratóriumunk lehetőséget nyújt olyan szegmensek támogatására, amelyek folyamatos piaci igényeket elégítenek ki. A MEK-en gondozott, jelenleg futó szakok:

- Alapképzések: állattenyésztő mérnöki, élelmiszermérnöki (angol nyelven és duális képzésben is); kertészmérnöki (duális képzésben is); lótenyésztő, lovas-sportszervező agrármérnöki; mezőgazdasági mérnöki (duális képzésben is); természetvédelmi mérnöki (duális képzésben is); vadgazda mérnöki, precíziós mg. mérnöki.
- Mesterképzések: agrármérnök-tanár (mezőgazdasági- és élelmiszer-specializáció), állattenyésztő mérnöki (duális képzésben, távoktatásban és angol nyelven is), élelmiszerbiztonsági és –minőségi mérnöki (angol nyelven és duális képzésben is), kertészmérnöki, környezetgazdálkodási agrármérnöki (angol nyelven is), mezőgazdasági vízgazdálkodási mérnöki (angol nyelven is), növényorvosi (angol nyelven is), növénytermesztő mérnöki (duális képzésben is), természetvédelmi mérnöki (duális képzésben is).
- Osztatlan mesterképzés: agrármérnöki.
- Szakirányú továbbképzések: növényvédelmi szakmérnök, precíziós mezőgazdasági, természetpedagógia.
- Felsőoktatási szakképzések: ménesgazda, mezőgazdasági.

A Karon tanuló hallgatók között sok tehetséges és egy adott szakterületre tudatosan készülő fiatal található. Közülük kerülnek ki azok a hallgatók, akik tudományos diákköri munkát vállalnak, bekapcsolódnak a Debreceni Egyetem Tehetséggondozó Programjába, a Tormay Béla Szakkollégium és a Kerpely Kálmán Szakkollégium munkájába, vagy demonstrátorként ismerkednek egy adott tanszék oktató, kutató munkájával.

A doktori (PhD) képzés három doktori iskolában folyik. A növénytermesz-

tési és kertészeti tudományok területén a Kerpely Kálmán Doktori Iskola, az állattenyésztési tudományokban az Állattenyésztési Tudományi Doktori Iskola, míg élelmiszertudományokban a Táplálkozás- és Élelmiszertudományi Doktori Iskola szervezi a képzést. A doktori iskolákba jelentkezők nemcsak a Karon végett hallgatókból kerülnek ki, jelentős a más egységekből, főként a természet- és társadalomtudományi képzést nyújtó egyetemi karokról történő jelentkezés is.

Kutatás-fejlesztés

A Kar jelenlegi kutatási tevékenysége szorosan kapcsolódik az oktatás és a szaktanácsadás stratégiai területeihez, ezzel is biztosítva ezek integrált, harmonikus egységét. A klasszikus mezőgazdasági szakterületeken kiemelt fontosságúak a hagyományos növénytermesztési és kertészeti kutatásokban a tájökölógiai feltételeknek megfelelő szántóföldi növény-, gyümölcs- és zöldségfajok és -fajták, a hibridek komplex vizsgálata. Az állattenyésztés és a hozzá kapcsolódó tudományterületek terén a hagyományos kutatások (sertés, baromfi, szarvasmarha, juh, hal stb.) témakörei mellett az új interdiszciplináris területek (szaporodásbiológia, állatélettan, biotechnológia, ökológiai állattartás stb.) kapnak egyre nagyobb figyelmet. Minden kutatási területen a figyelem a komplex problémákra irányul, az éghajlatváltozás, a környezeti, biológiai, technológiai és gazdasági fenntarthatóság elveinek érvényesítése alapvető cél. A kiemelt témák közé tartozik az agrárkutatások környezetvédelmi összefüggéseinek, a termékminőségre ható tényezők és paraméterek, a mezőgazdasági alap- és kiegészítő tevékenységek ökonómiai vizsgálata. A vidékfejlesztési programokba történő teljes körű bekapcsolódásával a Kar szerepet vállal a regionális fejlesztések tudományos megalapozásában. Ugyancsak fontos terület a mezőgazdasági termékek, élelmiszerek minőségével, az egészséges táplálkozás tudományos megalapozásával, továbbá a minőségellenőrzéssel kapcsolatos kutatások.

A Kar meglévő humán és tárgyi erőforrásai, eddigi tapasztalatai, oktatási és szaktanácsadási tevékenysége, valamint a régió adottságai/erősségei alapján egyértelműen a különleges minőségű élelmiszerek fejlesztése, a precíziós agrotechnológiák, a mezőgazdasági eredetű megújuló energiaforrások, az agrár-környezetvédelem, valamint a több prognózis szerint is egyre nagyobb hatású klímaváltozás és az ehhez való alkalmazkodás területén folytat K+F tevékenységet. E területek kutatásába – az adott feladat és finanszírozás jellegének megfelelően – a Kar minden tanszéke/intézete integrált módon bekapcsolódik (biológiai/genetikai alapok, tápanyag-ellátás, technológiafejlesztés, környezeti, fenntarthatósági, etikai, minőségbiztosítási és nyomonkövethetőségi aspektusok stb.). Ugyancsak szempont, hogy az e területeken végzett magas színvonalú kutatási és fejlesztési tevékenység számot tart a régióban tevékenykedő vállalkozások érdeklődésére, sőt akár nemzetközi szinten is generálhat közös projekteket.

A precíziós gazdálkodás, biotechnológia, távérzékelés, növényvédelmi elő-rejelzések a növénytermesztésben, a szaporodásbiológia, asszisztált reprodukció, proteomika és metabolomika az állattenyésztés területén, a nutrigenomika mint a táplálkozás-, illetve élelmiszertudomány határa, azon szegmensek, amelyek egyre nagyobb szerepet játszanak az agráriumban.

A kutatásszervezési tevékenység alapvetően az akkreditált doktori iskolák köré szerveződik. Jelen vannak a klasszikus és korszerű precíziós mezőgazdasági kutatási témák, ugyanakkor előtérbe kerülnek az élelmiszeripari, a környezetgazdálkodási, a természetvédelmi, a biotechnológiai, a technológiai jellegű, valamint az interdiszciplináris területek.

A kutatás-fejlesztés terén az alábbi fókuszterületek érdemelnek kiemelt figyelmet:

- Különleges minőségű, az egészségre kedvező hatású élelmiszerek fejlesztése: a program célja nagy tömegeket érintő, ún. „népbetegségekben” szenvedő (magas vérnyomás, szív- és érrendszeri problémák, diabetes stb.) betegek számára fejleszteni speciális élelmiszereket, termékcsaládokat.

- Erőforrás-hatékony („precíziós”) talajművelési, növénytermesztési és állattenyésztési technológiák fejlesztése, mely kiterjed a termőhely- és fajtaspecifikus precíziós növénytermesztési és integrált növényvédelmi technológiák fejlesztésére és a precíziós állattenyésztés elemeinek fejlesztésére a környezetileg és gazdaságilag fenntartható biztonságos termék-előállításért.

- Az agrár-környezetgazdálkodás szempontjainak (integrált vízkészlet-gazdálkodás, ökoszisztéma-, biodiverzitás- és élőhely-védelem) integrálása a mezőgazdasági termelésbe: ide kerültek besorolásra a biodiverzitás fenntartásával és gazdagításával, valamint a hazai őshonos fajták génmegőrzésével, a vad- és halfajokkal kapcsolatos elemek is, mint pl. állapot-monitoring, diverzitás-felmérés.

- Mezőgazdasági eredetű megújuló energiaforrások alkalmazásának támogatása: a program az energetikai célú biomassza-előállítás földhasznosítási, növénytermesztési, előállítás-technológiai és ökonómiai kérdéseit öleli fel.

- Klímaváltozáshoz (felmelegedés, az időjárási szélsőségek, a szárazodás és aszály) alkalmazkodó energiatakarékos, környezetkímélő, a kedvezőtlen hatást mérséklő technológiák fejlesztése.

A fenti területek strukturálásával a MÉK az alábbi kutatási területeken határozza meg a 2021 – 2025-ös időszakra a K+F tevékenységét:

- 1) A jövő mezőgazdasága / Future Farming – modern, korszerű, precíziós, erőforrás- hatékony kertészeti és szántóföldi növénytermesztés, állattenyésztés.

- 2) Biológiai alapú ipar / Biobased industry – mezőgazdasági fő- és melléktermékek feldolgozása humán és állati felhasználásra, gyógyászati, ipari stb. célra.

3) Agrár-ökoszisztémák / Agroecosystems – természeti erőforrás menedzsment, környezetgazdálkodás, Urban Farming, biodiverzitás, klímaadaptáció stb.

4) Molekuláris mezőgazdaság / Molecular agriculture – növényi és állati biológiai alapok fejlesztése, genetika, nemesítés, reprodukció stb.

Eredményességünket az is jelzi, hogy Karunk egységei – egyetlenként az agrártudományi területen – „Agrár és Élelmiszer Innovációs Debreceni Egyetemi Kutatási Infrastruktúra-hálózat” néven bekerültek a Nemzeti Kutatási Infrastruktúra TOP 50-be.

A jövő feladatai az oktatásban és kutatásban

Az intézmény számára kötelező feladat a hagyományok megőrzése mellett az új utak, irányok és megoldások keresése. A Debreceni Egyetem Mezőgazdaság-, Élelmiszertudományi és Környezetgazdálkodási Kara számára a jelenlegi demográfiai folyamatok, a csökkenő potenciális hazai beiskolázási adatok, hallgatói létszám mellett az egyik lehetséges út a nemzetközi piac. A képzési rendszert, a tematikát, a tananyagot ennek megfelelően kell átgondolnunk, úgy, hogy egyre jobban meg tudjunk felelni a fizetőképes keresletnek. Olyan minőségben kell oktatnunk, hogy a világ másik végéről is a MÉK-re jöjjön egy külföldi diák tanulni. Jelenleg hallgatóink 10 százaléka külföldi. Az angol nyelvű oktatás szélesítésével ezt a számot tovább lehet és kell növelni. Emellett speciális képzésekre, tudásmegosztásra van szükség. Az alaptudományok, pl. molekuláris genetika, sejtbioológia, növény- és állatélettan speciális területeinek ismerete iránt a hazai vállalkozások részéről növekvő igény mutatkozik. Oktató-kutatóhelyként, ha nemzetközi színvonalú munkát tudunk végezni, akkor az a hazai vállalkozások számára és diákjainknak is piaci előnyt jelent. Az alap- és mester-, valamint az osztatlan mesterképzés, továbbá a szakirányú továbbképzések rendszerét kell úgy átalakítani, hogy az minél érzékenyebben reagáljon a piaci igényekre. A kétszintű képzés lehetőségét biztosít arra, hogy a hallgatók megismerjék a keresleti oldal szereplőit és valós körülmények között szerezzenek gyakorlatot a szakterületükön.

A széleskörű gazdasági kapcsolatrendszer, a térség vállalataival, cégeivel való együttműködés biztosítja a gyakorlati képzés feltételeit. Szoros kapcsolatot tartunk fenn a munkaadói szférával, kiemelten a régió meghatározó agrárvállalkozásaival. A kihelyezett tanszékeink Karunk gyakorlati étellel való kapcsolattartásának letéteményesei. Elődeink jó példáját követve igyekszünk korszerű ismereteket, gyakorlatorientált tudást nyújtani a hallgatók részére, hogy a gyakorlatba kikerülve, a megkezdett úton haladva öregbítsék intézményünk és a magyar mezőgazdaság jó hírnevét.

Napjaink egyik legnagyobb kihívása, hogy a mezőgazdaság megfelelő mennyiségű és minőségű, valamint biztonságos és nyomon követhető élelmiszer-alapanyagot állítson elő. Az élelmiszer-ipar jelenlegi helyzetében elsődleges fontosságú a korszerű feldolgozási technológiák honosítása, fejlesztése, a K+F eredmények hasznosítása azért, hogy a lakosságot helyi alapanyagokból készülő és fenntartható módon feldolgozott élelmiszerekkel lehessen ellátni. Az egyetem kiemelt célja a régió élelmiszer-ipara és mezőgazdasága versenyképességének növelése az élelmiszer-gazdaság területén aktív kutatócsoportok, gazdasági szereplők és civil szervezetek együttműködésének támogatásán, közös hálózatok, szervezetek kialakításán és új projektek létrehozásán keresztül.

A MÉK fejlesztési stratégiájának középpontjában egyebek mellett a műholdas, illetve légifelvételre alapozott termésbecslés, növényvédelmi előrejelzés, folyamatosan mért talaj-, növény- és légköri adatokra alapozott víz- és tápanyag-gazdálkodás, valamint a nagy mennyiségű térinformatikai adat feldolgozása és értelmezése szerepel. A Debreceni Egyetemen megvannak ezen területek fejlesztésének lehetőségei. Az egészségügyi, a műszaki, az informatikai, a természettudományi karokkal összekapcsolódó kutató és tudományos munka adja a rendszer interdiszciplinaritását. A mezőgazdaság ma valóban tudásintegráló terület.

„A semmiből egy új, más világot teremtettem”

Hogyan értette ezt Bolyai János 200 évvel ezelőtt?

Gaál Botond

teológus, matematika-fizika szakos tanár, Debreceni Református Hittudományi Egyetem

Bevezető gondolatok

A 2023. esztendőben kivételesen sok jubileumunk volt. Elég csak Csokonaira, Petőfire, Madáchra gondolni, vagy Gróf Andrássy Gyulára és kiemelten a nemzeti imádságunk, a *Himnuszunk* megszületésére. Kölcsey Ferenc, a Debreceni Református Kollégium neveltje 1823. január 22-én tett pontot *A magyar nép zivataros századaiból* alcímmel írt költeménye végére Szatmárcsekén. Nincs még egy olyan vers, amely az elmúlt 200 év alatt a magyarságot ilyen mélyen megszólító lélekverssé vált volna. Van azonban ebben az évben még egy rendkívüli, sőt világra szóló matematikai évfordulós esemény is, amely szerényen húzódik meg az ünneplések sorában. Bolyai János, a Marosvásárhelyi Református Kollégium egyik kitűnő diákja is éppen 200 éve rengette meg a matematika alapjait, és ezzel új fejlődési pályára állította e diszciplínát. Őt a világon valaha élt jelentős matematikusok között a tíz legnagyobb lángelme közé sorolják. Bolyai matematikai modellváltására emlékezve a hazai neves jubileumokhoz mi is csatlakozni kívánunk. A Magyar Tudomány Ünnepe kapcsán szeretnénk ezt az új szemléletű eredményt méltatni. Pontosan 20 évvel ezelőtt vált hivatalossá a Széchenyihez köthető november 3-i dátum, az MTA alapítása 1825-ben. Két évvel korábban, de pontosan ehhez az időponthoz kötődik a mi emlékezésünk is. Összefoglaljuk, milyen különös és jelentős tudományelméleti esemény történt akkor.

A modellváltást előkészítő események

Egy 2100 éves időszak lezárását jelzi a címnek¹ választott mondat, melyet Bolyai János az édesapjához írt levelében fogalmazott meg 1823. november 3-án. Hosszú tehát a történet. Előbb vissza kell mennünk Eukleidész² *Elemek* című művéhez,

¹ Az alább következő tanulmány törzsrésze megjelent *Gaál Botond: A zárt világ felnyitása* című könyvében. DRHE, Hatvani István Teológiai Kutatóközpont, Debrecen, 2007. 69–78.

² A neves ókori matematikus neve görögül valóban Eukleidész. Általában a nemzeti fordítások, így a magyar is a latin fordítások révén az Euklidész nevet választották. Manap-

amelyben Kr. e. 300 körül összefoglalta az addigi matematikát, és lefektette annak axiomatikus alapjait. Leginkább szembeűnő volt a geometria axiómarendszerében a 11. axióma.³ Ez a 11. axióma meglehetősen makacs problémának bizonyult.⁴ Már a 4. és 5. században is, Theonnak és Proklosznak komoly fejtörést okozott a hovatarozása. Ők voltak annak a két évszázadnak a legjobb matematikusai. A gond az volt, hogy valójában tétel jellege van, amit be kellene/lehetne bizonyítani, s ez sokakban keltett gyanút. Hátha nem is axióma?! Prékopa András matematikus megemlíti, hogy Proklosz szerint már magát Ptolemaioszt is foglalkoztatta ez a kérdés a 2. században, aztán a 9. századi arab tudós, Al-Nirizi pedig kommentárokat írt Euklidész egész első könyvéhez, Naszir Eddin (1201-1279) pedig a következő szellemes átfogalmazását adta a 11. axiómának: „ha egy görbe minden pontja egyenlő távolságra van egy adott egyenestől, akkor ez a görbe maga is egyenes”.⁵ Végül Bolyai Jánosnak és Nyikoláj Lobacsevszkijnek sikerült

ság sokan választják a hivatalosan is elfogadott Eukleidész formát, mások viszont megmaradtak az Euklidész alaknál, mert a magyar szószármazékok is erre vezethetők vissza, pl. euklideszi geometria stb. Mi is inkább ezt a formát fogjuk használni.

³ Itt nem részletezzük ezt az axiómarendszert. A történeti és elvi részletek megtalálhatók Gaál Botond: *A zárt világ felnyitása*, i.m. 35–49. oldalakon. Annyit azonban el kell mondanunk, hogy az Alexandriában dolgozó Euklidész (Eukleidész) *Elemek* című eredeti műve elveszett, tartalmát viszont a gondos és éles elmék a fejükben őrizték nemzedékeken át. Időszámításunk után a 4. században egy Theon nevű matematikus lejegyezte, és mivel ez is elveszett, egy Proklosz nevű matematikus az 5. században újból leírta emlékezet alapján. Ezt a szöveget őrizték aztán meg az arab tudósok, és majdnem ezer év után az arab és latin fordítások alapján, majd pedig az újból előkerült Theon és Proklosz által készített görög szöveg alapján készítettek egy immár jó latinsággal megírt változatot. Ezt 1482-ben Velencében adták ki, s ez szolgált az egész európai tudományos gondolkodás alapjául. Valószínűleg e könyv ismerete alapján vált általánossá a *more geometrico* kifejezés, amelyet attól kezdve a tudományművelés alapjának tekintettek, tehát minden tudományban érvényesíteni kellett a „*geometria módján*” elvet. Ekkor vette kezdetét Európában is az axiomatikus gondolkodás minden területen. A geometria volt a minta.

⁴ Csupán arra hívjuk fel a figyelmet, hogy az elhíresült 11. axióma Euklidész művében még 5. posztulátumként szerepelt. Posztulátumnak a görögök azt tartották, amit eleve megkövetelünk általános elvként a vitában. Az axióma pedig olyan alaptételt jelent, amelyet a szemlélet alapján elfogadunk, és igaz voltát nem vitatva minden további állításunk bizonyításánál arra támaszkodunk. Mivel Euklidész eredeti 5. posztulátuma alaptételnek is tekinthető, sőt a 4. posztulátum is, ezért a későbbi korokban ezt a kettőt átsorolták a már meglévő 9 axióma utáni helyre. Így lett az ún. euklideszi axiómarendszer 11 tagú. Ezért szoktak olykor hivatkozni az 5. posztulátumra, ami igaz is, de valójában a 11. axiómáról van szó. Mi is 11. axiómaként említjük azt az elvi problémakört, amely Bolyai matematikai munkásságának fémjelzője. Magyar iskolákban párhuzamossági axiómának is nevezik. Bolyai Farkas ettől a „paralelláktól” óvta a fiát, nehogy sok időt „pazaroljon” rájuk.

⁵ Prékopa András: Bolyai János forradalma. Természet világa. 2003. I. Különszám. 10.

megoldania a nagy kérdést. Az eseményt többen a matematika kopernikuszi fordulataának nevezik.⁶ De mi történt Bolyai előtt?

A 11. axióma így szól: *Követeltessék meg, ... hogy ha két egyenest úgy metsz egy egyenes, hogy az egyik oldalon keletkező belső szögek (összegeben) két derékszögnél kisebbek, akkor a két egyenes végtelenül meghosszabbítva találkozzék azon az oldalon, amerre az (összegeben) két derékszögnél kisebb szögek vannak.*

Ez tényleg egyszerű állítás, de kissé bonyolult a megfogalmazása. Az az érzésünk támad, hogy ez valami bizonyítandó tétel, ezért foglalkoztatta oly sokáig a matematikusokat, talán másfél ezer éven át. Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy ennek az axiómának a vizsgálata két úton-módon történt. A matematikusok egyik része azt akarta igazolni, hogy ez az axióma – már talán Theon és Proklosz óta – a többi axióma és a posztulátumok logikai következménye. Más gondolkodók pedig úgy fogták meg a kérdést, hogy éppen a szükségességét próbálták bizonyítani, azaz azt, hogy elhagyása logikai ellentmondásokhoz vezet. Makacs feladatnak bizonyult. A 11. axióma „nem engedte”, hogy kibillentsek az axiómák közül. Erre figyelt föl a mi Bolyaink. A görögök szellemi nagyságát dicséri, hogy a késői utókor egyik táborra sem érte el célját.

Közben azonban az történt, hogy a bizonyítási próbálkozások alatt ezt a nehézkes állítást nemcsak a 13. századi arab tudósok, hanem később mások is sokszor átfogalmazták és az azzal egyenértékű állítást vizsgálták az eredeti helyett. A több mint egy tucat átfogalmazásból példaként említjük meg a három legismertebb változatot:⁷

- a) egy egyeneshez a rajta kívül fekvő ponton át (az egyenest és pontot tartalmazó síkban) csak egy párhuzamos húzható;
- b) a háromszög szögeinek összege két derékszög
- c) vannak hasonló háromszögek: ha egy háromszög minden oldalát azonos arányban változtatjuk, a háromszög szögei nem változnak.

Az első megfogalmazás lett a 11. axióma leginkább közkedvelt változata, ezért kaphatta a párhuzamossági axióma elnevezést. De még ilyen formájában sem látszott igazi axiómának, mert végül is nem ellenőrizhető a gyakorlatban. A 18. században a matematikusok újfent nekilendültek, és elkezdtek foglalkozni a párhuzamossági axióma kérdésével. Giovanni G. Saccheri (1667-1733) 1733-ban, Johann H. Lambert (1728-1777) 1766-ban, majd Adrien M. Legendre (1752-1833)

⁶ Vö. Prékopa András: Bolyai János forradalma. Természet világa. 2003. I. Különszám. 3.

⁷ Gábos Zoltán: Mit adott a fizikának Bolyai János? Bolyai emlékkönyv. Vincze Kiadó, 2004. 268. A három példát innen vettük át.

1800-ban készítettek értékes hozzájárulást ehhez a gondolathoz. Hozzájuk hasonló előfutárnak tekintendő Bolyai Farkas (1775-1856) is.⁸ Ez a csoport inkább a 11. axiómának a többiből való levezethetőségével foglalkozott. A 19. századi tudósok már megsejtették, hogy az euklideszi geometria mellett van másfajta geometria is. Ferdinand K. Schweikart (1780-1859) 1818-ban és Franz A. Taurinus (1794-1874) 1826-ban jutottak erre a gondolatra.⁹ Carl F. Gauss (1777-1855) is csak a sejtés szintjén vélekedett e dologban, de nem tekinthető a hiperbolikus geometria fölfedezőjének.¹⁰ A felfedezés érdeme egyértelműen Bolyai Jánosé (1802-1860) és Nyikoláj Lobacsevszkijé (1792-1856), akik egymástól függetlenül jutottak ugyanarra a következtetésre. Bolyai hamarabb fölfedezte, Lobacsevszkij pedig hamarabb publikálta.

Szeretnénk végre tudni: mi ennek a fölfedezésnek a lényege? Mi itt főként Bolyai gondolkodását fogjuk követni. Előbb azonban ismerjük meg életét, sorsát.

Bolyai János életútja röviden

1802. december 15-én született Kolozsvárott kismemesi székely családban. Édesanyja Árkosi Benkő Zsuzsanna, édesapja Bolyai Farkas volt, akit 1804-ben megválasztottak a Marosvásárhelyi Református Kollégium matematika-fizika-kémia professzorává. János fiuk zenei és matematikai tehetsége már korán megmutatkozott. A Marosvásárhelyi Református Kollégiumban gyorsan haladt a tanulmányával, s 16 évesen beiratkozhatott a bécsi Császári és Királyi Hadmérnöki Akadémiára. 20 éves korában már elvégezte. Temesvárra osztották be egy hadi erődítményhez. Komoly szinten hegedült, és jól vívott. Már az akadémiai éve alatt is foglalkozott a 11. axióma kérdésével. A paralellák iránti érdeklődése édesapjától származik, bár ő óvta a fiát e témával való foglalkozástól. Már Temesváron szolgált mint katonatiszt, amikor megoldotta a párhuzamossági axióma kérdését, és 1823. november 3-án keltezett levelében ezt megírta édesapjának: „*a semmiből egy ujj más világot teremtettem.*” Ide kívánczok, hogy széleskörű tájékozottsága révén ismerte a keresztyénség egyik alapvető tanítását is, amelyet a *creatio ex nihilo*, tehát a *semmiből való teremtés* kifejezés foglal össze. Nyilvánvalóan ennek

⁸ Bolyai Farkas a Tentamen című főművében beszámol azokról a kísérletekről, amelyeket az 5. posztulátum bizonyításáért tett és felsorolja az azt helyettesítő átfogalmazásokat.

⁹ A történeti adatokat jobbra Gábos Zoltán összefoglalásából vettük. Vö. Gábos Zoltán: Mit adott a fizikának Bolyai János? In: Bolyai emlékkönyv. Vincze Kiadó, 2004. 268-269.

¹⁰ Szénássy Barna megvizsgálta Gaussnak a nem-euklideszi geometriára vonatkozó „munkásságát”, de nem talált arra utaló jeleket, hogy ezen a téren ő valamit is tett volna. Vö. Szénássy Barna: Megjegyzések Gauss nemeuklideszi geometriai eredményeihez. In: Bolyai emlékkönyv. Vincze Kiadó, 2004. 111-120. Prékopa András is ebbe a csoportba sorolja Gausst. Vö. Prékopa András: Bolyai János felfedezésének előzményei és utóhatása. In: Bolyai emlékkönyv. Vincze Kiadó, 2004. 98.

mintájára fogalmazhatta meg az imént említett híres mondatát.¹¹ Mármost a fölfedezését ő le is írta latinul 1825-ben. Édesapja is írt egy kétkötetes matematikai művet Tentamen címmel, mely tankönyvül szolgált Marosvásárhelyen. Ennek első kötetéhez csatolva, Appendixként jelentették meg Bolyai János nemeuklideszi geometriájára vonatkozó művét 1832-ben. Előtte különlenyomatban is megjelent, és 1831-ben elküldték Gaussnak. Eredetileg ezt a címet viselte: *Scientia Spatii*. Azaz: *A tér tudománya*.¹²

Bolyai János élete tele volt zökkenőkkel. Egyébként csöndes, jámbor ember volt. Már 30 éves kora óta betegség gyötörte, s alig volt nyugalmas ideje az alkotáshoz. A magyarországi matematikusok között nem akadt méltó szellemi partnere, aki művének jelentőségét idejében felismerte volna. Amíg élt, Európában sem érett meg erre az idő. Csak jóval halála után kezdték gondolatainak értékét fölfedezni, amint ez Riemann esetében is így volt. Bolyai Jánosnak az Orbán Rozáliával kötött házasságából két gyermek született, Dénes és Amália. Egyenetlen házasságuk később fel is bomlott. 1860-ban halt meg elhagyatottságban, Marosvásárhelyen. Temetésén három ember vett részt és egy katonai díszkíséret. A református egyház halotti anyakönyvébe a lelkész ezt a bejegyzést tette: „*Híres nagyelméjű mathematicus volt, az elsők között is első. Kár, hogy talentuma használatlanul ásatott el.*”¹³ Ennél a két mondatnál ma sem tudnánk jobban összefoglalni életének tanulságait és magyar nemzetünknek szóló üzenetét!

A modellváltás lényege

A 11. axióma lényegében azt állítja, hogy egy egyenesen kívül fekvő ponton keresztül, az általuk meghatározott síkban egy párhuzamos egyenes húzható. Bolyai

¹¹ A „*semmitől egy új más világot teremtettem*” megállapítás, melyet Bolyainak az édesapjához írt levelében olvashatunk, csupán egyfajta hangsúlyozása lehet a felfedezése horderejének. A kifejezést ő nem vehette máshonnan, mint a *creatio ex nihilo* keresztyén tanítás köréből. Tudományos értelemben azonban így nem állja meg a helyét, mert a Bolyai-féle felfedezésnek éppen az a lényege, hogy nem a „semmitől” hozott elő újat, hanem a már meglévő euklideszi axiómarendszerből. Amikor ugyanis a hiperbolikus geometriában a párhuzamossági szög eléri a derékszöveget, az egész rendszer átmegy az euklideszi geometriába. Annak speciális esetévé válik.

¹² Az Appendix fedelén már a hosszabb cím jelent meg latinul: *Appendix, Scientiam Spatii absolute veram exhibens; a veritate aut falsitate Axiomatis XI. Euclidei (a priori haud unquam decidenda) independentem; adjecta ad casum falsitatis, quadratura circuli geometrica*. Magyarul: *Appendix, a tér abszolút igaz tudománya; a XI. Euklidész-féle axióma (a priori soha el nem dönthető) helyes, vagy téves voltától független tárgyalásban; annak téves volta esetére a kör geometriai négyszögesítésével*. Vö. Prékopa András: Bolyai János forradalma. Természet világa. 2003. I. Különszám. 13.

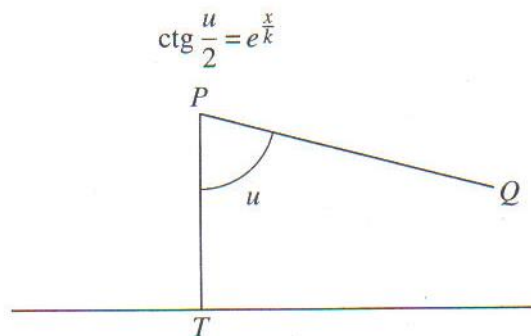
¹³ Puskás Ferenc: Előhang a Bolyai-életrajzhoz. In: Bolyai emlékkönyv. Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság, Kolozsvár, 2003. 11-12.

János meglátott egy sarkalatos tény: ez az axióma olyan szerepet játszik az euklideszi geometriában, hogy nem enged belőle kilépni. Itt Gábos Zoltán nagyon lényeges megállapítást tesz: „Az axiómának sajátos, elkülönített szerepe van az euklideszi keretben, mivel a benne foglalt állítás hangsúlyozza, rögzíti az euklideszi jelleget. Egyben egy olyan merevítőelemet képviselt, amelyik akadályozza az euklideszi rendszerből való kilépést. Az akadály eltávolítása nyitott utat egy új, logikailag lehetséges geometria és egyben egy új térmodell felé.”¹⁴ Ez az axióma szinte bezárja, lezárja azt a rendszert. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy *nem lehet bebizonyítani, hogy a 11. axióma az előző tíz axiómának következménye*. Ha pedig ez így van, akkor bátran el lehet hagyni és egy másik állítással helyettesíteni. Ezt meg is tette, és az új axióma révén Bolyai nem kevesebbet állított, minthogy az egyenesen kívül lévő ponton keresztül a síkjukban végtelen sok párhuzamos húzható. Ez éppen annyira elképesztő állítás, mint amikor Einstein a fénysebességet mindenre tekintet nélkül állandónak mondta ki. Bolyai János megdöbbentő állítása azt eredményezte, hogy végre kiléphetett az euklideszi rendszerből, s ez egy olyan folyamatot indított el a matematika fejlődésében, amely lényegében mindmáig tart. Felnyitotta a zárt világot!

Itt nem foglalkozhatunk a dolog konkrét matematikai részleteivel, csupán azt említjük meg, hogy végül is az új geometriában szerepel egy hiperbolikus algebrai kifejezés, ezért kapta a hiperbolikus geometria nevet.¹⁵ Határesetben ez a geometria átmege az euklideszi geometriába.

¹⁴ Vö. Gábos Zoltán: Mit adott a fizikának Bolyai János? In: Bolyai emlékkönyv. Vince Kiadó, Budapest, 2002. 269.

¹⁵ A hiperbolikus geometria matematikai szempontú leírását Kiss Elemér: Matematikai kincsek Bolyai János kéziratok hagyatékából, Typotex, Budapest, 2005. 21. alapján foglalkozunk össze. Az Appendix 29. paragrafusára hivatkozva Kiss Elemér ezt az ábrát, illetve magyarázatot közli:

A Bolyai-geometria jövőbe mutató jelentősége

Jelentőségét tekintve, a Bolyai és Lobacsevszkij által létrehozott új geometriai szemlélet, illetve tudományos bátorság további eredményekhez vezetett. Az út kétfelé ágazott.

— Az egyik nagy jelentőségű mozgás a matematika több területén fölvetette az axiomatizálás bevezetését. Ebben éppen az az érdekes, hogy a Bolyai-féle gondolkodás alapján véve megszüntette a *more geometrico* mindenre kiterjedő, örök érvényét, de egyúttal fölhívta a figyelmet az axiomatizálás helyes használatára is. Tovább nem kellett tartani attól a következménytől, hogy az axiómák csupán egy merev keretet biztosítanak a tudományos gondolkodás számára, hanem inkább olyan szerepet töltenek be, amely által rendet teremtenek az egyes területeken. Ha pedig egy axiomatikusan rendezett területről tovább szeretnénk lépni, mert a rendszerünk zártnak mutatkozik, akkor meg kell találni azt a „merevítő” elemet, amely nem enged kilépni a rendszerből, és azt oly módon kell helyettesíteni egy másikkal, hogy a korábbi igazságok ne sérüljenek, ugyanakkor tovább lehessen lépni egy nyitottabb világba. Ez történt a matematika jó néhány területén, mint például az algebrában és a számelméletben, de további lépéseket tettek a geometria terén is.¹⁶ Ezt David Hilbert (1862-1943) oldotta meg 1899-ben.

– Az elindított folyamat másik nagy ága megmaradt a geometria berkeiben és Riemann nevéhez kötődik. Bernhard Riemann (1826-1866) még megérte azt, hogy Gauss halála előtt két évvel benyújtotta a habilitációs téziseit, amelyek közül kettőt már kidolgozott, de Gauss éppen a harmadikra mutatott rá, amellyel még nem volt készen.¹⁷ Ezt is kidolgozta és ezáltal egy olyan nagy hatású művel aján-

Ahol $PT=x$, $m(\widehat{TPQ})=u$ az x távolsághoz tartozó párhuzamossági szög, e az Euler-féle szám ($e=2,718\dots$), k pedig egy, a teret jellemző pozitív valós szám. Részletesebb magyarázat végett lásd Kiss Elemér könyvét.

¹⁶ Vö. Prékopa András: Bolyai János felfedezésének előzményei és utóhatása. In: Bolyai emlékkönyv. Vincze Kiadó, 2004. 106.

¹⁷ Ez is egy rendkívül érdekes történet. Riemann levelet írt egyik testvérének és leírta, hogy sorrend szerint a habilitációs előadásra javasolt első két tételét már kidolgozta, mert általában mindig az első tételt szokták kérni a vizsgán. Most Gauss éppen arra a harmadikra mutatott rá, amelyet Riemann még nem dolgozott ki, csak megsejtett benne valami jelentős eredményt. Riemann azt írta a testvérének, hogy „most vagyok aztán bajban, mert még ezt nem dolgoztam ki”, de az idő sürget. Összeszedte minden szellemi erejét, kidolgozta a harmadik javasolt előadását, s lám, kiderült, hogy az nem volt más, mint egy újabb geometriai terület megalapozása, amely nélkül Einstein a *relativitáselméletét* nem tudta volna kidolgozni.

dékozta meg a matematikát, amely később az Einstein-féle relativitáselmélet alapjául szolgált. A mű a geometria alapjaival foglalkozott.¹⁸ 1854-ben Riemann a vizsgáját sikerrel letette, Gauss pedig a következő évben meghalt. Valószínűleg ennek a műnek a jelentőségét sem igen fogta föl a tudományos világ, mert csak Riemann 1866-ban bekövetkezett korai halála után két évvel adták ki.¹⁹ Riemann igazából Gaussnak a felületekkel foglalkozó geometriai elképzelését általánosította. Még ő maga sem igen ismerte a Bolyai és Lobacsevszkij által már kidolgozott hiperbolikus geometriát, de még ekkor a tudományos közvélemény előtt sem volt eléggé ismert, illetve elismert. A dolog lényege az, hogy Riemann a pozitív görbületű felületekkel foglalkozott, a hiperbolikus geometria pedig egy negatív görbületű felületnek felel meg. Számunkra úgy tűnik, hogy Gauss mindkét esetben politikai módjára járt el, nem állt ki határozottan sem a Bolyai-Lobacsevszkij-geometria, sem pedig a Riemann-geometria mellett. Eltűnődhetünk azon, hogy vajon ő mennyire látta ezek jövőt formáló, hatalmas lehetőségét.

Összegzés

Összegzésképpen valamilyen megnyugtató dolgot szeretnénk mondani. Láttuk, hogy milyen forradalmi jellegű volt a Bolyai-Lobacsevszkij-geometria,²⁰ s ezen a forradalmi úton haladva jelent meg Riemann még általánosabb szemléletű geometriája. Egyiknek sem volt döntő sikere, mert még nem ismerték föl a jelentőségüket. Akkor még senki nem gondolta, „*hogy a geometria és a valóság lehet különböző, hogy a geometria felfogható az absztrakt elméletek egy osztályának, nem mondván le az alkalmazás igényéről, mert önkényesen is értelmezhető struktúrái ugyanolyan módon vizsgálhatók, mint pl. a függvények, vagy más matematikai objektumok*” — állapítja meg Prékopa András matematikus.²¹ A mindennapi szemlélet ugyanis azt sugallja, hogy a körülöttünk lévő világ euklideszi, azaz pontok, egyenesek és síkok segítségével leírható. Kant is ezt tanította, s tekintélyével

¹⁸ Vö. Sente János: A hiperbolikus geometria és a Riemann-geometria kapcsolata. In: Bolyai emlékkönyv. Vincze Kiadó, 2004. 308-309. Riemann habilitációs művének címe: *Über die Hypothesen welche der Geometrie zu Grunde liegen*.

¹⁹ Vö. Sente János: A hiperbolikus geometria és a Riemann-geometria kapcsolata. In: Bolyai emlékkönyv. Vincze Kiadó, 2004. 308.

²⁰ Párizsban, 1894-ben a matematikai tudományok nemzetközi bibliográfiai kongresszusa az új geometriát, amelyet mi is gyakran hiperbolikus geometriának hívtunk, *Bolyai-Lobacsevszkij-geometriának* nevezte el. Korábban még Gauss neve is szerepelt a hiperbolikus geometria felfedezői között, de ettől kezdve az ő nevét kiiktatták. Helyesen tették! Vö. Kálmán Attila: Bevezető Bolyai János új, más világába. In: Természet világa. Bolyai emlékszám. 2003. I. Különszám. 43.

²¹ Prékopa András: Bolyai János forradalma. Természet világa. 2003. I. Különszám. 12-13.

erre terelte még a tudósok figyelmét is.²² Bolyai viszont élesen bírálta Kantnak a térrel kapcsolatos gondolatait: „*A különben sok érdemű, és szépelméjű Kant alap-talan, s helytelenül el-figamodva az értelmetlen tant tanálta is állítani: hogy az úr ... nem önálló-mi, hanem csak nézlet vagy látványaink idomja!*”²³ Nem sokkal ezután jött egy újabb korszakos lépés a fizikában, amikor is Maxwell megmagyarázta az elektromágneses erőter létezését, sőt ennek a törvényét is felírta a híres parciális differenciálegyenletek segítségével. Einstein ezt úgy jellemezte, hogy az elektromágneses erőter bevezetésével, magyarázatával Maxwell egy új valóságot tárt föl. Ekkor kezdődött a gravitáció erőterként való felfogása is, ugyanis előtte csak annyit tudtak, hogy „*távolbahatásról*” van szó. Még Newton is csak annyit gondolt a gravitációról, hogy az nem más, mint *action at a distance*.

Ma már valóban másként látjuk a tér valóságát, hiszen az általános relativitáselmélet kapcsán állíthatjuk, hogy éppen a tér az a valóság, amely ilyen vagy olyan tulajdonságokat mutat. Tehát nem csupán a képzeletünkben van meg, miként Immanuel Kant esetében, hanem valóságos természetelenként mutatkozik. Bolyai valójában a maga bátor lépésével arra mutatott rá, hogy logikailag lehetséges *nem-euklideszi* geometria is, még hozzá többfajta, és ezek bármennyire is absztrakt geometriák, mégis kapcsolatba hozhatók a valóságos fizikai világgal. Ezért helyénvaló a Bolyai-Lobacsevszkij szemléletet a geometria kopernikuszi fordulatának nevezni, ugyanis magában hordozza azt a lehetőséget, miszerint mögötte egy addig nem ismert, új valóság létezik. Amikor 1891-ben George Bruce Halsted professzor Bolyai új térelméletét angolra fordította, az előszóban ezt írta: „*Ez a huszonnégy oldal a legrendkívülibb két tucat oldal a gondolkodás történetében.*”²⁴

Záró gondolatok

Azzal, hogy Bolyai János és Nyikolaj Lobacsevszkij fölnyitották Euklidész zárt világát, az egzakt tudományok körében egy olyan folyamatot indítottak el, amely programot adott a 20. századnak. E program megvalósítása kapcsán mondta Einstein: „*Fizikai okokból bizonyosnak tűnt, hogy a metrikus tér egyúttal a gravitációs tér is. Minthogy a gravitációs teret a tömegek konfigurációja határozza meg, ezért a tér geometriai szerkezete fizikai tényezőktől függ. A tér tehát ezen elmélet szerint ... nem abszolút többé, hanem szerkezete fizikai hatásoktól függ.*”²⁵ Ez olyan üzenet, amelynek Bolyai nagyon örült volna, de voltaképpen ő indította el útjára ezt a folyamatot a zárt axiomatikus világ felnyitásával. Ő volt az első a tudománytörténet során, aki egy olyan állítást fogalmazott meg, amely teljesen ellentétes volt

²² Többben megjegyzik, hogy valószínűleg Gauss sem akart a kantiánus világ ellen állást foglalni.

²³ Idézi Gábos Zoltán: Mit adott a fizikának Bolyai János?, i.m. 274.

²⁴ Prékopa András: Bolyai János forradalma. Természet világa. 2003. I. Különszám. 13.

²⁵ Albert Einstein: Válogatott tanulmányok. Gondolat, Budapest, 1971. 257.

a rációval, azaz, hogy az egyenesen kívül lévő ponton keresztül nemcsak egy párhuzamos egyenes húzható. Ezt a képtelenséget követte később Einstein bátorsága is a fény állandó sebességének feltételezésével, s mindkettőből hatalmas eredmény származott az utókorra. Ilyen értelemben a kálvinista székely Bolyainak tényleg igaza volt, amikor azt írta édesapjának: „*a semmiből egy új, más világot teremtettem*”!

A Bolyaiakról a temesvári levél 200. évfordulója kapcsán¹

Nyul Gábor

egyetemi docens, Matematikai Intézet, Debreceni Egyetem, TTK

200 évvel ezelőtt, 1823. november 3-án írta Bolyai János édesapjának, Bolyai Farkasnak a tudománytörténeti jelentőségű temesvári levelet. Az évforduló tiszteletére 2023-at az UNESCO jóváhagyásával Bolyai-emlékévvé nyilvánították.

A levél túlnyomó, a binomiális tétellel és binomiális sorral foglalkozó része számunkra most kevésbé lényeges. A legfontosabb szakasz a levél végén található, amit szöveghűen, az aláhúzásokat is megőrizve igyekszünk közölni:

„A' fel-tételem már áll, hogy mihelyt rendbe szedem, el-készitem, 's mód leszsz, a' parallelákról egy múnkát adok ki; ebbe a' pillanatba nints kitalálva, de az az út, mellyen mentem, tsaknem bizonyosan igérte a' tzel elérésit, ha az egyébaránt lehetséges; nints meg, de olyan felséges dolgokat hoztam ki, hogy magam el-bámultam, 's örökös kár volna elveszni; ha meglátja Édes Apám, meg-esmeri; most többet nem szollhatok, tsak annyit: hogy semmiből egy ujj más világot teremtettem; mindaz, valamit eddig küldöttem, tsak kártyaház a' toronyhoz képpest. Meg-vagyok gyözödve, hogy nem sokkal fog kevesebb betsületemre szolgálni, mintha fel-találtam volna.”

A tartalom magyarázata, továbbá a címzett és a feladó bemutatása előtt megemlítjük még, hogy a levél megihlette Babits Mihályt is. Bolyai című szonettje 1911-ben jelent meg a Nyugat folyóiratban. Ennek mottója a temesvári levél leggyakrabban idézett része, ami visszaköszön a vers közepén, amennyiben „a semmiből alkottam új világot, / mint pókhálóból szó kötél a rab.” Hamarosan pedig az is értelmet fog nyerni, mire utal az utolsó két sor, miszerint „nevetlek, mint Istennel osztozó / vén Euklides, rab törvényhozó.”

Az abszolút geometria és két fajtája: az euklideszi és a hiperbolikus geometria

Mindenekelőtt szeretnénk képet adni arról, hogy mi is ez a Bolyai János által felfedezett új, más világ. Ezt igyekszünk minél kevesebb előismeretre építkezve

¹ A cikk a KLTE Baráti Köre Egyesület 2023. október 26-ai rendezvényén elhangzott előadás válogatott részei alapján készült.

megtenni, aminek követhetőségéhez elegendő az általános és középiskolai geometria egyszerűbb fogalmaival és állításaival tisztában lenni.

Az érettségi előtt elsajátítandó matematikai tananyag az úgynevezett euklideszi geometriával foglalkozik, melynek tanítása során több alkalommal hagyatkozunk a szemléletre. Ez rendben is van így, elegendő a tanárnak tisztában lenni azzal, hogy mikor és hol történik ilyesmi.

A matematika valamely ágának felsőbb szinten oktatott, mai értelemben precíznek tekintett felépítése az axiomatikus módszerrel történik, amit az euklideszi (sík)geometrián keresztül fogunk vázlatosan bemutatni.² Az euklideszi geometriának többféle, különböző alapelveken nyugvó axiómarendszere ismert, melyek közül a Hilbert német matematikus nevéhez fűződő utat választjuk.

Az axiomatikus felépítéshez először is szükségünk van néhány alapfogalomra; ezek olyan fogalmak, amelyeket nem definiálunk. Az euklideszi geometria esetén ezek a következők:

- pont,
- egyenes,
- egy pont illeszkedik egy egyenesre,
- egy pont másik két pont között van,
- két szakasz azonos hosszúságú,
- két szög azonos nagyságú.³

Ezt követően vannak definiálható fogalmak, amelyeket az alapfogalmakra építve vezethetünk be. Az euklideszi geometria esetén olyanokra kell gondolni, mint például

- szakasz (két pont és a közöttük lévő pontok összessége),
- félegyenes (két pont által meghatározott szakasz kiegészítve azokkal a pontokkal, melyekre teljesül, hogy a második pont az első és e között a pont között van),
- szög (két közös kezdőpontú félegyenes együttese),
- háromszög (három, egy egyenesre nem illeszkedő pont által meghatározott három szakasz együttese),
- merőleges egyenesek (két metsző egyenes, melyek metszéspontjánál keletkező szögek azonos nagyságúak; az ilyenkor keletkező szöveget derékszögnek hívjuk),

² A továbbiakban az egyszerűség kedvéért kizárólag síkgeometriában gondolkodunk, a térgeometriára mindössze pár helyen fogunk utalást tenni. Természetesen itt a síkgeometria esetén sem törekszünk teljes tárgyalásra, az axiomatikus gondolkodásmód bemutatása és a későbbiek előkészítése a célunk.

³ Az utóbbi négy valójában inkább alapreláció, de itt ilyen fokú megkülönböztetésekre nem kívánunk belemenni. Ha síkgeometria helyett térgeometriával foglalkoznánk, akkor alapfogalom lenne még a sík, valamint az illeszkedés például egy pont és egy sík között.

- párhuzamos egyenesek (két különböző egyenes, melyeknek nincs közös pontjuk),
- egybevágó háromszögek (két háromszög, melyek csúcsai között létesíthető olyan megfeleltetés, hogy a megfelelő oldalak azonos hosszúságúak, a megfelelő szögek pedig azonos nagyságúak).⁴

Az axiomatikus felépítés kulcsfontosságú eleme megfogalmazni olyan alapállításokat, melyeket bizonyítás nélkül elfogadunk, ezeket axiómáknak nevezzük. Az euklideszi geometria Hilbert-féle axiómarendszere 15 axiómából áll, melyeket öt csoportba szokás sorolni: illeszkedési, rendezési, egybevágósági, folytonossági és párhuzamossági axiómák.⁵ Ezek közül most csak néhányat mutatunk be:

- Két különböző pontra illeszkedik egy és csak egy egyenes.
- Ha a Q pont a P és R pontok között van, akkor ezek egy egyenesre illeszkednek, továbbá a Q pont az R és P pontok között van.
- Ha a Q pont a P és R pontok között van, a Q' pont pedig a P' és R' pontok között van, továbbá a \overline{PQ} és $\overline{P'Q'}$ szakaszok, illetve a \overline{QR} és $\overline{Q'R'}$ szakaszok azonos hosszúságúak, akkor a \overline{PR} és $\overline{P'R'}$ szakaszok is azonos hosszúságúak.
- Ha egy egyenes nem illeszkedik egy háromszög egyik csúcsára sem, de metszi valamelyik oldalát, akkor metszi egy további oldalát is.
- Ha két háromszög két-két oldala azonos hosszúságú és az ezek által közbezárt szögek azonos nagyságúak, akkor a további két-két megfelelő szögük is azonos nagyságú.

Folytathatnánk a sort, utolsóként ide tartozik az euklideszi párhuzamossági axióma is, amire Euklidész V. posztulátumaként hamarosan vissza fogunk még térni.

Végül következnek a bizonyítható tételek, amelyeket az axiómákból kiindulva, matematikailag helytálló érveléssel tudunk igazolni. Ezek közül is megemlítünk néhányat:

- Egy egyenes nem metszheti egy háromszög mindhárom oldalát.
- Egy és csak egy egyenes létezik, amely illeszkedik egy adott pontra és merőleges egy adott egyenesre.
- Pons asinorum (szamarak hídjá):⁶ Egyenlő szárú háromszögben az azonos hosszúságú oldalakkal szemközti szögek azonos nagyságúak.

⁴ Nem okoz zavart, hogy az utolsó két alapfogalomnál megjelenik a szakasz, illetve a szög kifejezés, ugyanis ezek a fogalmak a többi alapfogalom segítségével definiálhatók.

⁵ A térgeometria esetén a Hilbert-féle axiómák száma 20-ra nő.

⁶ Az elnevezésnek kétféle magyarázatát szokták adni. Egyrészt a tétel egyik lehetséges bizonyításához készíthető ábra egy hídra emlékeztet. Másfelől ez az egyik első olyan tétel, melynél a bizonyítás, még inkább a bizonyítás szükségszerűségének átlátásához már kell

- Háromszögek egybevágósági alapesetei, például: Ha két háromszög oldalai páronként azonos hosszúságúak, akkor a két háromszög egybevágó.
- Háromszög-egyenlőtlenség: Egy háromszög bármelyik oldalának hossza kisebb, mint a másik két oldal hosszának összege.

Az axiomatikus gondolkodásnak a geometriában komoly előzményei vannak. I. e. 300 körül írta meg Euklidész *Elemek* (görögül *Sztoikheia*) című munkáját, amelyben összefoglalta korának legjelentősebb matematikai ismereteit. Fontos és több szempontból meghatározó műről van szó, amelyet az idők során számos nyelven megjelentettek, magyarra hárman fordították le: Brassai Sámuel (1865), Baumgartner Alajos (1905) és Mayer Gyula (1983). Az *Elemek* felépítése, rendszerezettsége egészen előremutató, különösképpen ha összevetjük azzal, hogy a bizonyítások iránti ilyen fokú igény a későbbi korokban sem mindig volt jellemző. Mai szemmel nézve azért természetesen lehet benne kivetnivalót találni, de ez nem von le semmit az érdemeiből és értékeiből.

A geometria megalapozását tekintve az *Elemek* első könyve kiemelt fontosságú. Alapfogalmakról ugyan még nincs szó, például a definíciók között a pontot is megpróbálja értelmezni mint azt, aminek nincs része. Majd a tételeket megelőzően posztulátumokat és axiómákat különböztet meg, amiket ma már nem választanánk így ketté. Az Euklidész-féle különbségtételre talán jobban rávilágít, hogy Brassai a posztulátumokat kívánatoknak, az axiómákat pedig közoeszméknek fordította.

Itt szerepel az V. posztulátum, amit mindhárom fordításban megadunk, ugyanis érdekesen érzékelteti a magyar matematikai szaknyelv változásait:

- És hogy ha két egyent úgy vág keresztül egy egyen, hogy az azonegyfelőli belső szegleteket két deréknél kisebbé teszi, a két egyen határtalanul kinyújtva összeérjen affelé, melyről a két deréknél kisebb szegletek vannak. (*Brassai Sámuel fordítása*)
- És ha két egyenest metsző egyenes ugyanazon az oldalán két derékszögnél kisebb belső szögeket alkot, a két egyenes határtalanul meghosszabbítva, azon az oldalon találkozik, melyen a szögek két derékszögnél kisebbek. (*Baumgartner Alajos fordítása*)
- És hogy ha két egyenest úgy metsz egy egyenes, hogy az egyik oldalon keletkező belső szögek (összegben) két derékszögnél kisebbek, akkor a két egyenes végtelenül meghosszabbítva találkozzék azon az oldalon, amerre az (összegben) két derékszögnél kisebb szögek vannak. (*Mayer Gyula fordítása*)

egyfajta matematikai gondolkodásmód, ezáltal ez jelentheti a hidat a további, komolyabb tételek megértése felé.

Tekintettel arra, hogy az V. posztulátum tartalmilag és megfogalmazásban is jóval bonyolultabb a többinél, sokáig arra gyanakodtak, hogy tételként levezethető a többi axiómából.⁷ Több matematikus nevéhez fűződnek ilyen irányú próbálkozások, közülük Saccheri, Lambert, Legendre, Schweikart és Taurinus nevét szokás kiemelni, akik (ahogyan látni fogjuk) nem járhattak sikerrel, de munkájukkal az euklideszitől eltérő geometria előfutárainak tekinthetők.

Bolyai János és Lobacsevszkij érdeme, hogy rájöttek, Euklidész V. posztulátumának elvetésével, illetve annak ellenében is lehet geometriai vizsgálatokat folytatni. Ennek megfelelően többféle geometriát különböztethetünk meg: Abszolút geometriáról van szó, ha teljesíti a fentiekben felvázolt axiómarendszert az V. posztulátum nélkül. Ha az abszolút geometriát ellátjuk az V. posztulátummal, akkor euklideszi geometriáról, ha pedig nem teljesül az V. posztulátum, akkor hiperbolikus vagy Bolyai–Lobacsevszkij-féle geometriáról beszélünk. A két Bolyai, Lobacsevszkij, valamint Gauss e témában betöltött szerepére a továbbiakban még visszatérünk.

Azok a tételek, melyeket az V. posztulátum nélkül tudunk igazolni, „abszolút igazak”, így az abszolút geometriához tartoznak, ezáltal érvényesek mind az euklideszi, mind a hiperbolikus geometriában. A korábbiakban kimondott tételek mindegyike ilyen volt.

Most néhány jól ismert euklideszi tételen keresztül mutatunk be különbözőségeket az euklideszi és a hiperbolikus geometria között:

- Az euklideszi geometriában egy egyenessel egy rá nem illeszkedő ponton keresztül egy és csak egy párhuzamos egyenes húzható, míg a hiperbolikus geometriában végtelen sok.
- Az euklideszi geometriában minden háromszög szögeinek összege 180° (szögmérés nélkül úgy szokás fogalmazni, hogy két derékszög összegével egyenlő), míg a hiperbolikus geometriában kisebb 180° -nál (ráadásul mindenféle 180° -nál kisebb szögösszeg előfordulhat).
- Az euklideszi geometriában vannak nem egybevágó háromszögek, melyek szögei páronként azonos nagyságúak. Ezzel szemben a hiperbolikus geometriában ha két háromszög szögei páronként azonos nagyságúak, akkor a két háromszög egybevágó. (Röviden fogalmazva tehát az euklideszi geometriában vannak hasonló, de nem egybevágó háromszögek, míg a hiperbolikus geometriában nincsenek.)
- Az euklideszi geometriában létezik akármekkora területű háromszög, a hiperbolikus geometriában azonban a háromszögek területe felülről

⁷ Megjegyezzük, hogy eredetileg Hilbert axiómarendszere is eggyel több axiómából állt, de később megmutatták, hogy egyik axiómája felesleges, az ugyanis a többiből levezethető.

korlátozva van (sőt az is teljesül, hogy a terület egyenesen arányos a szögek összegének 180° -hoz képesti hiányával).

És sorolhatnánk tovább, talán azt említjük még meg, hogy a közismert Pitagorasztétel csak az euklideszi geometriában érvényes.

Végül a hiperbolikus geometria ellentmondás-mentességéről ejtünk pár szót, amely kérdés csak később, már Bolyai és Lobacsevszkij halálát követően került tisztázásra. Beltrami volt az, aki a vontatási görbe (traktrix) vezéregyenesé körüli forgatásával keletkező, pszeudoszféra nevű felületen először konstruált modelljét a hiperbolikus síknak.⁸ Később ennél egyszerűbben bemutatható modellek is születtek: a Cayley–Klein-modell (a „pontok” egy euklideszi körlap belső pontjai, az „egyenesek” a kör végpont nélküli húrjai), a Poincaré-féle körmodell (a „pontok” ugyancsak egy euklideszi körlap belső pontjai, az „egyenesek” a kör végpont nélküli átmérői, illetve az olyan végpont nélküli körívek, melyek merőlegesen metszik az eredeti kört, azaz metszéspontjukban az érintők merőlegesen egymásra) vagy a Poincaré-féle félsíkmodell (a „pontok” egy euklideszi nyílt félsík pontjai, az „egyenesek” a félsík határegyenesére merőleges végpont nélküli félegyenesek, illetve az olyan végpont nélküli félkörívek, melyek középpontja a félsík határegyenesén található).⁹

Talán furcsának tűnhet, hogy a fenti modellek mindegyikét az euklideszi geometrián belül adtuk meg, de ez matematikailag azt jelenti, hogy a hiperbolikus geometria ellentmondásmentes, amennyiben az euklideszi geometria ellentmondásmentes.

Bolyai Farkas életútja

Bolyai Farkas 1775-ben Bólyán született elszegényedett nemesi családba, Bolyai Gáspár és pávai Vajna Krisztina gyerekeként.

Tanulmányait a nagyenyedi kollégiumban kezdte, majd báró Kemény Simon felfogadta a kiemelkedő képességű diákot fia mellé tanulótársnak. Ennek köszönhetően került először a kolozsvári kollégiumba, egy rövid ideig Jénába, 1796 és 1799 között pedig a göttingeni egyetemre. Ez az időszak meghatározó volt életében, a mi szempontunkból két elemet érdemes kiemelnünk. Hatással lehetett érdeklődésére a tanárai közé tartozó Kästner professzor, aki az V. posztulátummal kapcsolatos addigi vizsgálatok egyik legjobb ismerője volt. Másrészt összebarátkozott a szintén itt tanuló Carl Friedrich Gauss-szal, aki később a legjelesebb matematikusok közé emelkedett, és akivel a későbbi évtizedekben is tartották a kapcsolatot, változó gyakorisággal váltottak leveleket.

Hazatérését követően Kolozsváron megismerte, 1801-ben pedig feleségül vette árkosai Benkő Zsuzsannát, akitől két gyereke született: 1802-ben János és a

⁸ Bolyai János születésének 200. évfordulója kapcsán emiatt állítottak Marosvásárhelyen egy pszeudoszférát ábrázoló szobrot.

⁹ A Poincaré-féle körmodell ihlette Escher Circle Limit című fametszeteit.

mindössze pár évet megélt Anna. Eleinte Domáldon gazdálkodott, 1804-től pedig a marosvásárhelyi kollégium matematika–fizika–kémia szakos tanára lett közel négy évtizeden át.

Bolyai Farkast is foglalkoztatta az V. posztulátum bizonyítása. A *Theoria Parallelarum* (A párhuzamosok elmélete) című kéziratát 1804-ben elküldte Gaussnak, aki válaszlevelében rámutatott a gondolatmenet hibájára. 1808-ban próbálkozott ennek kiegészítésével, erre a munkájára azonban már nem érkezett válasz Gausstól.

1821-ben megözvegyült, 1824-ben újra megházasodott. Második felesége somorjai Nagy Terézia, aki 1833-ban meghalt. Két közös gyerekük született: 1826-ban Gergely és egy szintén kisgyerekként elhunyt lány, Berta.

1830-ban jelent meg *Az arithmetica eleje* című, magyar nyelven írt könyve. Ennek köszönhetően választották 1832-ben a Magyar Tudós Társaság (ezt nevezték át később Magyar Tudományos Akadémiára) levelező tagjává.

Legjelentősebb műve a kétkötetes *Tentamen* 1832-ből és 1833-ból.¹⁰ Ebben az akkori értelemben vett aritmetikai és geometriai témákkal, a mai matematika több különböző területével foglalkozott. Egyebek mellett összegyűjtött az V. posztulátumot helyettesítő (azzal ekvivalens, matematikailag egyenértékű) axiómákat, ezt egészítette ki egy későbbi munkájában még a következővel: minden háromszögnek van körülírt köre. De saját eredményként szerepel benne gyökközelítő eljárása, konvergenciakritériuma, valamint legismertebb tétele, ami mind a mai napig viseli a nevét: Ha két sokszög egyenlő területű, akkor az egyiket fel lehet darabolni véges sok olyan kis sokszögre, melyekből eltolás és elforgatás után össze lehet állítani a másikat.

Bolyai Farkast nyugodtan nevezhetjük polihisztornak, hiszen a matematika és másik két szaktárgya mellett foglalkozott irodalommal (írt drámákat, műfordításokat), festett, készített kemencét, de fennmaradtak zeneelméleti, néprajzi, kertészeti és erdészeti munkái is (egy alkalommal még egy erdészeti állásra is pályázott).

1851-ben vonult nyugdíjba, majd 1856-ban halt meg Marosvásárhelyen.

Bolyai János életútja

Ahogy an édesapjánál már említettük, Bolyai János 1802-ben született Kolozsváron, anyai nagyszülei házában.

Egy ideig otthon taníttatták, tanították, később iratkozott csak be a marosvásárhelyi kollégiumba. Szerették volna, hogy Göttingenben folytathassa tanulmányait, de a Gaussnak küldött, szerencsétlenül megfogalmazott kérdéseket tartalmazó levél válasz nélkül maradt. Anyagi okokból egy évig még a

¹⁰ A latin nyelvű *Tentamen* teljes címének magyar fordítása: Kísérlet a tanulóifjúságot a tiszta matematika elemeibe és a magasabb fejezeteibe szemléletes és éppen ezért közérthető módon bevezetni.

marosvásárhelyi bölcsészeti karra járt, majd 1818-tól 1822-ig Bécsbe, a császári és királyi hadmérnöki akadémiára került. Itt a legkiválóbbak egyikeként további egy évet maradhatott.

Már bécsi évei alatt foglalkozott az V. posztulátum kérdésével, eleinte ő is annak bizonyításában gondolkodott. Egy 1820-as levelében édesapja óva inti ettől, és igen hosszan kérleli, hogy hagyjon békét a paralleláknak, azaz a párhuzamosoknak. Ebből az időszakból meg szoktak említeni négy olyan, a jegyzeteiben fellelhető ábrát, amelyek akár utalhatnak arra, hogy már ekkoriban elindulhatott az újfajta geometria irányába.

1823-ban a temesvári erődítési igazgatóságához nevezték ki alhadnagyként. Innen írta édesapjának a cikk elején idézett levelet, amely az első írásos nyoma annak, hogy felfedezett valami újat, valami jelentőset. Ugyanakkor az is olvasható, hogy még nincs teljesen készen, nem lehet tehát tudni, mennyire voltak ekkor kidolgozva a gondolatai.

1826-ban Aradra helyezték át, ahol Wolter von Eckwehr, egykori bécsi tanára lett a parancsnoka. Geometriai eredményeiről átadott neki egy kéziratot, melynek későbbi sorsáról nincs információnk.

Mielőtt 1831-ben elfoglalta új állomáshelyét Lembergben, meglátogatta édesapját, akinek ösztönzésére írásba foglalta az abszolút és a hiperbolikus geometriával kapcsolatos tudományos eredményeit. A latin nyelvű értekezés teljes címe: A tér abszolút igaz tudománya a XI. Euklidész-féle axióma (a priori soha el nem dönthető) helyes, vagy téves voltától független tárgyalásban: annak téves volta esetére, a kör geometriai négyszögesítésével.¹¹ Ennek ellenére közkeletű névén lényegében mindenütt Appendixként emlegetik, aminek magyarázata, hogy Bolyai Farkas Tentamenjének 1832-es első kötetében függeléként jelent meg. János dolgozatának különlenyomata már 1831-ben kijött a nyomdából, amit kétszer is elküldtek véleményezésre Gaussnak, elsőre a melléklet valamilyen okból nem ért célba. Gauss válaszában azt írta, nem dicsérheti a munkát, mert akkor magát kellene dicsérnie, ő ugyanis korábban ugyanezekre az eredményekre jutott. Kifejtette, hogy fogadóképes közönség híján életében nem akart erről semmit sem nyilvánosságra hozni, de szándékában állt papírra vetni, hogy ne szálljon vele a sírba. Azért egy kevés dicséret is található benne, amikor örömét fejezte ki, hogy éppen barátjának fia kímélte meg ettől a feladattól, később pedig röviden nagyrabecsüléséről biztosította. Ekkortájt azonban írt egy hasonló tartalmú levelet Gerlingnek a Magyarországról kapott műről, amiben a fiatal Bolyait már elsőrangú lángésznek nevezte. Az Appendix egy eredeti példánya egyébként 2009-ben felkerült az UNESCO Világemlékezet listájára.

Utoljára, 1832-ben Olmützbe vezényelték, útközben ráadásul balesetet szenvedett. Szabadságot szeretett volna kérni geometriai kutatásainak

¹¹ Az Elemek néhány régebbi, külföldi kiadásában az V. posztulátumot áthelyezték az axiómák közé 11-es sorszámmal, erre utal a címben szereplő XI. axióma.

folytatásához, de az engedélyt nem kapta meg. Időközben a ranglétrán előrehaladva főhadnagy, majd százados lett, viszont egyre többet betegeskedett. Végül 1833-ban félig rokkanttá nyilvánították, és kapitányi rendfokozatban nyugállományba helyezték.

Rövid marosvásárhelyi tartózkodást követően, 1834-ben Domáldra került. Ekkortól élt együtt kibédi Orbán Rozáliával, de a katonatiszektől elvárt kaució híján nem tudta feleségül venni. 1846-ban végleg Marosvásárhelyre költöztek.

A Habsburg-ház trónfosztását követően, 1849 májusában tudtak csak összeházasodni, amit azonban a szabadságharc bukása után nem ismertek el. Részben a nyugdíja megtartása érdekében 1852-ben felbontották a házasságot. A pár kapcsolata amúgy is meglehetősen zűrésnek mondható. A Bolyai családdal kapcsolatos kutatások alapján tudjuk, hogy Orbán Rozáliának négy gyereke született, három még az esküvő előtt, egy pedig a válásukat követően: Dénes 1837-ben, Amália 1840-ben, Klára Eliza 1844-ben és Gyula 1855-ben. Abban viszont nem lehetünk maradéktalanul biztosak, hogy közülük hánynak volt Bolyai János az édesapja, hiszen például az elsőszülött esetén is egymásnak ellentmondó nyilatkozatokat vezetett be a keresztelési anyakönyvbe.

Tévedés lenne azt hinni, hogy Bolyai János érdeklődési területe kizárólag a geometriára korlátozódott. A lipcsei Jablonowski Társaság pályázatára 1837-ben benyújtott munkája a Responsio, amiben a felhívásnak megfelelően a komplex számokkal kapcsolatos kérdésekkel foglalkozott.¹² De hagyatékának későbbi feldolgozása során találtak más, egyebek mellett algebrai és számelméleti vizsgálatokra vonatkozó feljegyzéseket is.

Bolyai János 1860-ban, lényegében magányosan hunyt el Marosvásárhelyen. Ugyan a halotti anyakönyvben szerepel utalás arra, hogy nagy elméjű matematikus volt, temetése szerény körülmények között, kevés gyászoló részvételével zajlott. 1911-ben édesapjával együtt újratemették, azóta nyugszanak méltóbb, közös sírban.

Néhány további gondolat a Bolyai–Lobacsevszkij-féle geometria történetéhez

A Bolyai–Lobacsevszkij-féle geometria kapcsán felmerülhet a kérdés, hogy a két névadó közül melyiküket illeti az elsőség, valamint az eddigiek alapján az is, hogy Gauss vajon meddig juthatott el a hiperbolikus geometria felfedezésében.

Nyikolaj Ivanovics Lobacsevszkij (1792–1856) teljes életútját nem kívánjuk ismertetni, csak a hiperbolikus geometria felfedezése kapcsán fontos állomásokat soroljuk fel. Lehet tudni egy 1826-ban tartott, témába vágó előadásáról, ennek részletei azonban nem maradtak fenn. Legjelentősebb, a hiperbolikus geometriára vonatkozó eredményeiről szóló publikációja 1829-ben jelent meg orosz nyelven

¹² Rajta kívül még ketten vettek részt a pályázaton: Bolyai Farkas és a debreceni Kerekes Ferenc. A dolgozatok ismerői szerint Bolyai Jánosé a legértékesebb szakmailag, ennek ellenére kizárólag Kerekest jutalmazták a pályadíj felével.

egy kazanyi folyóiratban, amit 1840-ben németre fordítva is közzétett. Életében neki sem jutott sok elismerés, bár őt Gauss legalább megválasztatta a Göttingeni Tudós Társaság levelező tagjává. 1848-ban munkája eljutott Bolyaiékhoz, akik észrevételeket fűztek hozzá, és János ugyan eleinte bizalmatlanul fogadta, végül is pozitív véleménnyel volt róla.

Ha ezeket az adatokat összevetjük a Bolyai János életútjánál olvasható évszámokkal, akkor arra jutunk, hogy az elsőség kérdését nem lehet minden kétséget kizáróan eldönteni. Nem is feltétlenül van erre szükség, hiszen lényegében egy időben, egymástól függetlenül jutottak el a hiperbolikus geometriához, ezért teljes mértékben indokolt azt a kettejük neve alatt említeni.

Áttérve Gaussra, a különböző matematikusokkal folytatott levelezéseiből és fennmaradt jegyzeteiből tudható, hogy ismerte a témába vágó eredményeket, valamint ő maga is foglalkozott a kérdéskörrel. Bizonyosan voltak a hiperbolikus geometria irányába mutató meglátásai, az viszont nem derül ki, hogy Bolyaihoz és Lobacsevszkijhez hasonló mélységben kidolgozta-e azokat, mivel sosem publikált a témában. A miértre nehéz választ adni, talán tartott az euklideszi szemlélettel szembemenő geometriai észrevételek kritikus, de legalábbis értetlen fogadtatásától. A mi szempontunkból megállapítható, hogy életében nem sokat tett Bolyai János és az Appendixben közölt eredményeinek elismertetéséért, ugyanakkor látni fogjuk, hogy közvetve mégiscsak volt szerepe abban, hogy az utókor megismerhette a magyar matematikus nevét és munkáját.

Bolyai Farkas és Bolyai János elismertsége

Bolyai Farkas és különösképpen Bolyai János utóéletének bemutatását a határainkon kívül kell kezdenünk, azután térhetünk csak át a magyarországi történésekre, ugyanis idehaza a külföldi érdeklődés keltette fel irántuk a figyelmet.

Miután Gauss 1855-ben elhunyt, megkezdték hagyatékának feldolgozását. Ehhez a munkához értékes dokumentumokkal járult hozzá Bolyai Farkas, aki még halála előtt eljuttatta Göttingenbe, Sartorius von Waltershausen részére a Gausstól kapott leveleit.

A két Bolyai matematikai tevékenységére először Baltzer figyelt fel, aki A matematika elemei című, német nyelvű könyvének második kiadásában foglalkozott is velük. Ennek hatására 1867–68-ban megjelent az Appendix franciául Hoüel, olaszul pedig Battaglini fordításában. Hoüel később is nagy figyelemmel kísérte a Bolyai-kutatások állását, több alkalommal fogalmazott meg kritikát a magyarok részéről tapasztalt érdektelenség, nem megfelelő segítőkészség vagy a dolgok lassú előrehaladása miatt.

Meg kell említeni, hogy Frischauf már 1871-től olyan előadásokat tartott Grazban, ahol az Appendixet követve, Bolyai János szerint mutatta be az abszolút geometriát, ennek anyagát pedig 1872-ben könyv formájában is közzétette.

Angol nyelvterületen először 1878-ban bukkant fel a Bolyai név az amerikai Halsted nemeuklideszi geometriai bibliográfiájában. Neki köszönhető az Appendix 1891-ben megszületett angol nyelvű fordítása. Sokat tett annak elismertetéséért, hogy a világ Bolyai Jánost a hiperbolikus geometria egyik felfedezőjeként tartsa számon. Érdeklődésének komolyságát mutatja, hogy 1896-ban hazánkba, egyebek közt Marosvásárhelyre is ellátogatott.

A Bolyaiak örökségével kapcsolatos kutatások fontos alakja volt még Stäckel, akinek 1913-ban németül, majd 1914-ben magyarul is megjelent, Bolyai Farkas és Bolyai János geometriai vizsgálatai című kétkötetes munkája a mai napig alpműnek számít.

Magyarországon Schmidt Ferenc tekinthető a Bolyai-kutatások úttörőjének. Hoüellel eredetileg más okból folytatott levelezést, az ő biztatására kezdett évtizedeken át tartó, fáradhatatlan gyűjtőmunkába. Neki köszönhető az első Bolyai-életrajzok, amelyek 1867-ben jelentek meg francia és német nyelven.

Az Appendix francia és olasz változatának híre eljutott a Magyar Tudományos Akadémiához. Ráadásul 1869-ben Boncompagni olasz tudománytörténész levelet írt Eötvös József akkori MTA-elnöknek és kultuszminiszternek, amiben a Bolyai-ügy állásáról kért tájékoztatást. Eötvöst igencsak meglepte a dolog, ekkor írta fiának, Lorándnak, hogy egyszerre örült és szomorodott el, hiszen nem tudta eldönteni, hogy büszkének lenni vagy pirulni kellene miatta.

Ezeknek annyi következménye mindenképpen lett, hogy az akadémia elkérte a Marosvásárhelyen őrzött Bolyai-hagyatékot, átvizsgálására bizottságot állított fel, de a 25 évig húzódó munka kevés eredménnyel zárult. A legaktívabb tag Schmidt Ferenc volt, akinek családja is bekapcsolódott az iratok átolvasásába. Fia, Schmidt Márton bukkant rá 1884-ben a temesvári levélre.

Magyarországon Vályi Gyula, a kolozsvári egyetem professzora volt az első, aki az 1890-es évek elejétől kezdve rendszeresen tartott kurzusokat az Appendix alapján.

Egy idő után felgyorsultak az események. 1897-ben mindjárt két magyar fordítása is született az Appendixnek Rados Ignác és Suták József jóvoltából. 1897-ben és 1904-ben megjelent a Tentamen két kötetének második kiadása, az Appendix ezúttal a második kötetbe került. 1899-ben pedig német–magyar együttműködésben, Schmidt Ferenc és Stäckel szerkesztésében kiadták Bolyai Farkas és Gauss levelezését is.

A korai Bolyai-életrajzok még sokszor támaszkodtak ellenőrizetlen szóbeli közlésekre, mendemondákra, emiatt tartalmazznak pontatlanságokat vagy azóta valótlannak bizonyult információkat. Áttételesen ennek köszönhető, hogy a szélesebb közönség is tévesen ismerte meg Bolyaiékat, ugyanis több róluk szóló dráma és regény éppen ezeket a kissé hatásvadász elemeket ragadta meg. Számos

kutató áldozatkész munkájának köszönhetően ma már sokkal pontosabb a tudásunk mind az életüket, mind a munkásságukat illetően.¹³

1903-ban Kolozsváron nagyszabású ünnepséget rendeztek Bolyai János születésének 100. évfordulója alkalmából, azóta minden Bolyai-évfordulón méltó megemlékezéseket szoktak tartani. Egy 1977-es emlékülésen mondta Szentágothai János, az MTA akkori elnöke a következőket: „A magyar nép géniusza – a tudomány területén – legmagasabb fokon Bolyai Jánosban öltött testet.”

Irodalomjegyzék

A két Bolyai minden bizonnyal a tudománytörténet legtöbbet kutatott magyar matematikusai. Ennek megfelelően a témával foglalkozó cikkeket, könyveket keresgélve a bőség zavarával találjuk magunkat szembe. Ebből a széles választékból ajánlunk a Bolyaiak életét és munkásságát bemutató néhány könyvet, valamint összefoglaló munkát az érdeklődők figyelmébe, melyek bőségesen tartalmaznak további hivatkozásokat is.

- Bolyai János: Appendix. A tér tudománya (szerk.: Kárteszi Ferenc), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977.
- Dániel Gáborné: „Az igazságot... határtalanul szeretem”. Annotált ajánló bibliográfia Bolyai Jánosról, Bolyai János Katonai Műszaki Főiskola, Budapest, 1998.
- Dávid Lajos: Bolyai-geometria az Appendix alapján, Bolyai János Katonai Műszaki Főiskola, [1991].
- Gazda István (szerk.): Egy halhatatlan erdélyi tudós, Bolyai Farkas, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2002.
- Szénássy Barna: Bolyai Farkas (1775–1856), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975.
- Szénássy Barna: Bolyai János, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978.
- Bolyai Farkas és Carl Friedrich Gauss levelezése, Bolyai Kiadó, Better Kiadó, MTA Könyvtár és Információs Központ, Budapest, 2015.
- Természet Világa, Bolyai-émlékszám, I. különszám, 2003.

¹³ Nem áll módunkban itt mindenkit felsorolni, mindössze két debreceni kötődésű Bolyai-kutatót, Dávid Lajost és Szénássy Barnát említünk meg név szerint.

Az idős férfiak ábrázolása az európai szerzői filmben és az *Én, Daniel Blake*

Kalmár György

filmkutató, kultúrakutató, habilitált egyetemi docens
Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Angol-Amerikai Intézet

Ken Loach rendezői visszatérése, az *Én, Daniel Blake* a 2016-os év talán legnagyobb sajtóvisszhangot kapott filmes eseménye volt az európai szerzői film területén. A legtöbb nagy európai napilapban írtak róla filmkritikát, elnyerte az Arany Pálma díjat Cannes-ban és a legjobb brit filmnek járó BAFTA-díjat is. Noha meglehetősen egyszerű, egyértelmű történetet mesél el egy hétköznapi emberről, aki átesik a szociális védőhálón tátongó lyukakon, mégis éles szemmel ábrázolja a 21. századi Európa legfontosabb társadalmi folyamatait és legégetőbb problémáit.

Az *Én, Daniel Blake* Loach „legdühösebb filmje” (Hattenstone 2016, 1), „csatakiáltás a kifosztottakért” – ahogy Mark Kermode nevezte a Guardianben. Nemcsak egy egyszerű Newcastle-ben élő fickóról szól, és nemcsak a brit társadalombiztosítási rendszer körüli vitákról. A film 2016 végén, a Brexit-szavazás évében került a mozikba, és jó néhány olyan társadalmi jelenségről mond keserű kritikát, amelyek azóta is Európa szétszakadása, fragmentációja és polarizációja felé hajtják a szociális folyamatokat. Véleményem szerint a film megmutatja a neoliberális kapitalizmus szép új világával kapcsolatos neheztelés, frusztráció és düh alapvető okait, azokat a körülményeket, amelyek annyi elégedetlenséget és protest-szavazatot motiváltak, végül pedig Nagy-Britannia EU-ból való kilépéséhez vezettek. Még általánosabb szinten elmondható, hogy a film megvizsgál számos, a 21. századi identitás-konstrukciókkal kapcsolatos kulcsfontosságú kérdést, mint például azt, hogy mi történik a munkaalapú, családfenntartó férfi identitással, amikor az öregedés vagy az egészségügyi problémák kopogtatnak az ajtón, vagy amikor a globális gazdaság változásai valakit egyszerűen feleslegesnek ítélnék. A film elemzésén keresztül bepillantást nyerhetünk az európai kétkezi munkások világát átrendező 21. századi válságfolyamatokba, az idős fehér férfiakhoz kapcsolódó társadalmi és kulturális elképzelések változásába, és megfigyelhetjük azokat a filmes eljárásokat is, amelyeken keresztül az európai művészfilm megpróbálja megragadni ezeket a drámai változásokat, hogy hiteles, társadalmilag elkötelezett reprezentációkkal szolgáljon.

A film jelentőségének megértéséhez fontos feltérképeznünk az idősek – különösen az idős férfiak – ábrázolásának filmes hagyományát. Kezdjük hát a filmtörténeti és ábrázolástörténeti kontextus felvázolásával.

Az idős férfiak filmes ábrázolása

Az öregség soha nem tartozott a mozi kedvenc témái közé. Az elbeszélő mozi, ha megengedhető egy ilyen általánosítás, története során többnyire a fiatalok történeteit kedvelte, és a televízióhoz hasonlóan hozzájárult az idősek szisztematikus alulreprezentáltságához a vizuális médiában (Harwood 2007, 151; Harwood és Anderson 2002; Chivers 2011, xv). Bár a filmtörténetben számos figyelemre méltó példát találunk idős emberekről szóló filmekre, a legtöbb esetben az idős férfiak és nők inkább kisebb, mellékszerepekben jelennek meg, jellemzően meglehetősen sztereotipikus, kiszámítható, valódi mélységet nélkülöző karakterekként. A filmtörténet túlnyomó részében úgy tűnt, hogy a mozivászon nem vénnek való vidék: kifejezetten idegenkedik az idős emberek, különösképpen az idős nők történeteitől.

Ennek az egyik lehetséges oka az lehet, hogy a mozi általában, legyen az amerikai vagy európai, műfaj- vagy szerzői film, nagymértékben támaszkodik azokra a vizuális élvezetekre, amelyeket a fiatal testek látványa jelent. Ironikus, hogy gyakran még azok a filmek is, amelyek azt a magasabb szintű erkölcsi üzenetet tanítják (vagy prédikálják), miszerint „ami lényeges, az a szemnek láthatatlan”, ezt inkább olyan színészekkel és színésznőkkel teszik, akik fiatalok és szemet gyönyörködtetőek. Úgy tűnik, hogy a filmkészítők gyakorlatias álláspontja az, hogy még ha a film az élet legborzasztóbb nyomorúságait és tragédiáit mutatja is be, jobban működik, ha az arcokban és a testekben van valami, ami vizuálisan vonzza, szórakoztatja vagy magával ragadja a nézőt. Bár ezt a tendenciát könnyű lenne a mozi javíthatatlan frivolitásának és felszínességének a jeleként értelmezni, talán több van a jelenség mögött, mint a leselkedés voyeurisztikus élvezeteitől való függés, a pornográfia és a mozi közötti titkos rokonság, vagy épp a filmes elbeszélést mozgató szexuális energiák (amelyekről a pszichoanalitikus filmelméletek oly sokat értekeztek a hetvenes évek óta). Úgy látszik, van valami a fiatalos testi szépség hiányában, ami megzavarja a filmélvezet és mozizás bevett szociokulturális folyamatát, amely története során alaposan összefonódott a fiatalság és a szépség kultuszával (Chivers 2011, xv). A fiatalos főszereplők hiánya zavart okozhat az idealizálás, az azonosulás, az affektív filmhez kötődés (*suture*) filmes folyamataiban, ez pedig minden jel szerint olyan kockázatot jelent, amelyet a legtöbb rendező és producer egyszerűen nem szívesen vállal. A trend szemléletes példája Haneke *Szerelem* (*Amour*, 2012) című filmje. Európa egyik meghatározó, nagy hírű (így vélhetően nagy fokú művészi szabadságot élvező), és hírhedten könyörtelen, naturalista rendezőjének a filmjében is azt látjuk, hogy az idősödő

Anne-t az az Emmanuelle Riva alakítja, akinek az arca még 85 évesen is feltűnően szép, végtelenül szívmengető és szemet gyönyörködtető.

A másik lehetséges oka annak, hogy a mozi hagyományosan miért is kedveli jobban a fiatalokról szóló történeteket, az, hogy a filmes elbeszéléshez vágyra, akcióra, drámára és izgalomra van szükség, és fiatal korban ezekből egyszerűen több (és több meggyőző erő) van. Annak, hogy különösen a fiatal férfiak kerülnek a filmes narratívák középpontjába, számos oka lehet: a mozi sokat elemzett (és vitatott) patriarchális öröksége és az aktív férfi főszereplők perspektívájával való hagyományos kapcsolat mellett számos szociokulturális és akár biológiai okot is kiemelhetünk. A történelem például azt mutatja, hogy többnyire fiatal férfiak robbantanak ki forradalmat és harcolnak háborúban, a bűnügyi nyilvántartások szerint több bűncselekményt követnek el, különös tekintettel az erőszakos és látványos, nagy drámai erővel bíró bűncselekményekre, a biztosítási kötvények díjszabásai pedig azon a feltételezésen alapulnak, hogy a fiatal, gyermektelen férfiak nagyobb valószínűséggel vállalnak szükségtelen kockázatot és kerülnek veszélybe. A szex, a romantika, a szenvedély, az erőszak vagy a világ megváltoztatása érdekében tett fizikai cselekvésre való nagyobb hajlandóság okán a fiatal kor általában filmszerűbb akciókat jelent. Emellett valószínűleg fiatal, ártatlan szereplők szemén keresztül drámaibb és szemléletesebb történeteket lehet mesélni a világ kegyetlenségéről és romlottságáról is. Így mind a társadalmi és pszichológiai statisztikák, mind a filmes közeg sajátos szükségletei azt sugallják, hogy vizuálisan érdekesebb, akciódúsabb és nagyobb drámai erővel bíró filmeket lehet készíteni a fiatalok, és különösen a fiatal férfiak szerepeltetésével.

A mozi idősekkel szembeni előítéletei kapcsán ezen túl több általános kulturális trenddel is érdemes számot vetni. Kathleen Woodward irodalmi gerontológus szerint „minden kultúrában az életkor, ahogy minden más fontos kategória is, hierarchikusan szerveződik. Nyugaton a fiatalság a megbecsült fogalom, a viszonyítási pont...” (1991, 6). Woodward úgy látja, hogy „kultúránknak összességében nem sikerült toleráns reprezentációkat létrehoznia az öregedésről, különösen az öregedő testről” (1991, 8). Megfigyelhető továbbá az idős kor szisztematikus figyelmen kívül hagyása kultúránkban (Woodward 1999, x), aminek véleményem szerint köze lehet ahhoz, hogy modern, szekuláris, individualista kultúránk milyen rosszul kezeli a testi romlás, a mulandóság és halál problémáit.

Mindezek eredményeként egészen a közelmúltig az öregség mint központi téma többnyire csupán a filmes médium jól körülhatárolható, speciális szegmenseiben, specifikus műfajok és történettípusok kapcsán jelent meg. Általánosságban elmondhatjuk, hogy az öregséggel kapcsolatos filmek jellemzően vagy bohókás vígjátékok, mint például a Jack Lemmon és Walter Matthau főszereplésével forgatott *A szomszéd nője mindig zöldebb* (*Grumpy Old Men* 1993) és a brit *Lotószonglőrök* (*Waking Ned Devine* 1998), vagy pedig kontemplatív, sötét művészfilmek a halálról, a mulandóságról és az emberi létezés értelmetlenségéről, mint

például Bergman *A nap vége* (*Smultronstället* 1957) és Kurosawa *Ikiru* (1952) című filmjei (lásd Mandelbaum 2013; Chivers 2011, xvi-xvii).

Amint azt több filmkritikus is észrevette, a 21. században az idős férfiak filmes ábrázolásában elmozdulás észlelhető, és „az idős korrallal foglalkozó cselekményeknek mind a százalékos aránya, mind a típusai növekedést mutatnak” (Chivers 2011, xviii). Meglepő módon az Atlanti-óceán mindkét oldalán azt tapasztaljuk, hogy a középkorúak és az idősek beszivárogtak több olyan műfajba is, amelyek korábban szinte kizárólag fiatal emberek történeteit mesélték. Ilyen elmozdulást láthatunk az akciófilm esetében, lásd például a *Feláldozhatók* (*The Expendables* 2010), a *Red* (2010), az *Indiana Jones és a Királykoponya királysága* (*Indiana Jones and the Crystal Skull* 2008) vagy a *Logan* (2017) című filmeket. De hasonló trend figyelhető meg a romantikus vígjátékok területén is, lásd például a *Hogyan írjunk szerelmet* (*The Rewrite* 2014), a *Mamma Mia* (2008) vagy a *Minden végzet nehéz* (*Something's Gotta Give* 2003) című filmeket és folytatásaikat. Egyes esetekben a sikeres folytatások és az idősödő sztárok töretlen népszerűsége is közrejátszott ebben a tendenciában: a hatvanas éveikben járó Bruce Willis és Harrison Ford még akciófilmek főszereplőit alakítják, Hugh Grant pedig az ötvenes évei végén még mindig romantikus vígjátékokban játszik, a hasonló tempóban idősödő közönség pedig láthatóan szívesen vásárol mozijegyet, hogy megnézhesse őket. Az olyan amerikai filmek, mint a *Nem vénnek való vidék* (*No Country for Old Men*), a *Grand Torino*, a *Last Vegas* vagy a *Bakancslista* (*The Bucket List*) egyaránt nemzetközi sikereket lettek, de még Lynch *Igaz története* (*Straight Story*), Aronofsky *Pankrátorja* (*The Wrestler*) és a *Schmidt története* (*About Schmidt*) népszerűsége is túlnőtt a szokásos, szűk mozirajongó berkeken. Beszédes példa a filmes paletta szélesedésére, hogy már Pixar-produkció is született egy öregemberről, a rendkívül érzékeny és kifejező *Fel!* (*Up*). Az európai minőségi filmek trendjét demonstráló címekben sincs hiány: a fent említett *Szerelem* (*Amour*) mellett kiemelkedő 21. századi címek a *Lazarescu úr halála* (*The Death of Mr. Lazarescu*), a *45 év* (*45 Years*), a *nagy szépség* (*La grande bellezza*), az *Iffjúság* (*Youth*), a *királynő* (*The Queen*), a *férfi, akit Ove-nak hívtak* (*En man som heter Ove*), a *Keleti nyugalom – Marigold hotel* (*The Best Exotic Marigold Hotel*), az *Elling*, az *Én Daniel Blake* (*I, Daniel Blake*), a *Tirannoszaurusz* (*Tyrannosaurus*), az *Egy hét Pesten és Budán*, az *eltűnés sorrendjében* (*Kraftidioten*), a *százéves ember, aki kimászott az ablakon és eltűnt* (*Hundraaringen som blev út genom fönstret och försvann*), a *Toni Erdmann*, a *feleség* (*The Wife*), a *Philomena – Határtalan szeretet* (*Philomena*), a *legsötétebb óra* (*The Darkest Hour*) és *Az apa* (*The Father*).

Az idős emberekről, és specifikusan az idős férfiokról szóló filmek növekvő száma mögött több tényező is felfedezhető. Az első anyagi természetű: a fejlett világ öregedő társadalmi és a mozilátogatás demográfiai változásai következtében a filmipar számára egyre fontosabb a középkorú és idősebb közönség. A má-

sodik és az európai rendezői filmek szempontjából vitathatatlanul fontosabb tényező az, hogy a 21. század elejét meghatározó válságok sorozata nem kíméli az idős lakosságot sem. Az új évezred rengeteg drámai helyzetet hozott az idős emberek számára, így gondolataik filmes megjelenítése egyre fontosabb téma a társadalmilag elkötelezett filmesek számára. Mindezekon túl amellet is lehetne érvelni, hogy az idős korral járó csökkent önrendelkezési érzet és megnövekedett bizonytalanság kifejezetten alkalmassá teszi az idős szereplőket a válság sújtotta Európa jellegzetes történeteinek és életérzésének a bemutatására. A harmadik és legáltalánosabb tényező pedig az, hogy a népesség általános demográfiai szerkezetének változásával elkerülhetetlenül eltolódik a különböző korcsoportok (kulturálisan kódolt) jelentése is, ez pedig a kultúra minden területén megmutatkozik. Ennek a kulturális és filmes átalakulásnak az egyik legizgalmasabb aspektusa narratív és stilisztikai természetű: logikus lenne Sally Chivers nyomán úgy érvelni, hogy az egyre idősebb európai lakosoknak, ahogy az idősebb színészeknek és színésznőknek is, a korábbiaktól eltérő történetekre és filmes megközelítésmódokra lesz szükségük (Chivers 2011, xvi). Így akár még az is megtörténhet, hogy a közönség változó igényei megváltoztatják azt, amit a szépségkultusz évtizedek óta tartó kemény kritikája nem tudott.

Az európai moziban megfigyelhető új tendenciák társadalmi-kulturális kontextusa felvet néhány sajátos szempontot, amelyekkel a filmek vizsgálatakor mindenképp számot kell vetni. Ezek közül a legfontosabbak a népesség fokozatos elöregedése, a jóléti állam fokozatos eltűnése, illetve (a 21. század sorozatos krízishelyzetei miatt) a kiszolgáltatottság tapasztalatának megerősödése. Természetesen a társadalmi átalakulásoknak ebben a komor történetében a fehér férfiak a legtöbb tekintetben még mindig jobb helyzetben vannak, mint akár a nők, akár a nem fehérek. A vonatkozó kutatások azt mutatják, hogy bár az életkor sebezhetőbbé teheti a fehér férfiakat az ilyen kedvezőtlen társadalmi változásokkal szemben, mégis máig számos kiváltságot élveznek (Harrington Meyer és Parker 2011, 323). A fejlett országokban továbbra is az a tendencia, hogy a férfiak többet dolgoznak, mint a nők, és általában felelősségteljesebb munkákat végeznek (326), ami azt jelenti, hogy az idős fehér férfiak általában kevésbé sebezhetők anyagilag, mint a nők. Persze az anyagi biztonság csak a helyzet egyik (és legkönnyebben mérhető) aspektusa: a több munka és felelősség nemcsak anyagi előnyökkel, hanem több stresszel és fokozott egészségügyi kockázatokkal is jár, ami hozzájárulhat ahhoz, hogy a fejlett országokban a férfiak körülbelül hét évvel rövidebb életet élnek, mint a nők. Ahogy Frankenberg és Thomas rámutat, „a férfiak nagyobb arányban fogyasztanak alkoholt és dohányárúkat, mint a nők, és több munkahelyi veszélynek is vannak kitéve. Mind a sérülések, mind az öngyilkosságok aránya magasabb a férfiaknál, mint a nőknél” (2011, 82). Ezek a statisztikai adatok jól jelzik a válság idején a férfiakra nehezedő terheket. Könnyen belátható, hogy

ilyenkor a maszkulinitás hagyományosabb konstrukcióin alapuló életek és identitások, amelyek magukban foglalják a kenyérkereső modellt, a társadalom nyilvános tereiben nyújtott teljesítményt vagy a pénzügyi termelékenységét, különösen bizonytalanná és törekennyé válnak.

Én, Daniel Blake

A film egy Newcastle-ben élő, hatvanas éveiben járó özvegy ács életének utolsó heteit meséli el. Egy majdnem halálos kimenetelű szívinfarktus után orvosai azt mondják Danielnek, hogy nem szabad visszamennie dolgozni. A munkavállalásról és segélyekről azonban nem az orvosok döntenek, hanem egy amerikai cég, amelyhez a kormány korábban kiszervezte a segélykérelmek elbírálását. A cég „egészségügyi szakembere” munkaképesnek ítéli Danielt, aki így nem jogosult semmiféle segélyre. Daniel tehát a brit „jóléti rendszer” bürokratikus gépezetének újabb áldozataként csapdába esik, megélhetés nélkül marad. A két szívinfarktus között ívelő narratíva beszámol Danielnek az embertelen rendszerrel vívott küzdelmeiről (amelyet láthatóan nem az emberek segítésére, hanem a kiadások minimalizálására terveztek), beszámol növekvő frusztrációjáról és haragjáról, valamint az emberi méltóság megőrzésére irányuló kétségbeesett próbálkozásairól.

A cselekmény kulcsfontosságú elemévé válik Katie, egy kora harmincas, munkanélküli, két kisgyerekes, egyedülálló anya, akinek Londonból Newcastle-be kellett költöznie, mert csak ott találnak neki szabad önkormányzati lakást. Az idős férfiakat a toxikus maszkulinitással kapcsolatba hozó filmekkel ellentétben Dan a kezdetektől fogva egy alapvetően kedves, öreg fickó. Az a fajta tradicionális férfiasság, amit ő képvisel, nem erőszakos és nem is önpusztító. Olyan hagyományos munkásosztálybeli értékek jellemzik, mint a méltóságteljes munkamorál, az őszinteség, a szolidaritás és a körülötte lévőkkel szembeni egyszerű, magától értetődő segítőkészség. A filmet Loach bevett rendezői stílusához híven valós newcastle-i helyszíneken forgatták, a társadalmi és intézményi háttér valóságos és összetett, a szociális intézményrendszer filmben feltárt csapdái valóságosak. Ahogy az ilyen típusú, realista brit filmekben lenni szokott, az operatőri munka egyszerű, már-már dokumentarista stílusú, kerüli a szembetűnő esztétikai formálást és szenzációhajhászatot, a film pedig kifejezőeszközeiben elsősorban a nagyszerű színészi játék által közvetített emberi dráma erejére támaszkodik. A kibontakozó események nyers ereje, a valós helyszínek és az alapvető filmes technikák alkalmazása növeli a hitelesség érzését, és nem elvesz a filmes élményből, hanem inkább erősíti azt.

Hosszú rendezői pályafutása során Loach mindig a társadalom alsóbb osztályaiban élőkről készített filmeket. Azoknak a kirekesztett, kihasznált és kisméltott embereknek a hangja próbált lenni, akiket ritkán hallanak meg a szerencsésebbek. Társadalmi elkötelezettségű, erős politikai töltetű filmjeinek újra és újra

sikerült felhívniuk a közvélemény figyelmét egyes társadalmi igazságtalanságokra. A BBC-nek készített *Cathy Come Home* című tévéfilmje (1966) például sikeresen hívta fel a figyelmet az egyedülálló anyák és gyermekeik hajléktalanságára, és a kérdés parlamenti vitájához vezetett, de Loach filmjei több jótékonyági szervezet létrehozásában is fontos szerepet játszottak. Loach nemzetközi fogadtatása sokat elárul arról, hogy a válság hogyan változtatta meg a felfogásunkat. Míg korábbi munkái vegyes nemzetközi kritikai visszhangot kaptak, gyakran kritizálták őket baloldali politikai elfogultságuk és (állítólagos) didaktikusságuk miatt, sőt a nyolcvanas években Loach egyes munkáit cenzúrázták és be is tiltották, addig a válságokkal tarkított 21. században készült munkáit láthatóan markánsan eltérő módon fogadják. Persze lehet, hogy az idős rendező politikai üzenete és rendszerkritikája is összetettebbé vált az évek során, ugyanakkor Loach egész életében mégiscsak többé-kevésbé ugyanazokat a szempontokat fogalmazta meg, így a jelentős változás talán inkább abban keresendő, ahogy a 21. századi válságok sorozata megváltoztatta a többségi társadalom és a kulturális elit szemléletmódját. Ma már Loach rendszerkritikája realiztikusnak, égetően fontosnak és kevésbé didaktikusnak tűnik. A 2008-as gazdasági válság, illetve általánosságban a neoliberais politika romboló mellékhatásai fölött érzett általános neheztelés Loach filmjeit korunk szellemiségének lényegi kifejezőjévé teszik.

Már a film első jelenete is meghatározza a fő témákat, az alaphelyzetet és a történet hangulatát. Ennek első része csupán egy párbeszéd, amelyet a minimalista stílusú, fehér betűkkel fekete háttér előtti nyitó címloldal nézése közben hallunk. Itt Dan és az „egészségügyi szakember” párbeszédét halljuk, azt a beszélgetést, ami a főszereplő egész további életét meghatározza. A nyitóhelyzet a legtöbb néző számára ismerős: legtöbben ismerjük az ilyen helyzetekkel gyakran együtt járó frusztrációt és kiszolgáltatottságot. Az „egészségügyi szakemberről” hamar kiderül, hogy nem orvos és nem is nővér, hanem egy profitorientált cég alkalmazottja, aki szeretne végigmenni egy a páciens betegségétől független univerzális kérdőív eldöntendő kérdésein. Gyorsan kiderül, hogy az olyan kérdéseknek, mint például „Tud-e ötven métert sétálni más személy segítsége nélkül” vagy „Fel tudja-e emelni bármelyik karját a feje fölé?” nem sok közülük van Dan szívbetegségéhez. Dan próbálja elmagyarázni a helyzetet, de hiába. Nyilvánvaló, hogy az „egészségügyi szakembernek” nem az a célja, hogy felmérje Dan konkrét állapotát, vagy feltérképezze azokat a munkákat, amelyeket veszély nélkül végezhet, esetleg hogy a legjobb megoldást találja az esetére, hanem csak az, hogy végigmenjen az úrlapon, és minden kérdés után bejelölje az igent vagy a nemet. Bár Dan elvileg egy élő emberrel beszél, az bosszantó módon minden kérdést ugyanazzal a természetellenes, művi, gépies intonációval tesz fel. (Ami azt illeti, a ma működő virtuális asszisztensek többsége jobban teljesít az értelmes intonáció terén, mint Dan kérdezője.)

Nem véletlen, hogy az „egészségügyi szakember” arca soha nem jelenik meg a filmben: ő a Dan életét ellehetetlenítő arctalan, embertelen rendszer első képviselője. A film során rájövünk, hogy gyakorlatilag mindegy, hogy Dan élő emberi lényekkel kerül kapcsolatba (például a munkakereső irodában, a *Jobcentre Plus*-ban) vagy különböző intézmények üzenetrögzítőivel (amelyek rendre órákig várakoztatják), virtuális asszisztensekkel vagy egy cég telefonközpontjával. Mindenütt ugyanúgy öncélú bürokratikus rendszerekkel találkozik, a kompetencia hiányával, a hasznos információ, a gyakorlati segítség, vagy az ügye megoldására irányuló akarat teljes hiányával. Az *Én, Daniel Blake* nem egy tudományos-fantasztikus disztópia, semmiféle titokban kifejlesztett mesterséges szuperintelligencia nem szabadult rá a világra, hogy leszámoljon a Föld szerves életformáival, mégis az lehet a benyomásunk, hogy egy jól szervezett, tökéletesen összezáró, embertelen Rendszer vette át az uralmat a brit társadalom fölött, amivel szemben a hétköznapi emberi lényeknek semmi esélyük nincs.

Természetesen az öncélú és embertelen bürokratikus rendszerek problémája vagy az ezekkel szembeszálló férfiak motívuma egyáltalán nem új keletű jelenségek, ahogy ezt Kafka *Perének*, Melville *Bartlebyjének* vagy Orwell *1984-ének* minden olvasója tudja. Ahogy a fejlett, nyugati világ a modernitás során egyre kifinomultabb bürokratikus rendszereket fejlesztett és vezetett be, úgy erősödött meg ezzel párhuzamosan egy ennek ellenfeszülő trend is, amely jellemzően a domináns társadalmi formáció embertelenségét és értékhiányos voltát hangsúlyozza. Robert T. Schultz a *Soured on the System* című könyvében az amerikai irodalom és film kontextusában úgy látja, hogy, „a tizenkilencedik század végi és huszadik századi kulturális szövegekben a férfi aktív cselekvőképesség hanyatlóban van, ez a hanyatlás pedig elsősorban annak a társadalmi és gazdasági átszerveződésnek köszönhető, amely a kapitalizmus nagyvállalati újjáépítését kísérte” (Shultz 2012, 7). Az *Én, Daniel Blake*, ahogy Kafka, Melville és számtalan más hasonló példa is, egy sor kulcsfontosságú felismerésre mutat rá az ágencia és a modernitás viszonylatáról. Emlékezzünk, hogy Foucault a *Fegyelmezés és büntetés*ben a hatalom működésének tizennyolcadik században induló változásait elsősorban a közvetlen testi büntetésről a belső önfegyelmezésre való áttérésként tárgyalja, melyet a modern államhatalom születésének egyik szükséges előfeltételének lát (lásd például Foucault 1977, 202-203). Ezek a filmek és irodalmi szövegek épp ezen meghatározó kulturális paradigmaváltás hátrányait igyekeznek feltárni, gyakran máig érvényes kritikát fogalmazva meg. A fegyelem, a belsővé tett hatalom, a bürokratizálódás és az intézményesülés minden bizonnyal civilizáltabbá és a fizikai erőszaktól mentesebbé tette az emberi életet. Ugyanakkor, mivel ezeket az új, modern hatalmi mechanizmusokat sokkal nehezebb észrevenni, nehezebb nekik ellenállni vagy ellenük harcolni is, ez az eltolódás az önrendelkezési érzés és belső szabadságtapasztalat csökkenéséhez is vezetett. Beszédesebb részlet ebből a szempontból, hogy Foucault elméleteinek legfontosabb vakfoltjai épp az ellenállás és az emberi

cselekvés lehetősége: a *Fegyelmezés és büntetés* azt sugallja, hogy mivel a hatalom az egyént teljes valójában áthatja és meghatározza, valódi személyes autonómiáról és ellenállásról nem beszélhetünk (lásd: Certeau 1984). Amint azt számos 21. századi társadalmi felmérés és egészségügyi statisztika jelzi, a társadalmi renddel kapcsolatos cselekvőképesség visszaszorulásának károsabb hatásai lehetnek a férfiakra nézve, akiknek a nemi identitása vitathatatlanul még mindig jobban függ a nyilvános szférában végzett aktív és szabadnak tételezett tevékenységtől.

Ahogy a jelen sorok legtöbb olvasója valószínűleg személyes tapasztalatból is tudja, a modern digitális technológia új szintre emelte a bürokrácia fenti, frusztráló hatásait: végül is, csak a gépek képesek ugyanazt a mondatot vagy Vivaldi *Négy évszakának* ugyanazt az öt percét pontosan ugyanúgy végtelenszer elismételni. Sajnos ez nem csupán egy apró, bosszantó aspektusa a 21. századi életnek, nemcsak apró zökkenő az utópia felé vezető dicsőséges utunkon. Azon kiszolgáltatott emberek számára, akiknek bizonyos ügyek gyors és hatékony megoldása élet-halál kérdése, akiknek a megélhetése, otthonuk megtartása vagy épp a testi-lelki egészsége függ a társadalmi intézmények hatékony működésétől, egy-egy ilyen bürokratikus csapda maga a pokol: fokozatos leereszkedés a kétségbeesés, tehetetlenség és megaláztatás egyre mélyebb bugyraiba. Először is azért, mert amikor gépekkel vagy mechanisztikusan gondolkodó ügyintézőkkel beszélünk, akkor valami ember alatti, szubhumán dologgá redukálódunk: számok, kódok, pontok, százalékok, egyesek és nullák, igenek és nemek együttesére, mely általunk nem ismert és nem ellenőrzött algoritmusok alapján előre kódolt kategóriákba rendezi az emberi életet. Másodsor, amint azt a film nagy lélektani hitelességgel és precízen megmutatja, azért, mert egy ilyen láthatatlan, mindent átható rendszer ellen folytatott küzdelem fokozatosan megfoszt bennünket az emberi méltóság és önrendelkezés minden maradék érzésétől. Így a film egyik kérdése az, hogy mi történik az emberekkel, pontosabban azokkal a becsületes, dolgozó férfiakkal, akik (még egy előző világ ethoszát követve) a munka és a produktív tevékenység köré építették fel életüket, amikor mindezekről a dolgoktól megfosztják őket. Az elkeserítő válasz a film szerint az, hogy a 21. századi Európában ezeknek az embereknek bizony vajmi kevés esélyük van arra, hogy élvezzék mindazt a tiszteletet és társadalmi megbecsülést, amit akár a hagyományos társadalmakban, akár az ipari modernitás gazdagabb, válság előtti korszakaiban tevékenységükkel kiérdemeltek volna.

Daniel fiatalabb, fekete szomszédja számára nem újdonság ez a helyzet: „Ott basznak ki veled, ahol csak tudnak” mondja az immár hasonló sorsra jutott Danielnek. „Megpróbálják annyira megnyomorítani az életed, amennyire csak lehetséges. Ez a terv.” És valóban, Dan időről időre olyan problémákkal találja szemben magát, amelyeket valójában maga a rendszer generált. A film során Daniel végig érvelni próbál, rámutatni a kézenfekvő és egyszerű megoldásokra, ahogyan azt az ember minden „normális” emberi interakcióban tenné, de senki nem akar és talán

(a rendszer miatt) nem is tud hallgatni rá. Természetesen, amikor az önrendelkezés érzését elveszti az ember, frusztrációt érez, amit harag és düh követ. Amikor rájövünk, hogy nincs esélyünk hallatni a hangunkat, amikor megértjük, hogy a rendszer nem értünk, hanem ellenünk működik, amikor megtapasztaljuk, hogy a rendszer megjavítására esélyünk sincs, akkor tiltakozó üzemmódba lépünk, ahogy Dan is teszi, esetleg konokul megpróbálunk keresztbe tenni a rendszernek, tönkre tenni azt bármilyen rendelkezésünkre álló módon (ahogyan azt vélhetően számos Brexit- és Trump-szavazó tette).

Érdekes módon a filmben Katie kislánya, Dylan fejezi ki legjobban a frusztráció és neheztelés fenti dinamikáját. Egy nap, miközben Dan épp a családnak segít a kissé lerobbant tanácsi lakásuk rendbe hozásában, Dylan egyre csak a labdáját pattogatja a hangosan kongó falépcsőn, vég nélkül, meglehetősen idegtépő módon, mintha haraggal verné oda a labdát, újra és újra. Dan megpróbál beszélgetést kezdeményezni, bevonni Dylant a munkába, de semmi sem működik: a kisfiú nem válaszol a kérdésekre, és nem is hagyja abba a hangos pattogatást. Látva Dan tanácstalanságát a helyzet miatt, Dylan idősebb nővére Daisy elmagyarázza: „Ezt teszi, amikor dühös. Az emberek soha nem hallgatnak rá, akkor ő miért hallgatna rájuk?” Ez a jelenet két lényeges dolgot ad hozzá a film jelentéséhez. Először is megmutatja a frusztráció és destruktivitás fent említett dinamikáját: Dylannek egy olyan, nála hatalmasabb rendszer miatt kellett elhagynia londoni barátait és rokonait, amivel esélye sem volt vitatkozni. Ez a frusztráció haraghoz vezet, amely destruktív tiltakozó akciókban fejeződik ki, olyan értelmetlen és konok gesztusokban, amelynek egyetlen értelme a bosszú. Másodszor, a jelenet az ilyen tiltakozó cselekményeket (köztük Dan későbbi vandalizmusát, amikor a városháza falára fújja fel szórófestékkel a tiltakozását) egy gyermek ártatlanságához és kiszolgáltatottságához köti. A jelenet azt sugallja, hogy az ilyen helyzetekben a dühös tiltakozás jogos, és inkább a hatalom és az önrendelkezés frusztráló hiányából fakad, mintsem rosszindulatból vagy a rombolás élvezetéből.

Dan életének apró részletei további, kevésbé politikai jellegű jelentésekkel gazdagítják a rendszerrel vívott harcát. Asztalos, aki egész életében építkezéseken dolgozott, hobbija pedig mindenféle műtárgy faragása. Ez több oknál fogva is szimbolikus jelentőségű. Egyrészt Dant mesterségbeli tudása az anyagi termelés „rég” típusú gazdaságához köti, ahol az emberek még rendszerint valami materiális, kézzelfogható és praktikus dolgot hoztak létre munkájukkal, olyan dolgokat, amelyeket láthat, megfoghat, használhat, szépnak találhat és értékelhet az ember. Mindez a Dant körülvevő társadalmi környezet kontextusában válik nosztalgikusan anakronisztikussá, hiszen a nagyvállalati kapitalizmus, fogyasztói társadalmak és szolgáltatóipar korában egyre többen dolgozunk nem túl sok egyéni stílussal bíró irodákban (ezeket nevezi Marc Augé nem-helyeknek), munkánk egyre nagyobb része folyik számítógépen, és egyre kevesebben foghatjuk kézbe mun-

kánk fizikai eredményét. Ennek fényében talán sokkal többről van szó, mint a hagyományos munkásosztály megszűnéséről vagy a munkaorientált kenyérkereső maszkulinitás válságáról. A film azt a gyors technológiai változást is megjeleníti, amely az elmúlt évtizedekben példátlan mértékben szervezte át társadalmainkat, azt a változást, amely az emberi életet egyre inkább megfosztja az érzékszervi hatásoktól, a valós tárgyaktól, az organikus környezettől és az értelmes, közvetlen, nem mediatisztált emberi interakciótól. A globalizált kapitalizmus világa a digitális korban egyre inkább úgy fest, mint egy óriási szimuláció, amelyet a technokraták szűk és jól fizetett elitje (és algoritmusai) terveznek és irányítanak, és ahol az olyan emberek, mint Dan gyakran egy régi világ elavult, szerves maradványának tűnnek. A szép új a világ, ahogy Dan a munkaközvetítő irodában megtudja, már „alapértelmezetten digitális”, ami egy (Dan szavaival élve) „alapértelmezetten ceruzával dolgozó” idős asztalos számára teljesen ismeretlen világ. Elgondolkodtató, hogy a Brexit-népszavazásban vajon mennyire játszott közre az idősök bizalmatlansága és félelme a „szép új” technokrata világgal szemben: végül is, a legnagyobb ilyen technokrata, alapértelmezés szerint digitális bürokratikus intézmény maga az EU. Az *Én, Daniel Blake* álláspontja egyértelmű ilyen tekintetben. Minden értékelhető segítség, amit Dan válsága során kap, ezeken a bürokratikus intézményeken kívüli emberektől érkezik: szomszédoktól, barátoktól, munkatársaktól, vagyis hétköznapi emberektől, akik még mindig egy régifajta emberség és társadalmi szolidaritás beidegződései szerint működnek. Az egyetlen személy a munkaközvetítő irodában, akinek megesik a szíve Danen és valóban segít neki, ezt a hivatali protokoll megszegése árán teszi, amiért később meg is kapja az ilyesmiért járó megrovást. Úgy tűnik hát, hogy a film, talán Loach szándékai ellenére is, nem egyszerűen a neoliberais állam által működtetett embertelen intézmények és a hagyományos közösségi szellemet követő hétköznapi emberek közötti ellentétet és konfliktust viszi színre. A filmben ezen túl egymásnak feszül az új és az régi is, a digitális és az organikus, a számok és az affektív minőségek, a bürokratikus válaszok és a valódi emberi interakciók, a gépek és az emberek is – amiben a 21. századi élet egyik meghatározó konfliktushalmazát ismerhetjük fel.

Ezen a ponton hadd utaljak röviden Thomas Friedman *Thank you for Being Late: An Optimist's Guide to Thriving in the Age of Accelerations* című 2016-ban megjelent könyvére. Friedman legalább két olyan megjegyzést tesz, amelyek jelentősek a film értelmezése, illetve tágabb kontextusa szempontjából. Friedman egyrészt bemutatja, hogy az elmúlt néhány évtizedben az életkörülményeink legmeghatározóbb aspektusaiban bekövetkező változások exponenciálisan gyorsultak, olyan sebességgel, amely egyszerűen összeegyeztethetetlen a biológiailag és pszichológiailag meghatározott emberi lények alkalmazkodóképességével. Más szóval, a modern gazdaságok, a munkaerőpiacok, a természetes élőhelyek vagy a kommunikációs minták technológiailag vezérelt átalakulása zavaró és ijesztő lehet már pusztán a változás sebessége miatt is, különösen az idősebb és digitálisan

képzetlen emberek számára (Friedman 2016). A jelen tanulmány kapcsán különösen fontos észrevenni azt a paradox helyzetet, hogy a világtörténelem eddigi leggyorsabb technológiai átalakulása az emberiség történelme során a bolygón valaha élt legöregebb (és ezért valószínűleg legkevésbé rugalmas) népesség szeme láttára (és bőrére) megy végbe.

A második szempont, amelyet Friedman könyve a film által is bemutatott társadalmi problémákkal összefüggésben felvet, az, hogy az olyan történelmi események, mint a Brexit-népszavazás vagy a 2016-os amerikai választások (amelyen Donald Trumpot elnökké választották) a fenti paradox helyzet tünet értékű jeleinek is tekinthetők, a világ ijesztő gyorsasággal történő változásával szembeni reakciónak. Más szóval, a rendszer által hátrahagyott (vagy a rendszert egyszerűen nem értő) hétköznapi emberi lények és az új, gyorsan fejlődő technokrata berendezkedés közötti, az *Én, Daniel Blake* által bemutatott konfliktus nem csupán az angol munkásosztály drámája, hanem egy olyan meghatározó társadalmi probléma is, amely nagyban befolyásolhatta a kora 21. század eddigi két legfontosabb, szimbolikus értékű szavazásának a kimenetelét, a Brexitet és Trump elnökké választását.

Valójában Dan útja a vereség és visszavonulás útja, mely a munkából az otthona felé, a digitalizált bürokrácia világából a nyilvános tiltakozás hagyományos, analóg, falfirkáló módja felé, a rendszerrel való küzdelemtől a makacs dacig vezet. Az utcai tiltakozását kísérő járókelők nyilvános ünneplése egyértelműen szembeállítja az egyszerű polgárok helyi közösségét az embertelen rendszer képviselőivel. A jelenet, mint sok másik is a filmben, egyértelműen intézmény-kritikus, globalizáció-szkeptikus, anti-neoliberális és establishment-ellenes érzelmet fejez ki, miközben hitet tesz a hagyományosabb igazságérzet, az emberi méltóság és szolidaritás mellett. Az *Én, Daniel Blake* megőrzi realista hozzáállását, és nem ringatja nézőjét illúziókba az ehhez hasonló nyilvános demonstrációk gyakorlati eredményességét illetően. A tiltakozás egy erőt adó rituálé, amelytől Dan és a néző is megkönnyebbülten veszi tudomásul, hogy Dan nincs egyedül, létezik egy szolidáris emberi közösség, amely képes a kiállásra, ugyanakkor az ezt követő ünneplés nem tarthat sokáig. Dant elviszi a rendőrség, dühös protestálása pedig látványos, de végső soron hiábavaló gesztus marad. A film azt sugallja, hogy sok ember számára az ilyen, frusztráció és harag által motivált cselekedetek jelentik az utolsó eszközt, amelyen keresztül az önrendelkezés és az emberi méltóság érzése megtapasztalható. Dan történetében ez az egyetlen olyan cselekedet, amelyen keresztül a férfiasság összekapcsolódik a cselekvőképességgel, a hatalommal és a nyilvános szférában végzett tevékenységgel. A filmnek a kortárs társadalmi kérdésekről alkotott összképe szempontjából fontos, hogy az ilyen jellegű, irracionális, kétségbeesésből fakadó, látványos gesztusok többnyire szimbolikusak maradnak, ritkán oldanak meg bármit is, és általában csak bajt hoznak a velük élő kétségbeesett férfiak fejére.

A film egyértelműen pesszimistán látja ezeknek az idős és régimódi férfiaknak az esélyét arra, hogy beilleszkedjenek a 21. század gyorsan változó társadalmi és technológiai környezetébe. Dan halála ebből a szempontból szimbolikusnak tekinthető. Annak ellenére, hogy egy ügyvéd, akit a barátja, Katie szerzett, ügyének sikeres képviselőjét ígéri, Dan ezt már nem éli meg: az őt szorongató stresszhelyzetek sorozata túlterheli a szívét. Temetése, a film utolsó jelenete nem csupán egyetlen ember meggyászolása: a jelenet szimbolikus búcsú, melyben a film lerója tiszteletét egy régi, kihaltfélben lévő embertípus előtt, akinek egyszerűen nincs már helye gyorsan változó világunkban. A toxikus férfiasságot megmutató filmekkel ellentétben Dan élete nem volt hiábavaló vagy kártékony, ő sosem volt erőszakos, iszákos vagy bántalmazó. Olyan tulajdonságai, mint a körülötte élőkkel való törődés, a segítőkészség, a becsület vagy az allűröktől mentes közvetlenség a régi, ipari férfiasságtípus pozitív aspektusait testesítik meg. Persze Daniel viselkedése számos ponton emlékeztet egy olyan patriarchális berendezkedésre, amelyet a fiatalabb generációk nem feltétlenül kedvelnek: Dan például előszere-tettel emlékezteti fiatal szomszédját, hogy vigye le a közös folyosóra kitett büdös szemetet, vagy az emeletről lekiabál a férfira, aki rendszeresen a házuk előtti fűre viszi a kutyáját dolgozni végezni. Ugyanakkor Dan soha nem válik erőszakossá vagy fizikailag fenyegetővé, és spontán, magától értetődő segítőkészséggel viszonyul a rászoruló emberekhez. Sőt, egy sor hagyományosan nőiesként elkönyvelt tulajdonsággal rendelkezik: megtudjuk, hogy beteg feleségéről évekig ő gondoskodott, mielőtt az meghalt, de szívesen vigyáz Katie gyerekeire is, amíg az dolgozik. Így Danielnek nem kell megváltást vagy bűnbocsánatot keresnie. Éppen ellenkezőleg, a film kalapot emel a Danhez hasonló férfiak előtt, meggyászolja eltűnésüket, ahogy azoknak az értékeknek az eltűnését is, amelyek szerint (jobb esetben) ezek a férfiak éltek.

Szakirodalom:

Brinstock, Robert H. and Linda K. Geroge. 2011. *The Handbook of Aging and the Social Sciences*. Elsevier – Academic Press.

Certeau, Michel de. 1984. *The Practice of Everyday Life*. Trans. Steven Rendall. London: University of California Press.

Chivers, Sally. 2011. *The Silvering Screen: Old Age and Disability in Cinema*. U of Toronto P.

Foucault, Michel. 1977. *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*, translated by Alan Sheridan. London: Penguin Books.

Frankenberg, Elizabeth and Duncan Thomas. 2011. "Global Aging" In Brinstock and George 72-89.

Friedman, Thomas. *Thank You for Being Late: An Optimist's Guide to Thriving in the Age of Accelerations*. Farrar, Straus and Giroux (ebook).

Harrington Meyer, Madonna and Wendy M. Parker. 2011. "Gender, Aging, and Social Policy". In Brinstock and George 323-335.

Harwood, J. and Anderson, K., 2002. "The presence and portrayal of social groups on prime-time television." *Communication Reports*, 15(2).

Harwood, Jake. 2007. *Understanding Communication and Aging: Developing Knowledge and Awareness*. SAGE.

Kermode, Mark. 2016. "I, Daniel Blake review – A Battle Cry for the Dispossessed." *The Guardian*, 23 Oct. 2016. <https://www.theguardian.com/film/2016/oct/23/i-daniel-blake-ken-loach-review-mark-kermode>

Mandelbaum, Jacques. 2013. "Alive and kicking: the changing view of older people on the silver screen." *The Guardian*, 30 July 2013. <https://www.theguardian.com/film/2013/jul/30/film-cinema-age-older-people-france> Last access: 5 Feb. 2020.

Schultz, Robert T. 2012. *Soured on the System: Disaffected Men in 20th Century American Film*. McFarland and Co.

Simon Hattenstone. 2016. "Ken Loach: 'If you are not angry, what kind of persona re you?' Interview with Ken Loach" *The Guardian*, 15 Oct. 2016. <https://www.theguardian.com/film/2016/oct/15/ken-laach-film-i-daniel-blake-kes-cathy-come-home-interview-simon-hattenstone>

Woodward, Kathleen (ed.). 1999. *Figuring Age: Women, Bodies, Generations*. Indiana University Press.

Woodward, Kathleen. 1991. *Ageing and its Discontents: Freud and Other Fictions*. Indiana University Press.

Balesetek, kártérítések Debrecenben 1693 és 1715 között

Papp Rita

történész, levéltáros, Görögkatolikus Püspöki Levéltár

Csakúgy, mint manapság, a kora újkori Debrecenben is gyakoriak voltak a különféle balesetek, véletlen károkozások, amelyek egy részének nyoma is maradt a város tanácsülési vagy éppen büntető-törvényszéki jegyzőkönyveiben. Jelen tanulmányban ezek közül mutatunk be néhányat, remélve, hogy ezzel is közelebb hozzuk az olvasóhoz a korabeli Debrecen világát, mindennapjait. Ahogyan a címben is olvasható, az 1693 és 1715 közötti időszak eseteit vizsgáljuk. Forrásként a fent említett tanácsülési – más néven magisztrátusi – jegyzőkönyveket, illetve a város büntető-törvényszéki jegyzőkönyveit használtuk.¹ Lehetőségeinkhez mérten igyekszünk minél változatosabb ügyeket s minél több részletet az olvasó elé tárni.

A balesetek legtragikusabb formáival a büntetőpereket rögzítő jegyzőkönyvi bejegyzésekben találkozhatunk.² Az emberöléseket tárgyaló forrásrészek több halálos kimenetelű baleset részleteit is megőrizték. Az általunk vizsgált években öt esetről állapítható meg egyértelműen, hogy véletlen, vigyázatlanságból esett emberölés történt.³ Valamint volt még egy eset, amikor nagy valószínűséggel erről volt szó, de mivel az ügyel kapcsolatban sem ítélet, sem tanúvallomások nem maradtak fenn, s a vádlott védekezését sem ismerjük, nem lehetünk biztosak ennek megállapításában.

¹ MNL HBML IV. A. 1011./a. Tanácsülési és közgyűlési jegyzőkönyvek. 23–28. kötet. MNL HBML IV. A. 1018./e. Büntető-törvényszéki jegyzőkönyvek. 1–3. kötet.

² A büntetőpereket nagyrészt ugyan meg lehet különböztetni a vizsgált időszakban, azonban a polgári és büntetőperes eljárás még nem különült el élesen egymástól. Ezeket csak 1726-tól kezdték külön vezetni, s szétválasztásuk csak egy 1774-es rendelet után történt meg. M. ANTALÓCZY ILDIKÓ: A blaszfémia és más vallásellenes bűncselekmények Debrecenben a XVIII. század közepén. I. rész. In: *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve XXIII.* Debrecen, 1996. 67–90. 76., KÁLLAY ISTVÁN: *Városi bíraskodás Magyarországon 1686–1848.* Budapest, 1996. 115., SZENDINÉ ORVOS ERZSÉBET: *Debrecen város magisztrátusának jegyzőkönyvei 1606–1610.* PhD-értekezés, 2005. 18.

³ A vizsgált időszakban Debrecenben tárgyalt emberölésekről I. SZÜCSNÉ PAPP RITA: *Debrecen bűnügyei és bíraskodása 1693 és 1715 között a magisztrátusi jegyzőkönyvek tükrében.* PhD-értekezés, 2021. 62–86., PAPP RITA: Erőszakos bűncselekmények Debrecenben 1693 és 1715 között. In: *Történeti Tanulmányok XXVIII.* Debrecen, 2020. 123–165. 123–148.

Egy Nagy Bálint nevű férfi ellen indult eljárás, miután Gúti András azzal vádolta meg, hogy 1714. február 2-án estefelé szekérral elgázolta az édesapját, aki belehalt sérüléseibe. A vád szerint Nagy „*más szekérral edgyütt menvén várasunkbul hazafelé, az első szekér az A[ctor]nak [vádlnak] attyát elkerülte, de az I[n causam attractus] [perbe fogott], nem tudatik, micsoda vakmerő bátorságtul viseltetvén, reáhajtott, elüttette, melly miatt meg is holt*”.⁴ A gyászoló felperes, aki minden bizonnyal feldúlt lelki állapotban volt, szándékosságról beszél, sőt még a vádlott „*ingerlő társainak denominatiójára [megnevezésére]*” is tortúrát kér a szenátustól, mégis könnyen lehet, hogy csupán egy szerencsétlen balesetről volt szó. A gázolás ugyanis egy februári, sötét este történt, „*az ország úttján holdvilágon*”.⁵ Ahogyan arról már tettünk említést, az ügyben hozott ítélettel nem találkoztunk a vizsgált forrásokban, de biztosak lehetünk benne, hogy ha született döntés, a szenátoroknak nem lehetett egyszerű dolguk annak meghozatalakor. Csakúgy, mint a többi emberöléssel kapcsolatos büntetőperben sem. Hiszen amellet, hogy gondosan meg kellett vizsgálniuk az elkövetők szándékát és a bűncselekmény körülményeit, dolgukat tovább nehezítette, hogy az általuk forgatott törvénykönyvek, jogi munkák nem határozták meg egyértelműen, hogy mi tartozik a gyilkosság, a szándékos, a gondatlanságból, illetve a véletlenül elkövetett emberölés kategóriájába.⁶

Nem a fent bemutatott volt az egyetlen halálos kimenetelű gázolás a vizsgált időszakban, s ehhez nagyban hozzájárultak a rossz minőségű utak és a megfelelő világítás hiánya, valamint okozhatta a balesetet a figyelmetlenség, a gondatlan közlekedés is. A kocsisok által – elsősorban a legénykedésből fakadó gyorsajtás miatt – elkövetett balesetek, gázolások a véletlenül, vigyázatlanságból eredő emberölések tipikus eseteinek tekinthetők, csakúgy, mint a lőfegyver véletlen elsülése is.⁷

Utóbbira jó példa annak a Fábián Jánosnak az esete, akit 1707 decemberében állítottak törvényszék elé, miután egy lakodalomban átlőtte egy legény nyakát, aki bele is halt a sérülésbe.⁸ Fábián szerint, aki maga is legény volt még, szerencsétlen baleset történt, amelyről nem tehet. A puskát is valaki más adta a kezébe, „*és gondolván, ne[m] golyóbissal vagon töltve, hane[m] csak fojtással,*

⁴ MNL HBML IV. A. 1011./a. 28. k. 377–378. 1714. febr. 26.

⁵ Uo.

⁶ Ugyan sem a debreceniek által meghatározónak tartott Hármaskönyv, sem a Praxis Criminalis nem határozta meg egyértelműen, mi tartozik a fent felsorolt kategóriákba, a korabeli törvénykezés mégis eltérően ítélte meg ezeket. L. M. ANTALÓCZY ILDIKÓ: *Bűnözés és büntetés Debrecenben a XVIII. század közepén*. Debrecen, 2001. 119–120., MEZEY BARNA (szerk.): *Magyar jogtörténet*. Budapest, 1999. 250–251., KÁLLAY 1996. 204–211.

⁷ M. ANTALÓCZY 2001. 127.

⁸ MNL HBML IV. A. 1011./a. 27. k. 307. 1707. dec. 10.

mint egy lakodalmi játékból, úgy lútte ki, ingyen, nem is czélozván a' decedenshez [az elhunythoz]".⁹ A védekezéséből ugyanis megtudjuk, hogy a perbe fogott és más legények „*mint szolgáló iffjak*” vettek részt egy lakodalomban, s az ő feladatuk volt szekérral elhozni a menyasszony portékáját. Fábián több társával a szekéren ült, míg a későbbi áldozat – a helyszínen álszakállat és bundát véve magára – topogott és rázta magát, amellyel „*a' lovakat bokrosokká tette, a' szerkeret is csak el ne[m] ragatták*”.¹⁰ A férfit az elhunyt szülei fogták perbe, s hosszú hónapokat kellett tömlöcben töltenie. Végül 1708 augusztusában „*majd esztendeig való raboskodását, ne[m] szánt szándékos cselekedetét, atyafiai reménkedésit [értsd: rimánkodását]*” is figyelembe véve megszüntették az ellene folytatott eljárást, ám eklézsiát kellett követnie, és három évre kitiltották a városból.¹¹ Tanúvallomások sajnos nem maradtak fenn, a bejegyzésből azonban egyértelműen kiderül, hogy Fábiánnak sikerült bizonyítania, nem szándékosan lőtte meg az áldozatot.

Szerencsére nem minden puskalövés okozott halálos sérülést. Háló Deme-terné például azért hívta perbe Háló Jánost 1699 nyarán, mert a férfi hét évvel korábban „*puskáját kezé[en] vévén*” őt „*általlútte, melly lövés miatt való sebben másfél esztendeig kínlódott*”.¹² Az asszony vérbírságot, valamint a költségei – minden bizonnyal a borbélyok, a kezelés díja – megtérítését követelte, a férfi azonban balesetre hivatkozva csupán a költségek kifizetését tartotta jogszerűnek.¹³ Tanúvallomások nem maradtak ránk az ügygel kapcsolatban. A szenátorok által meghozott határozatból az derül ki, hogy a vádlottnak meg kellett esküdnie arról, amelyet feleletében állított, tehát, „*hogy midőn a' puska a' keziben elsült, akarattya ellen esett, és az A[ctor]t [vádlót] nem is látta akkor*”.¹⁴ Arról, hogy ez megtörtént-e, már nem kapunk információt. Mindenesetre a férfi egyértelműen kijelentette, hogy kész megadni az asszony költségeit, csak – balesetről lévén szó – a vérbírsággal nem ért egyet.¹⁵

Nagy Istvánt is hasonló vád miatt hívták a törvényszék elé 1708 decemberében. Róla Mácsi György állította, „*hogy térdét általlútte, melly miatt nagy nyomorúságban vagon*”.¹⁶ A bejegyzésből továbbá az is kiderül, hogy Mácsi a „*borbély[na]k való fizetésit és sérelméért f. 180*”, azaz 180 forintot kívánt Nagy Istvántól, ám sem ítéletet, sem tanúvallomásokat nem őriztek meg a vizsgált

⁹ Uo. 457–458. 1708. aug. 28.

¹⁰ Uo.

¹¹ Uo. 460–461. 1708. aug. 30. Az eklézsia követésre l. bővebben BÉLI GÁBOR: *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog*. 2014. 104.

¹² MNL HBML IV. A. 1011./a. 24. k. 515. 1699. júl. 6.

¹³ Az asszony követelésére l. uo. A férfi válaszára l. uo. 548–549. 1699. szept. 14.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Uo.

¹⁶ MNL HBML IV. A. 1011./a. 27. k. 524. 1708. dec. 6.

jegyzőkönyvek a pereskedéssel kapcsolatban, így a kimenetelt és a részleteket is homály fedi.¹⁷ Abból viszont, hogy sem vérbírságot, sem a hatalmaskodás 100 forintos büntetését – melynek megfizetését ekkoriban a testi sértéseknél rendszerint követelni szokták a vádban – nem említik, arra következtethetünk, hogy még a sértett szerint is csupán véletlen baleset történt.

A korábban említett gázolás mellett más szerencsétlenségeket is okozhattak szekérrel. Debreczeni István 1711 júniusában perelte Bereczki Jánost, mert a vád szerint Bereczki hibájából – mivel részegen elaludt a lovon – rádőlt egy szekér, „*melly dülésb[en] az A[ctor]nak [vádlnak] a' czombja csontya kettétört, négy holnapokig kínlódott*”, ráadásul az eset óta „*magának semmi dolgot ne[m] tehetett*”, vagyis nem tudott dolgozni sem.¹⁸ Mindezek miatt sérelméért 126, a kimaradt munka miatt pedig további 100 forint kártérítést kívánt a férfitől, aki feleletében arra kérte a szenátorokat, hogy „*jelen legyenek, a' kik a' szekeren akkor ott voltak, azok mondgyák meg, mint esett a' dolog*”.¹⁹ Szerencsére a szóban forgó személyek tanúvallomásait megőrizték a források, így megismerhetőek a baleset részletei. A megkérdezettek többsége egyetért abban, hogy a perbe fogott valóban ittas volt – bár egyikük szerint „*igen részeg ne[m] volt*” – és el is aludt a lovon, valamint hiába intették, nem adta át a helyét más, józan társának.²⁰ Ám azt is kiemelték, hogy lassan, lépésben ment a szekér, amikor a baleset történt. A beszámolók szerint az okozta a borulást, hogy a kerék rossz helyre, egy mélyedésbe ment. Továbbá az is kiderül a szövegből, hogy a szerencsétlenség annyira felbőszítette a jelenlévőket, hogy ott helyben meg akarták verni Bereczkit.²¹ A szenátorok végül úgy határoztak, hogy „*a' borbélynak való fizetést és sérelminek felét az I[n causam attractus] [perbe fogott] az A[ctor]nak [vádlnak] adgya meg*”.²²

A szekerek nemcsak az utakon jelenthettek veszélyt, de komoly balesettel járhatott például a róluk történő lepakolás is, különösen, ha valamilyen nehéz terhet szállítottak velük. Ilyen baleset miatt fogta perbe Oláh Mihály is Toldi Istvánt 1701 novemberében, miután a férfi a város számára történő fahordás közben súlyos lábsérülést szenvedett. A vádból megtudjuk, hogy a két peres fél a Guthi erdőről hozott fát szekereivel, s először a felperes Oláh szekereéről hányták le a rakományt, majd az alperes Toldi szekere következett. Oláh szerint a férfi a fa emelésére küldte őt, ám „*szekerét megindítván az A[ctor] [vádoló] lábát az I[n causam attractus] [perbe fogott] eltörette, mellynek fájaldmát, sérelmét és cson-*

¹⁷ Uo.

¹⁸ MNL HBML IV. A. 1011./a. 27. k. 835. 1711. jún. 18.

¹⁹ Uo. 836. 1711. jún. 18.

²⁰ MNL HBML IV. A. 1018./e. 3. k. 334. 1711. jún. 18.

²¹ Uo. 334–335. 1711. jún. 18.

²² MNL HBML IV. A. 1011./a. 27. k. 844. 1711. júl. 6.

kaságát” figyelembe véve 100 forint megadását kívánja a vádlottól.²³ Toldi tagadott, és kijelentette, hogy „*sem ne[m] hívta, sem ne[m] küldötte, sem lábát ne[m] törette*”, amely az ítélethozók szerint minden bizonnyal igazolást is nyert, mert egy hónapon belül felmentették a vád alól.²⁴ A balesetről több jelenlévő beszámolóját is olvashatjuk, ugyanis ránk maradtak a felperes által állított tanúk vallomásai. Ezekből részletes leírást kapunk a lábtörés körülményeiről, arra azonban már nem adnak egyértelmű választ, hogy az alperes valóban kérte-e Oláh Mihály segítségét a nehéz fa szekérről történő lepakolásához. Az egyik tanú szerint Toldi „*oda ne[m] hívta, sőt midőn kijött az házból [ti. Toldi], már akkor ott volt a’ szekérenél az A[ctor] [vádló]*”.²⁵ Egy másik tanú viszont azt állítja, hogy a perbe fogott „*marasztotta [értsd: marasztalta] az A[ctor]t [vádlót], segícsen neki a’ szekérről a’ fát lehánni, s arra nézve odament mind a’ fatens [tanú], mind az A[ctor] [vádló] segíteni*”.²⁶ Abban két tanú is egyetért, hogy az alperes Toldi félt, hogy eltörik a szekér nyújtója, vagyis a szekér első és hátsó felét összekötő rúd, s egyikük szerint a perbe fogott emiatt kezdte el hajtani a gerendához láncolt ökröket, amely végül a balesethez vezetett. Ugyanis „*a’ csapófa [ti. emelőrúd] a’ lába fejére esvén az A[ctor]nak [vádlónak], a’ gerenda penigh a’ csapófára, az ökrök a’ mint a’ fát vonták, a’ szárára [ti. a vádló láb-szárára] forgott fel, és így csak eltört a’ szára*”.²⁷ Ebből a beszámolóból arra következtethetünk, hogy Toldi annyira félthette a szekere épségét, hogy sietve – talán kapkodva is – cselekedett, amely miatt nagy valószínűséggel nem volt elég körültekintő. A többi tanúvallomás azonban nem igazolja ezt egyértelműen, a perbe fogott által állított személyek vallásait pedig nem ismerjük. Biztosak csupán abban lehetünk, hogy a szenátorokat nem sikerült meggyőzni Toldi felelősségéről, hiszen felmentették őt.

Többször előfordult, hogy valakit állatok sebesítettek meg. Ilyenkor a sérült az állat gazdáját hívhatta perbe. Balog János például Kovács Mihálynét perelte, mivel állítása szerint az asszony kutyája megharapta a lábát, méghozzá „*orozva*”, azaz gonoszul, lesből támadva.²⁸ A felperes 80 forintot követelt az asszonytól „*sérelmiért*”, ám a körülményekről, a seb súlyosságáról és arról, hogy megítélték-e neki a kívánt összeget, már nem szólnak a vizsgált források.²⁹

Nem teljesen egyértelmű, ki is a tulajdonos a következő vizsgált esetben. Cseppentő István perelte Feké Istvánt 1704 augusztusában néhány veszélyes marha miatt, amelyek megsebesítettek egy asszonyt. A férfinak azonban sikerült

²³ MNL HBML IV. A. 1011./a. 25. k. 236. 1701. nov. 17.

²⁴ Uo. A felmentő ítéletre I. uo. 248. 1701. dec. 5.

²⁵ MNL HBML IV. A. 1018./e. 2. k. 418. 1701. nov. 17.

²⁶ Uo. 419. 1701. nov. 17.

²⁷ Uo.

²⁸ MNL HBML IV. A. 1011./a. 27. k. 514. 1708. nov. 24.

²⁹ Uo.

bizonyítania, „*hogy a' tulkok, mellyeket az A[ctor]nak [vádlónak] adott, jámbor marhák voltanak*”, ezért felmentették Cseppentő keresete alól.³⁰ Így a vádló maradt az, akit felelősségre vonhattak a baleset ügyében. Cseppentőt ezzel egy időben perbe is hívta a sértett asszony, Bányai Istvánné, akinek az ügyben hozott határozat szerint a férfi már korábban oda is ígért 6 forintot, „*a' mit edgyik [ti. a marha] ért volna*”.³¹ Ennek nem találjuk nyomát a jegyzőkönyvekben, ahogyan a balesetről is mindössze annyit tudunk meg, hogy az asszonyt „*a' fellyebb írt tulkok (...) eltapodták*”.³² Ezekből a bejegyzésekből arra következtethetünk, hogy a tulajdonos maga az állatok által megtámadott asszony lehetett, s a jószágok eladóját, korábbi tulajdonosát kívánta elszámoltatni, aki viszont igyekezett továbbadni a felelősségét. Ezt a gyanúkat erősíti az is, hogy a perbe fogottnak az egyik marha árát kellett kifizetnie, mintegy visszaadva a pénzt egy „hibás áru” miatt, s nem egyéb sérelemdíjat, vagy például az asszony kezelésének költségeit, ha volt ilyen.³³

A különféle megvadult állatok természetesen nem csak az emberekre jelentettek veszélyt. Csatári János például azért perelte Szürke Istvánt 1703 márciusában, mert annak bikája rendszeresen rájárt a vádló szénájára, s Szürke a többszöri figyelmeztetés ellenére sem hajtotta el onnan. Majd „*midőn az A[ctor] [vádló] szolgája el akarta hajtani, lovát az I[n causam attractus] [perbe fogott] bikája elrontotta, megölte*”, amely miatt most kártérítést, a ló árának kifizetését követeli.³⁴ Szürke feleletében azt állította, hogy ő igenis elhajtotta az állatot, arról meg nem tehet, hogy az mégis rájárt a szénára, azt ugyanis szerinte Csatárinak kellett volna bekerítenie. Ennek ellenére a szénában esett kárt még hajlandó is lett volna megtéríteni, a ló árát viszont már semmiképp. Úgy vélte, hogy azért Csatárinak kell vállalnia a következményeket, hogy a szolgája rátámadt a bikára. A szenátorok mindkét fél felelősségét megállapították, ezért úgy határoztak az ügyben, hogy „*az mit a' ló ért volna, ketten szenvedgyék*”, tehát Szürkének csak a ló értékének felét kellett megtérítenie.³⁵ Arról nem esik szó a bejegyzésben, hogy a szolgáltató megsérült-e a támadásban, annyi azonban bizonyos, hogy komoly veszélynek volt kitéve.

A polgári perek között más olyan balesetről is olvashatunk, amelyben feltételezhetően csak kevésen múlt, hogy nem történt személyi sérülés. Borus István-

³⁰ MNL HBML IV. A. 1011./a. 25. k. 825. 1704. aug. 25.

³¹ Uo.

³² Uo.

³³ A másik lehetséges történet, hogy a veszélyes állatok tulajdonosa Cseppentő volt, és az asszony, mint tulajdonost hívta perbe őt, ő pedig igyekezett tovább hártani a felelősséget arra, akitől az állatokat kapta vagy vette. Ám ez esetben nem látjuk indokoltnak a marha árának megtérítését az egyéb sérelemdíj helyett.

³⁴ MNL HBML IV. A. 1011./a. 25. k. 553. 1703. márc. 24.

³⁵ Uo. 553–554. 1703. márc. 24.

nak is nagy szerencséje volt, amikor ittasan száguldozott egy lovas szekérrel. Nem úgy a szekeret húzó, szegény jószágnak, amely elpusztult a balesetben szerzett sérülései miatt. Borust Sármány István, az elpusztult ló gazdája perelte 1709 kora tavaszán, és sikerült is bizonyítania, hogy az állat „az I[n causam attractus] [perbe fogott] *részegsége, gondviseletlensége miatt veszett el* [értsd: pusztult el]”.³⁶ A tanúvallomásokból és a vádból bepillantást nyerhetünk a baleset részleteibe is. Borus, aki minden bizonnyal kocsis volt, a Tokaj melletti Tarcáról tartott hazafelé a szekérrel, ám lerészegedett és a kelletténél gyorsabban hajtott – korabeli kifejezéssel élve nyargalózott –, míg végül egy Tisza-parti árokban kötött ki. A baleset után több szemtanú – akik majd’ mind azt állították, hogy részeg volt és száguldozott – is segítette kihúzni a szekeret az árokból, s volt, aki a ló sérüléseit is meg tudta figyelni. A seb az állat szügyén keletkezett, és olyan mély volt, hogy „*bészolgált a’ szívére*”.³⁷ Az egyik tanú hallotta, amikor a perbe fogott arról mesélt, hogy „*midőn a’ Tisza partyán leereszkedett, egy gátfa felállott a’ jég szélin, az ment az A[ctor] [vádoló] lovának a’ szügyiben*”.³⁸ Emellett az is kiderül, hogy a ló még egészséges, ép volt, amikor Borus elvitte, s 12 forintot ért, amely összeget kártérítésként végül ki is kellett fizetnie.³⁹

Szintén ló volt az áldozata egy másik szekérbalesetnek is, amely miatt a tulajdonos Vecsei Péterné perbe is hívta szolgálóját, Kádas Pétert 1703 márciusában. A baleset még 1702-ben történt a Hernád-menti Csanálosnál, s a szóban forgó szekeret Vecseiné bérbe adta egy görög kereskedőnek áruszállításra. A vád szerint Kádas „*egy lovat a’ szekérrel elrontatott, megöletett, mivel az hegyen leereszkedvén az szekeret meg ne[m] követte*”, a kereket meg nem kötötte.⁴⁰ A férfi azt állította, hogy ő mindent megtett, amit tudott, s igyekezett másokra – a többi ott fuvarozóra, sőt magára a tulajdonos asszonyra – hárítani a felelősséget. Kiemelte ugyanis, hogy mások is nagy teherrel ereszkedtek le előttük, s ők sem kötötték meg a szekeret. Valamint azt is, hogy „*az A[ctor] [vádoló] lovai hitvánok, farhámjai, kötelei rosszak lévén, ne[m] tehetett az I[n causam attractus] [perbe fogott] rólla, hogy mind a’ nyerges, mind rudas ló elesett, és a’ szekér reáment. Azért ne[m] tartozik fizetni*”.⁴¹ Vecseiné szerint ez utóbbival Kádas éppen saját felelőtlenségét, gondatlanságát bizonyítja, mert az ő feladata volt odafigyelni, gondot viselni mindenre, beleértve a jószágokat, szerszámokat is. Ezt a szenátorok is így gondolták, és a következőket állapították meg. „*Mivelhogy az ereszkedőn az I[n causam attractus] [perbe fogott] meg ne[m] kötötte a’*

³⁶ MNL HBML IV. A. 1011./a. 27. k. 572. 1709. márc. 11.

³⁷ MNL HBML IV. A. 1018./e. 3. k. 240. 1709. márc. 7., MNL HBML IV. A. 1011./a. 27. k. 571. 1709. márc. 7.

³⁸ MNL HBML IV. A. 1018./e. 3. k. 240. 1709. márc. 7.

³⁹ Uo., MNL HBML IV. A. 1011./a. 27. k. 572. 1709. márc. 11.

⁴⁰ MNL HBML IV. A. 1011./a. 25. k. 533–534. 1703. márc. 1.

⁴¹ Uo.

kereket, melyet lovainak erőtlenségéhez és szerszámának gyengeségihez képest annál inkább el kellett volna követni, a' kárt maga causálta [okozta] az I[n causam attractus] [perbe fogott], azért fizesse meg a ló árrát".⁴²

Ugyancsak elpusztult lova miatt követelt kártérítést Rác Miklós is Görög Csincsi Istvántól 1708 áprilisában. A vád szerint Görög Csincsi még januárban egy hónapra kibérelte Rác szekerét, ám hat hétig használta, ráadásul „*másnak complárkodott [üzérkedett] vélle, bérb[en] adván más[na]k,*” s „*a' terminust superáló [meghaladó] napokb[an] egy lova megdöglött*”.⁴³ A perbe fogott azzal indokolta a hosszabb használatot, hogy ugyan négy vásárra bérelte ki a szekeret, az esőzések, „*a' vizek miatt*” nem tudott mindre elmenni, s úgy vélte, „*ne[m] tartozik semmivel*”.⁴⁴ A baleset körülményeiről semmi nem derül ki a bejegyzésből, valamint tanúvallomások sem maradtak ránk az esettel kapcsolatban. A határozatban azt olvashatjuk, hogy a feleknek két szenátor előtt kellett számot vetni egymással, ám ennek eredményét már homály fedi.⁴⁵

Elpusztult ökörről olvashatunk egy 1710. szeptemberi per kapcsán, amelyben Komáromi István követelt kártérítést Szürke Istvántól, miután az említett ökre beleesett Szürke be nem temetett vermébe. A vádló az elpusztult ökör 30 forintos árát kívánta megtéríttetni, ám a perbe fogott nem érezte magát felelősnek az ügyben. Azt felelte a vádra, hogy egy régi veremről van szó, amely „*bé volt szaggatva, két ökör is elfért volna benne, út vagyon által rajta*”, s ő nem tehet róla.⁴⁶ Sajnos sem az ítéletet, sem a tanúvallomásokat – ha voltak – nem őrizték meg a vizsgált források. Mindössze annyit tudunk meg, hogy a szenátorok elrendelték a verem megvizsgálását.⁴⁷

A balesetek és kártérítések kapcsán mindenképpen szólnunk kell a tűzkárokról is, hiszen köztudott, hogy a városban gyakran pusztítottak különféle nagyságú tüzek.⁴⁸ Szabó István is azért perelte Csengeri Istvánt 1706 májusában, mert úgy vélte, hogy „*az ő szénája az I[n causam attractus] [perbe fogott] rakta*

⁴² Uo.

⁴³ MNL HBML IV. A. 1011./a. 27. k. 385. 1708. ápr. 28.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ MNL HBML IV. A. 1011./a. 27. k. 743. 1710. szept. 11.

⁴⁷ Uo. Arról nincs információnk, hogy az itt szereplő Szürke István azonos-e a fentebb említett bikatulajdonos Szürke Istvánnal. A fentiekhez hasonló balesetekre és azok megítélésére számos érdekes esetet mutat be Kállay István. L. KÁLLAY 1996. 342–344.

⁴⁸ A Debrecenben pusztító tüzekről – köztük a véletlen tűzokozásról, tűz által okozott károkról is – részletesebben írtunk a Debreceni Szemle egy korábbi számában, ezért jelen munkában csupán néhány, a korábbi tanulmányunkban nem említett esetet mutatunk be. Az említett tanulmányra l. PAPP RITA: *Tűzesetek és tűzokozás Debrecenben 1693 és 1715 között*. Debreceni Szemle, 2021. 1. sz. 36–44.

tűz miatt égett meg”.⁴⁹ Sajnos a vizsgált forrásokból nem kapunk rá választ, hogy milyen mértékű volt a kár, ahogyan arra sem, hogy felelősnek találták-e a szenátorok a perbe fogott Csengerit.

Zolnai István és Ványai Gulyás Mihály 1711. októberi pereskedéséből legalább az okozott kár mértékét megtudjuk. A bejegyzés szerint Zolnai azért hívta a törvényszék elé Ványai Gulyást, mert a férfi megégette 20 szekér szénáját, amely összesen 240 forintot ért. Zolnai szerint a perbe fogott meg is ígérte neki, hogy kifizeti a kár ráeső részét, ám a férfi erre máshogyan emlékezett. Ahogyan feleletében fogalmaz: „Az ígéret úgy volt, hogy ha a törvény nyakamban veti. Ott sem voltam, mikor meggyúlt, égett a széna.”⁵⁰ A határozatban felszólították a feleket a bizonyításra, ennek eredményével azonban már nem találkozunk a vizsgált forrásokban.⁵¹ Fennmaradtak viszont az ügyhöz tartozó tanúvallomások, valamint egy vélhetően ide kapcsolódó, további per anyaga is. A Zolnai által Ványai Gulyás ellen állított két tanú hallotta, ahogyan a perbe fogott azt mondja a vádlónak, hogy ő megadná a részét, „de a többi osztán mit mond”, valamint, hogy nem csak őt kéne megfogni, másért ne őt zaklassák.⁵² Ezek szerint többen is jelen voltak az esetnél. Az egyik tanú szerint pedig a férfi azt is elismerte, hogy igenis a helyszínen volt, de „nem ő ütött ki [ti. tüzet], hanem más legény”.⁵³

Igen érdekes, hogy ugyanezen a napon tárgyalták Zolnai egy másik perét is. Ezúttal Siteri Istvánt – a tanúvallomások szerint Jánost – hívta perbe rágalmozás miatt, mivel a férfi azt állította róla, hogy „tolvajul vette el az lovát”.⁵⁴ A perbe fogott azt állította, hogy Zolnai katonákkal fogatta el és kötöztette meg őt, s amellet, hogy elvette a lovát még bántalmazta, sőt „fejét is akarta venni”.⁵⁵ A perbe fogott által hozott két tanú igazolta is e komoly vádakot, az ítélet azonban nem maradt ránk, ahogyan az sem, hogy Zolnai megindokolta-e bármivel ezt a durva bánásmódot. Erős a gyanúnk, hogy az esetnek köze volt a megégett szénához, és Siteri egyike lehetett azoknak, akik Zolnai szerint a tüzet, és így a szénában keletkezett hatalmas kárt okozták.

Láthattuk többek között, milyen komoly veszélyeket rejtett magában a gondatlan fegyverhasználat vagy a felelőtlen közlekedés, ahogyan azt is, milyen egyéb sérülésekkel járhatott például egy sietős rakodás.

A fent bemutatott esetek azonban a városban történt baleseteknek, illetve a város polgárainak tulajdonában keletkezett károknak csupán egy kis szeletét

⁴⁹ MNL HBML IV. A. 1011./a. 27. k. 76. 1706. máj. 6.

⁵⁰ Uo. 875. 1711. okt. 8.

⁵¹ Uo.

⁵² MNL HBML IV. A. 1018./e. 3. k. 358. 1711. okt. 8.

⁵³ Uo.

⁵⁴ MNL HBML IV. A. 1011./a. 27. k. 874–875. 1711. okt. 8. A tanúvallomásokra l.

MNL HBML IV. A. 1018./e. 3. k. 359. 1711. okt. 8.

⁵⁵ MNL HBML IV. A. 1011./a. 27. k. 874–875. 1711. okt. 8.

tárják elénk. Ezeknél minden bizonnyal jóval több történt, de nem minden pereskedésnek maradt nyoma a forrásokban. S ha igen, akkor sem mindig egyértelmű, miről vitáztak a felek. A vizsgált jegyzőkönyvekben szereplő polgári peres anyagok nagy része ugyanis nem tartalmazza az ügy részleteit, gyakran csupán annyit tudunk meg, hogy valamiféle adósságról volt szó. Ám az, hogy ezt kölcsön, meg nem fizetett vételár, esetleg elmaradt kártérítés miatt követelték-e, már nem derül ki. Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy gyakran a felek – különösen, ha kisebb sérülésről vagy kárról volt szó – nem is vitték törvény elé az ügyet.

Nagy valószínűséggel a vizsgált időszakban is gyakoriak voltak az elkóborolt állatok miatti szénabeli vagy más termésben okozott károk, s nem csupán Szürke István említett bikája keresett tiltott helyen élelmet magának.⁵⁶ Ahogyan természetesen sok más baleset és károkozás is történhetett még a vizsgált években. Gondoljunk csak a különféle szerszámokban, hordókban, szekerekben, vagy kereskedők, kézművesek áruiban történő károokra, vagy más, a fentebb említetteken kívüli sérülésekre.

⁵⁶ Tilosban legelés esetén a korabeli eljárás rendszerint a kárt okozó állat behajtása volt. L. MEZEY 1999. 97.

<https://doi.org/10.59424/debreceniszemle/2023/31/4/436-452>

Természetvédelem és kultúra a gyermekszemek tükrében

Seprényi Kinga

középiskolai tanár, Medgyessy Ferenc Gimnázium, Művészeti Szakgimnázium és Technikum

BEVEZETÉS

A Debreceni Nagyerdőért Természetvédelmi és Kulturális Egyesületet 2015. október 1-jén hívta életre Marincsák Ibolya (1. kép).

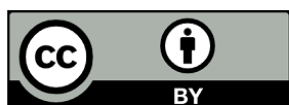
1. kép Marincsák Ibolya

Az építőipari vállalkozóból lett elhivatott természetvédő és kultúraápoló egyesületi elnök számára az egyik legfontosabb cél a természet értékeinek megóvása és a természettudatos életmód népszerűsítése, illetve a jövő generációinak kiművelése és érzékenyítése ez iránt. Ennek érdekében Balku Lászlóval együtt megálmodtak egy pályázatot, amely vers-, mese-, illetve prózaíráásra ösztönözi a gyermekeket, fiatalokat. Ez az alkotói pályázat már 8 éve töretlen sikert arat mind a hazai, mind a határon túli általános és középiskolás diákok között.

2021 óta a verseny kiegészült egy természetfotós kategóriával is, ami csak növelte a pályázat népszerűségét. A legkiválóbb műveket kötet formában is kiadják, melynek bemutatója szintén kiemelkedő kulturális esemény.

Az alkotó pályázaton kívül számos programmal igyekszik az egyesület közelebb hozni a természetet a diákokhoz. Ezek közé tartozik a nyári „Erdésztanonc tábor”, mely több turnusban várja az érdeklődő, természetszerető fiatalokat Marincsák Ibolyával és a tematikus napokat vezető szakemberekkel.

Fiatalokat és idősebbeket is megmozgat a „*Fuss, kocogj, sétálj a Nagyerdő madaraiért*” című rendezvény, ahol változó hosszúságú távon, csapatban vagy egyénileg, esetleg kutyával is indulhatnak a természetbarátok.

Licenc
Copyright (c) 2023 Szerző(k)

Creative Commons License
This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

2016 óta kitartóan dolgoznak az erdő és környezete tisztaságáért és a madarak védelméért (madáretetők és odúk kihelyezésével és az évszaknak megfelelően etetéssel és itatással) az egyesület önkéntesei.

A természetben való aktív kikapcsolódást és a kultúra ápolását köti össze a számos egyesületi természetjáró „kultúrséta”, ahol a jól megtervezett programnak köszönhetően folyamatosan új információkat tudhatunk meg helyi idegenvezetéssel hazánk erdeiről, arborétumairól, természetvédelmi területeiről és kulturális emlékeiről.

Az egészségmegőrzés mellett a betegek támogatása is fontos számukra, így évente akár kétszer is rendeznek a természetbarátok véréradást.

VERS-, PRÓZA-, MESEÍRÓ, ÉS TERMÉSZETFOTÓS PÁLYÁZAT

2015 végén Marincsák Ibolya azzal a céllal alapította az egyesületet, hogy valamilyen módon a két szenvedélyét ötvözhesse: a szépirodalmat és a természet szeretetét. Ibolya aktív természetvédő és a kultúra ápolását is a szívében viseli, ebből következett, hogy hosszútávon is tenni szeretett volna természeti és kulturális kincseink megőrzéséért.

Ebben pedig nagy szerepet játszik a gyermekek, fiatalok téma iránti érzékenyítése. Számos pszichológiai és szociológiai tanulmány kiemeli, hogy a természetben eltöltött idő pozitívan hat a tudatalattinkra, és a lelki egyensúlyunk helyreáll (Mayer és mtsai, 2008). Az irodalomban Rousseau nevéhez köthető az az elmélet, miszerint a természetben megtisztul az ember, mivel csak itt képes levetni a társadalmi elvárások nyomasztó kötelékeit. A reneszánsz korstílus (Pertarca szonettjei), a felvilágosodás kori szentimentalizmus (Csokonai, Rousseau), a romantika (Petőfi Sándor, Arany János) természetfelé fordulása sok kiemelkedő irodalmi alkotásban tetten érhető. Így nem csoda, ha a XXI. század hipersebességgel suhanó világában még intenzívebben tör elő a vágy az elcsendesedére, saját magunk és céljaink megismerésére (Kovács, 2022). A mentális egészség definícióját vizsgálva a WHO megfogalmazta, hogy ez a létértelmezés a bio-pszicho-szociális-spirituális egészségfogalomnak a spirituális komponenséhez tartozik (Pikó, 2011).

Így jött az ötlet, hogy 2016 augusztusában hirdessenek egy Természetvédelemmel kapcsolatos vers- és prózaíró pályázatot gyermekeknek. Ekkor Debrecen legnagyobb természetvédelmi területét, a Nagyerdőt állították a középpontba. 78 Debrecen környéki általános és középiskolához juttatták el a pályázati felhívást, melynek a címe „*Én és a Nagyerdő*” lett. Számos tehetséges fiatal mérettette meg magát a két meghirdetett kategóriában és három korcsoportban, és minden kategória minden korcsoportjából az első három legtehetségesebb gyermeket hívták meg a debreceni Víztoronyban tartott eredményhirdetésre és díjátadó ünnepélyre. Ekkor a verseny fővédnöke Aranyosi Ervin volt, illetve ismert debreceni költők

alkották a zsűri tagjait. A nyertes műveket az Alföld Gyermekszínpad és a Főnix Diákszínpad tagjai olvasták fel. Aranyosi Ervin mintegy mottóul egy verssel ajánlódta meg a programot, melynek címe *A Debreceni Nagyerdő pályázatához (1. számú melléklet)*.

Ez a felosztás eleinte két kategóriából állt, és az első három helyezettet díjazták, illetve külön- és közönségdíjat is odaítéltek a lekiemelkedőbbeknek. Az utóbbi 6 évben az alábbiak szerint változott a verseny: az első korcsoportba a 6-9 év közöttiek, vagyis az általános iskola alsó évfolyamosai tartoznak, a második a 10-14 évesek, azaz a felsősök csoportja és a középiskolások munkáit várják a harmadikban, akik 15-19 év közöttiek. Az első korcsoportban meséket és verseket küldhetnek be a legkisebbek, a másik kettőben pedig a mese helyett prózai alkotásokkal (mesékkel, novellákkal, elbeszélésekkel stb.) és lírai művekkel pályázhatnak a természetbarát fiatalok.

A diákoknak szóló pályázatok közül azért is kiemelkedő ez a verseny, mert a díjnyertes alkotásokból az egyesület gyönyörű, színes kötetet állít össze, melyet karácsony környékén könyvbemutató keretében ismerheti meg a közönség.

2017-re országos pályázattá nőtte ki magát az íróverseny, így a tágabb jelentéskörű „*Én és az erdő*” címet kapta. Négy ezer tanintézménynek küldték el a pályázati lehetőséget, és közel ezer mű érkezett be válaszul. Ennek még szintén a debreceni Víztorony épületében volt a díjátadója, ahol az elsőhöz hasonlóan újra Harsányi Levente volt a műsorvezető. A zsűrit az irodalom és kultúra kiemelkedő alakjai alkották (Röhrig Géza elnök-fővédnök, író, költő, Kossuth-díjas színész; Balku László író, költő, újságíró; Kozák Mari költő, meseíró, tanító Gondola Kulturális Magazin kuratóriumi tagja, a Cserhát Művészkör Arany Art díjasa; Ráckevei Anna Jászai Mari-díjas színművésznő – 2013-2018 között a debreceni Csokonai Nemzeti Színház igazgatója – és Varró Dániel József Attila-díjas költő, műfordító.).

Mivel országos és határon túli jelentkezők is szép számmal képviseltették magukat a versenyen, így Marincsák Ibolya az agrárminisztérium támogatását kérte a pályázathoz. A 2018-as „*Karjában ringat az erdő*” című írópályázat díjátadó ünnepségre június 1-jén került sor Budapesten, a Földművelődési Minisztérium Darányi Ignác dísztermében. A pályázat zsűrielnöke Vörös István József Attila-díjas költő, prózaíró volt, és a díjátadó színvonalát emelte Halász Judit Kossuth- és Jászai Mari-díjas színész-, énekesnő, aki két Petőfi Sándor-verset adott elő. A művésznő azóta is aktív támogatója ennek a pályázatnak és minden évben a díjátadón kiemeli a téma fontosságát, és a gyermekek szerepét a kultúra és a természet ápolásában.

2019-ben „*Az Erdő Dala*” (2. kép) című versenykiírásra nagyon sok pályamunka érkezett az anyaországból és a határon túlról is. A Pénzügyminisztériumban tartott ünnepélyes díjátadót Harsányi Levente vezette, a zsűri elnöke Eperjes

2. kép: A 2019-es kötet borítója

László: Arthur-díjas költő, könyvkiadó vezető és szerkesztő és Kozák Mari.

3. kép: A 2020-as kötet borítója

ben Finta Éva József Attila-díjas költő, irodalomtörténész, tanár, a Magyar Írószövetség tagja, Kardos M. Zsóte, Kozák Mari, Balku László, Hajnal Éva és Jóna Dávid. Minden kategória első hat helyezettje értékes jutalomban részesült, a 7-12. helyezettek pedig elismerő oklevelet kaptak. A díjátadóra – ahogy a következő években is – Budapesten a Vajdahunyad várában került sor színvonalas műsorral egybekötve. A szórakoztatásról Harsányi Levente, Szöcs Renáta és Kőhalmi Ferenc gondoskodott.

Ebben az évben díjazták az egyesület fél évtizedet átfogó kitarító munkáját, és Marincsák Ibolya a *Hét embere díjat* vehette át Budapesten, melyet a Heti tévé is közvetített.

Károly, Kossuth és Jászai Mari díjas színművész volt. A pályamunkák értékelésében kiemelt szerepet kaptak: Finta Éva: József Attila-díjas költő, irodalomtörténész, tanár, a Magyar Írószövetség tagja; Kerecsényi Éva: Cserhát-díjas költő, tanár, a Győri Író-alkotók Klubjának egyik vezetője, valamint az Arthur Irodalmi Kávéház szerkesztőségének tagja; Balku László: az Egyesület zsűribe delegált állandó tagja; Márkus

„Az Erdő Álma” (3. kép)című pályázat felhívása már megközelítőleg hatezer iskola diákjaihoz jutott el. Az ötödik alkalommal megrendezett versenyen, 2020-ban – a járványhelyzetnek köszönhetően – kissé visszaesett a jelentkezők száma, de így is volt munkája a zsűri tagjainak a közel ezer pályaművel. A zsűri elnöke Halász Judit volt, mellette részt vett az értékelés-

2021-ben is meghirdették (4. kép) a hazai és határon túli általános és közép-

4. kép: A 2021-es pályázat felhívása

iskolások részére a természetvédelmi vers-, mese- és prózaíró pályázatot, amely ezúttal természetfotó kategóriával is kiegészült. A „*Hegyek hátán, völgyek ölén*” (4. kép) című pályázatra összesen 932 szöveg és több mint 700 fotó érkezett, melyeket ismert szakemberekből álló zsűri bíralt el, a zsűrielnök ekkor is Halász Judit

5. kép: A 2022-es kötet borítója

művésznő volt. A fotós zsűri elnöke pedig Barta Gábor természetfotós volt. A díjátadó helyszínén – Budapesten a Vajdahunyad várában – 50 diák pályamunkáját ismerte el a zsűri.

Az „*Erdők ölelése, vizek csobogása*” (5. kép) című pályázatra 2022-ben szintén nyolc kategóriában hirdették meg az író és természetfotós versenyt. A többismert szakemberekből álló zsűri bírálta el, a zsűrielnök idén Finta Éva volt. Az irodalmi zsűri további tagjai voltak: Kozák Mari, Kerecsényi Éva, Mohácsi Attila színművész és Balku László. A fotós zsűri elnöke dr. Bakó Gábor légi fotós, kamera konstruktor volt. A természetfotós

zsűri tagjai volt még Kirsch Teréz, Keresztes József és Csanády Nóra természetfotósok. Értékelő beszédet mondott még Halász Judit színművésznő – korábbi zsűrielnök –, a pályázat-sorozat szellemi támogatója. Három korcsoportban összesen 9 kategóriában 51 diák vehette át jutalmát.

Idén, 2023-ban a „*Titkot rejt az erdő*” című pályázatra több mint ezer alkotás érkezett be a zsűrihez, melyek eredményét október 27-én ismerhette meg a nagy közönség. Idén is a budapesti Vajdahunyad vára dísztermében került sor a díjátadó ünnepélyre, ahol Zelk Zoltán versét szavalta el Halász Judit színművésznő. Fellépett még Mohácsi Attila – 1998-2022 között a Győri Nemzeti Színház színésze – színművész, Susán Péter bűvész, valamint az Apacuka zenekar Harsányi Levente színvonalas műsorvezetése mellett. A zsűri tagjai a tavalyihoz hasonlóan nehéz,

de nemes feladat elé néztek, mivel körülbelül 800 pályázatot kellett megismerniük és rangsorolniuk. Az idei irodalmi zsűrielnök – akárcsak tavaly –, Finta Éva volt.

A természetfotó pályázat elnöke idén Szilágyi Attila volt, aki a Hortobágy hivatalos természetfotója, örkerület-vezető, természetvédelmi szakember, madarász, illetve a Varázslatos Magyarország fotópályázat zsűritagja. Idén is a három korcsoportban mese-, vers- és prózairó, valamint természetfotós kategóriában közel félszáz gyereket és fiatalot díjaztak (6. kép).

6. kép: A 2023-ban díjazott gyerekek és pillanatkép a díjátadó ünnepségről

7. kép: A 2023-as kötet borítója

A jutalmazott pályaműveket december folyamán kötetbe rendezi az egyesület, és egy ünnepség keretein belül fogják bemutatni a könyvet (7. kép) és a díjazott képeket.

A 2024-es pályázat idén november elején került meghirdetésre az íróverseny az *Erdőn, zöld mezőn járva*, a természetfotó pályázat pedig a *Négy évszak a természetben* címet kapta (8. kép).

8. kép: A 2024-es pályázat felhívása

2024. június 20-a lesz a művek beküldési határideje, melyre minden vállalkozó kedvű fiatal lírai és prózai alkotását és fotóit örömmel várják a szervezők.

VERSKERTI ÜNNEPEK

2022. május 10-én a *Madarak és fák napi* megemlékezést a Művésztér Egyesülettel közös szervezésben a Déri múzeum előtti Verskertben tartották. Az egyesület kiadásában VI. alkalommal megjelent „*Hegyek hátán, völgyek ölén*” című albumban megjelent versekből, prózákból és mesékből tettek ki részleteket a Verskertben.

Ugyanebben az évben október 9-én Nagyerdő emléknapját is a Verskertben ünnepelték a Művésztér Egyesülettel együttműködve. Közös helyezett ki a természetrel kapcsolatos verseket a magyar- és világirodalomból.

2023. márc. 14. tartották a „*1848-as szóvirágok*” című megemlékezést a Verskertben. A Petőfi200 emlékévhöz kapcsolódva és az 1848-as szabadságharcra megemlékezve verses-zenés műsorral kedveskedtek az egybegyűlteknek. Fellé-

pett Vranjecz Artúr színművész és Molnár Miklós népzeneész, illetve gyermekszavalók színesítették még a programot. A program zárásaként pedig közösen díszítették fel a Verskertet az ünnephez kapcsolódó versekkel és gyermekrajzokkal. A programban részt vett még a Dózsa György Általános Iskola Könyvtára, az Ondód Jövőjéért Egyesület és a Művésztér Műhely Egyesület.

Az előző év sikerén felbuzdulva 2023. május 10-én újra megrendezésre került a *Madarak és fák napja* a Verskertben.

Idén az „*Erdők ölelése, vizek csobogása*” című könyvből kerültek ki a díjazott diákok írásai. Külön élmény volt, hogy a díjazott alkotók közül Kovács Boglárka és Kovács Bálint felolvasták saját írásaikat, Udvardy Regina elszavalta Petőfi Sándor *Erdőben* című versét és meghallgathattuk Nagy Fanni hegedűjátékát is. Az esemény a Könyv Barátai Hálózat „*A könyv útja*” mini grant programjának keretében valósult meg.

9. kép: Verskert

IRODALMI MAJÁLIS A DEBRECENI BOTANIKUSKERTBEN

2023. június 2-án került sor „*A virágnak megtiltani nem lehet*” című Petőfi Sándor 200 éves jubileumára emlékező irodalmi piknikre (10. kép).

A műsorban felelevenítették a költő természetszeretét a szerelmes versein és tájversein keresztül a Botanikuskert gazdagon virágzó ölelésében.

Megtekinthették a Bocskai Néptáncgyűttes tagjainak előadását, majd versmondó diákok, Kovács Boglárka, Kovács Bálint Máté és Udvardy Regina szavaltát hallgattuk meg.

Vranyecz Artúr színművész megidézte Petőfi Sándor vándorszínészi korszakát, világlátását.

10. kép: Pillanatkép „*A virágnak megtiltani nem lehet*” irodalmi piknikről

A versekhez kapcsolódóan szakvezetéses túrát tehattünk a Botanikus Kertben Papp László botanikus vezetésével.

A szervezésben a Debreceni Nagyerdőért Természetvédelmi és Kulturális Egyesület mellett a Tóth Árpád Gimnázium TÁG Pódium Színjátszó Köre és a Művészter Egyesület is részt vett.

AKTÍV TERMÉSZETVÉDELEM

I. Madáretetés, -itatás és mókusszámlálás

A Debreceni Nagyerdőért Természetvédelmi és Kulturális Egyesület önkénteseinek egyik első közös akciója a négy madárodú kihelyezése volt a Nagyerdőn 2016 februárjában. Ezt követte 2017 januárjában még három etető átadása. 2018 febru-

árjában szervezett sétával ellenőrizték és feltöltötték a 7 darab madárodút a korábbi Ötholdas Pagony Játsszótér, ma Sziget-kék Tematikus Park melletti erdőrészletben.

2018. december 6-án még két darab etetőt helyeztek ki a Nagyerdőn, majd tíz nappal később adventi madáretető feltöltésre hívták a természetbarátokat.

2019 februárjában Valentin napi madáretető feltöltést szerveztek a Természetárral közösen, és felkeresték a Sziget-kék melletti erdőrészletben és a Békás-tó mellett található két-két madáretetőt.

2019. december elején újabb két madáretetőt „helyeztek üzembe” a futópálya mentén, a már működő madáretetők szomszédságában.

2020 októberében a Nagyerdő Hete programsorozat keretében bemutatták mind a 11 darab madáretetőt és itatót, melyeket 4 éve gondozott 20 fős önkéntes csoport.

2021 decemberében újabb „Mikulás napi” madáretető-feltöltésre került sor.

A madarak mellett a mókusoknak is fontos élettere az erdő, így 2022. március 5-e a Mókusszámlálás napja volt a Nagyerdőn. A Vadonleső program szakemberei irányításával és koordinálásával, az önkéntes felmérők a Nagyerdő közel 11 km²-ből nyolc kiválasztott területen, azokon előre kijelölt mintavételi négyzetek bejárásával számolták meg a mókusokat. Csatárláncban haladva, egymástól 10 méteres távolságot tartva fésülték át a mintaterületeket, feljegyezve, illetve a Vadonleső nyilvános applikációjában mobiltelefonon rögzítve a mókusészleléseket.

II. Felújítás

2016 tavaszán az egyesület önkéntesi felújították a Pagony (mostani Sziget-Kék Park) padjait és csúszdáit a Nagyerdőn.

2016 nyarán a Debreceni Allatkertben önkénteskedtek, és kertészeti-takarítási, padfestési és egyéb munkálatokat végeztek.

2016 őszén pedig két babakházát újítottak fel a Pagonyban (mostani Sziget-Kék Parkban).

III. TeSzedd! szemétszedési akció

2016. ápr. 30-án került sor az első szemétszedési akcióra a Debreceni Nagyerdőért Természetvédelmi és Kulturális Egyesület szervezésében. A „TeSzedd” mozgalom – bekapcsolódva az országos természetvédelmi kampányba – a Nagyerdőn a volt Pagony melletti erdőrész megtisztítását tűzte ki célul.

Ezzel a figyelmet is szeretnék ráirányítani a természetvédelem egyik legegyszerűbb formájára: „Azzal védj az erdőt, hogy nem szemetelsz!”. Addig is, amíg az üzenet mindenkire eléri, az egyesület önkéntesei – a tervek szerint – évente igyekeznek a Nagyerdőt „kitakarítani”.

A következő akcióra 2017 októberében került sor: a Köztemető 3-as kapujánál lévő körforgalom mellől indulva a Teva Gyógyszergyár Zrt. irányába mentek

lefelé a Pallagi útig. 2019-ben március végén szerveztek egy „tavaszi nagytakarítást” a Nagyerdőn, majd 2022. április elején az Augusztia környéki erdőrészt tisztították meg a szeméttől. Idén pedig 2023. április 15-én vehettek részt az önkéntes természetbarátok a szemétszedési akcióban.

IV. „Fuss, kocogj, sétálj a Nagyerdő madaraiért!”

2018. július 21-én került sor az első természetjárásra, terepfutásra, amely nem verseny, hanem egy jótekonysági rendezvény. Célja, hogy felhívják a figyelmet a debreceni Nagyerdő páratlan élővilágának, ezen belül is az egyre fogyatkozó madárvilág védelmére, megőrzésére. Szeretnék a természetbe szólítani a kicsiket és nagyokat egyaránt. Ezért négy kategóriában, négy különböző távra lehet jelentkezni: 0-8 éves korig a gyerekeknek (és kísérőiknek) 1,5 kilométert kell megtenniük a Köztemető 3-as kapuja melletti tisztásról indulva a Pallagi erdei futópályán. A 9-12 év közötti fiatalok (fiúk, lányok) futama 2,5 kilométeres. A felnőttek távja három kör, azaz 7,5 kilométer, illetve a Nordic Walking (férfi, női) csoport indulóinak 5 kilométer.

Minden kategóriában az első három helyezett kap érmet és mindenki, aki teljesíti a távot és célba ér oklevelet.

1939. október 10-én nyilvánították védetté a Nagyerdő észak-keleti sarkának egy harminchektáros tölgyesét, ezért október 10-én ünnepeljük a Nagyerdő Napját. Így a második alkalom a *Nagyerdő Napja* Emlékverseny címet viselte.

Minden évben igyekeztek megrendezni a programot évente kétszer: 2019-ben április elején és október 13-án. A 2020 áprilisi program a járványügyi helyzetre való tekintettel elmaradt. Ötödik alkalommal rendezték meg a futást 2021. augusztus 21-én. A következő évtől már évente kétszer is rajthoz állhattak a természetkedvelők 2022. április 23-án és október 8-án. Idén is részt vehettünk rajta tavasszal, 2023. április 29-én és 2023. október 7-én.

11. kép: A IX. Fuss, kocogj, sétálj felhívása és a gyerekek a rajtnál

A legutóbbi alkalommal a résztvevők az oklevél mellé süteményt, pogácsát Smile palacsintát, ásványvizet és gyümölcsöt is kaptak. A gyermekek részére rajzolósi lehetőséggel, ugrálóvárral, csillámtetoválással és arcfestéssel is kedveskedtek, illetve a nagyobbaknak lézerlövészet színesítette a programot.

V. Vértadási lehetőség természetbarátoknak

A természetvédelem mellett az egészségmegőrzés is fontos az egyesület számára, így 2019. június 21-e óta évente akár kétszer-háromszor is segíteni hívja a természetbarát önkénteseit egy véradási akció keretében az Ifjúsági Ház Galéria 21 termébe (Debrecen, Simonffy utca 21.). A második alkalom 2019 szeptemberében volt, míg a harmadik egy Mikulás napi véradás lett december 6-án. 2020-ban szintén három alkalommal szervezték meg a segítségnyújtó programot: májusban, szeptemberben és decemberben. 2021-ben is sikerült tavasszal, ősszel és télen, egy adventi véradást is lebonyolítani. Az utóbbi évek járványügyi helyzete miatt nem sikerült véradó napot tartani.

VI. Faültetés

2023. március 31-én szervezték meg 200 darab facsemete elültetését a Kartács utcai tanösvény mögötti kis erdős területen a Nyírerdő Zrt. Debreceni Erdészeti-nek segítségével, akik a facsemetétet biztosították.

VII. Környezettudatosságra nevelés

2022 augusztusában a FIBA 3X3 U18-as világbajnokságra, valamint a FIBA 3X3 World Tour versenysorozat debreceni állomására meghívták a szervezők az egyesületet, hogy színesítsék a sportszeretetet a környezettudatossággal.

Ezt követően, 2023-ban ismét meghívást kapott az egyesület a kitelepülésre. A környezettudatosság és fenntarthatóság jegyében számos hasznos és játékos feladvánnyal készültek kicsiknek és nagyoknak a Kossuth téren.

VIII. Az ifjú erdésztanonc tábor

2019 óta minden évben egy vagy két turnussal erdésztanonc tábort szervez az Egyesület. A cél az, hogy ez a generáció úgy nőjön fel, hogy környezettudatos, ismeri a környezetét és értékeli a természetet.

Először 2019 júliusában szervezték meg nyári tábort a festői környezetben található Erdőpusztai Arborétumban. Itt játékos foglalkozások keretében, erdészeti alapismereteket sajátíthattak el a gyerekek, valamint számos erdei kalanddal színesítették a hetet. Az aktuális témához az egyesület elnöke, Marincsák Ibolya mindig a témában jártas szakembert hív a gyerekekhez, és ő maga is részt vesz a tábor programjain. Az első alkalommal például ellátogattak a Debreceni Állatkertbe és a Kovács Lovas Majorba is.

2020-ban az előző évhez hasonlóan az Erdőpusztai Arborétumban szervezték meg a nyári tábort. Ahol erdészeti foglalkozás, kézműves foglalkozás valamint

helyi tanösvényi séták keretein belül ismertették meg a gyerekeket az erdővel és annak lakóival. Egy alkalommal meglátogatták a Hortobágyi Madárkórház lakóit, és csónakáztak a Hortobágy folyón, ahol megismerkedhettek a folyó vízi élővilágával. Az utolsó napot pedig ők is a Kovács Lovas Majorban töltötték.

A harmadik erdésztanonc képző tábor – rendhagyó módon – vándortábor volt, mivel mindennap más város arborétumával ismerkedhettek meg a természet-szerető gyerekek. Ellátogattak Tiszaigarra, Szarvasra, Püspökladányba, Karcagra és Nyíregyházára is.

2022-ben a Püspökladány-Farkasszigeti Arborétum adott otthont az „Ifjú erdésztanonc képző” tábornak. Két turnusban is jelentkezhetek a 8-14 éves korú gyerekek. Ebben az évben „ottalvásra” szervezték a tábort, azaz 5 napot és 4 éjszakát töltöttek együtt a természetben. Az erdészeti foglalkozások mellett voltak kézműves foglalkozások, kisebb túrák, városi séta és ellátogattak Nádudvarra is.

Idén ötödik alkalommal szervezték meg a tábort az Erdőspusztai Arborétumban. Erdészeti és kézműves foglalkozások, valamint helyi tanösvényi séták mellett egy napot Hortobágyon töltöttek, a Hortobágyi Madárkórházban, majd csónakáztak a Hortobágy folyón. Az utolsó napon pedig Tiszafüredre utaztak és a Tiszató nemzetközileg védett területén csónakáztak.

IX. Kultúrák

A gyerekek mellett az aktívan önkénteskedő, segítő felnőtteknek is szervez az Egyesület programokat, melyek során összekapcsolják a természetszeretetet a kulturális ismeretekkel. Az Egyesület elnöke ehhez elvégezte a turisztikai szervező és értékelési tanfolyamot, és minden túrához helyi idegenvezetőt is szervez. Az elmúlt nyolc év alatt 68 túrát szervezett Marincsák Ibolya a természetkedvelő érdeklődők számára.

Az első „kultúrséta” 2017-ben kezdődtek, amikor még a Nagyerdő kincseit térképezték fel a Természettár kiváló irányítója, Váradi Zoltán vezetésével.

2017 augusztusában már Zelemérrre kirándultak a templomromhoz az Egyesület tagjai. Kiss Tamás vállalta az idegenvezetést, aki bemutatta a Nagyerdő növény- és állatvilágának érdekességeit.

Október 1-jén a Hármashegyialjára kirándult a csoport a Zsuzsi erdei vasúttal. A túra során felmentek a kilátóba, és meglátogatták a Hármashegy-i tavat is.

Novemberben a Hortobágyi Madárparkkal közösen szervezték meg a kirándulást a Madárparkba, Madárkórházba, a Templom kertbe, ahol a „teelő baglyok” megfigyelésére és fotozására nyílt lehetőség. Meglátogatták a Hortobágyi Nemzeti Park Központjába található állandó kiállítást, a Pásztor és a Csárda Múzeumot és a Kézműves Kiállítást, valamint a Máltai Ménes telepét.

2018 és 2019 áprilisában a Tiszaigari Arborétumba tettek látogatást a Föld Napján.

Májusban került sor a pallagi séta-túrára, ahova visszatértek madáretetési szezonzáró sétára 2019. március 30-án.

Júniusban újra a Hortobágyi Madárkórházzal közösen szerveztek egy hagyományörző napot pusztai szekerezéssel, csikósbemutatóval, ősi házi állataink megtekintésével. Meglátogatták K. Nagy József fekete kerámiakészítő műhelyét, illetve a Hortobágyi vadasparkot egy exkluzív – zárva tartás utáni – szakvezetéssel (farkasok, vadmacskák őzek, keselyűk).

Augusztusban egy egész napos programot szerveztek az Erdőpusztai Arborétumban, ami később az ifjú erdésztanonc tábor helyszíne is lett.

Szeptemberben a Zemplénben túráztak, megtekintették a füzéri várat, Széphalmot, Hollóháza kincseit és Tokajt. 2019. május 11-én a „*Madarak és fák napja*” alkalmából újra a Zemplénben túrázott az Egyesület csoportja.

Októberben a Természettárral közösen újra a Hármashegyaljára indultak kirándulni a természetbarátok.

2019 januárjában a téli világot vizsgálták meg az Erdőpusztai Arborétumban, melyet februárban megismételték a nagy érdeklődésre való tekintettel.

2019 nyári túrája a Felvidék vadregényes világába juttatta el az érdeklődőket: a Szádelői völgybe és Torna várához.

Majd az Aggteleki Nemzeti Park területére, Szádvárhoz és az edelényi Kastélyszigethez utaztak el a túrázók.

Szeptemberében háromnapos kiránduláson vehettek részt a parajdi sóbányában, a Tordai hasadéknál, a Medve tónál, majd Korondon.

Októberben szintén háromnapos buszos kirándulást szerveztek Krakkóba.

Decemberben pedig egy Borvidéki túra keretében ellátogattak Egerbe és a Szépasszony völgyébe.

2020. február 15-én Valentin napi sétát szerveztek a Nagyerdőben.

Júniusban a Börzsönyben, júliusban a Bükkben, majd a Mecsekben és Pécssett kalandoztak.

Augusztus végén egy újabb háromnapos kiránduláson vehettek részt a Balaton-Felvidék tanúhegyei között.

Október 14-én a Hortobágyra utaztak daru lesre. Majd október 23-án került sor az őszi vártúrára a Bory-várba, a Károlyi-kastélyba Székesfehérváron és Fehérváresurgón.

2021 júniusában körtúrát szerveztek a Bodrogekgyöngyszemének nevezett, pácini Mágóchy-kastélyhoz, a Megyer-hegyi Tengersizemhez és Tokajba. Szintén júniusban Horvátország kincseit fedezték fel a Plitvicei Nemzeti Parkban.

Júliusban pedig „Áfonya túrán” vehettek részt Erdélyben. Augusztusban az Őrségben barangoltak. Szeptemberben pedig három napot töltöttek a Sopron - Burgeland - Alsó-Ausztria útvonalon. Szeptember 26-án őszi túrát szerveztek az Olasz-kapui Tanösvényen a Bükkbe.

Október 9-én emléktúrával ünnepelték a debreceni Nagyerdő védetté nyilvánításának 82. évfordulóját. Október végén háromnapos „kultúrsétán” vettek részt Budapesten és a Dunakanyarban.

2021. november 7-én kastélylátogatásra indultak Füzérradványra.

A főváros megismerése érdekében azt tervezték, hogy 2022-ben minden hónapban egy vasárnapot Budapesten töltsenek. A sorozat első „kultúrsétájának” témája a Budai Várnegyed volt, februárban a Zsidónegyedbe látogattak el.

2022. március 13-án a Petőfi Emlékév jegyében emléktúrát szerveztek Kis-kőrösön és környékén.

A márciusi helyszíne a sétának a Váci utca és az ötödik helyszín a Margitsziget volt.

Április 30-án a Börzsönyben kalandoztak (Kemencéről kisvasúttal a Fekete-völgyig), májusban pedig Szlovéniában.

Júniusban az Andrássy út nevezetességeit tekintették meg Budapesten a „kultúrséta” keretében.

2022 júniusában több helyszínen is túráztak az Egyesület tagjai: Brunszvik kastély, a Velencei-tó környéke; medvelesen voltak Erdélyben és a Csángóföldön barangoltak.

Júliusban ellátogattak a Király-erdőbe, a Sebes-Körös völgyébe, raftingoltak, túráztak és felkeresték a Zichy-barlangot.

Augusztusban Mogyoródra látogattak el, Budapest panorámájának libegős látványával kiegészítve.

2022. augusztus 23-28. között került sor az első albániai utazásra, ahol faültetéssel is megkoronázták a természetpártoló kirándulást.

Szeptemberben egyhetes buszos kirándulást szerveztek Olaszországba, ahol ellátogattak a Vatikánba, és még pápai audiencián is részt vettek.

Október 29-én a Világ Gyalogló (hó) Nap keretében gyalogtúrát tettek az Egyesület tagjai az Erdőpusztai Bemutatóháztól a Fancsikai-tavak mentén – a kéktúra útvonalán – a Debrecen-Bánki Református Általános Iskolához, majd vissza Erdőpusztai Bemutatóházhöz.

Novemberben a Szent Márton napi Újborfesztyívál és libator elnevezésű rendezvényen kapcsolódtak ki a szentendrei skanzenben.

November 27-én pedig megtekintették az Országházat a budapesti „kultúrséták” zárásaként.

2022. december 10-én indultak túrázni Mickolctapolca és Lillafüred körzetében, de az időjárás miatt nem sikerült a tervezett programot teljesíteni, így 2023 szeptemberében újra meghirdették. Decemberben még egy napot Nagyváradon töltöttek az advent jegyében.

2023. január. 29-én indult a túraszezon Biharfüreden, ahol megtekinthették többek között a Jád forrását, az ún. Csoda-forrást.

Február elején ellátogattak a felújított szabadkígyósi Wenckheim-kastélyba, a gyulai Almásy-kastélyba és a Gyulai várba.

Március 15-e alkalmából újabb „kultúrsétát” tettek Budapesten. Bejárták a Budavári Palotát, amely a Várnegyeddal és a Duna-partokkal együtt 1987 óta az UNESCO Világörökség része.

Áprilisban húsvéti látogatást tettek a Castelul de Lut Valea Zanelor, Tündérvölgyi Agyagkastélyban (Nagyszebentől 43 kilométerre), a Fogarasi-havasokban.

Pünkösdkor kirándulást szerveztek a híres történelmi várakhoz például a Füleki, a Gácsi és a Bagolyvárhoz.

Június 10-én elutaztak a Havasrekettyei-vízeséshez és a Bélesi-tóhoz, míg 24-én a Mézgedi-cseppkőbarlangot és a Farcu-kristálybarlangot tekintették meg.

Július elején Dunán hajóztak, ellátogattak a nemrég felújított Rumbach Sebestyén utcai zsinagógába, a Városligetben a Néprajzi múzeumhoz, és a Magyar Zene Házához is.

Július 15-én a kiskohi Medve-barlangtúrán barangoltak és a Schmid-vízesést is megcsodálták. 29-én pedig a Szegedi Botanikus Kertben részt vettek a Szegedi Lótusz napok című rendezvényen, illetve egy idegenvezetéssel kísért városlátogatáson.

Augusztus első felében sor került a második albániai kulturális utazásra, melynek albán és szerb helyszínei között szerepeltek a Djerdap Nemzeti Park, Galambóc vára, hajókirándulás a Dunán a Kazán szoros megismerésével. Albániában Apollonia, Zverec, Vlora város és sétány, Llogara Nemzeti Park, Osumi kanyon, Kepi i Rodoni félsziget, Tiranai városnézés, Dajti Nemzeti Park és Shengjergj falu, míg Szerbiában Belgrád, Nándorfehérvári vár, Zimonyi „Hunyadi” Milenaris torony és az Illúzió Múzeum megtekintése.

Szeptember közepén öt napot a gazdag történelmű Párizsban töltöttek.

Szeptember 30-án bepótolták a tavalyi kirándulást Miskolcra és Lillafüredre. Felmentek a Zsófia és az Avasi kilátóba, ellátogattak a miskolctapolcai Nagyerdőre, libegőztek, és az egész napot a természetben töltötték.

November 18-án a méltán híres Zwack Unicum Múzeum és Látogató Központok járták be az Egyesület tagjai.

Az évet pedig jól megérdemelt szilveszteri, csapatépítő pihenéssel zárják Tordaszentlászlón.

A fenti rengeteg programból is látszik, hogy a Debreceni Nagyerdőért Természetvédelmi és Kulturális Egyesület elnöke, Marincsák Ibolya és lelkes tagjai, önkéntesei ezalatt a nyolc év alatt milyen kiemelkedő közösség-szervező és természetvédelmi munkát végeztek. Debrecen és környéke hálás lehet az Egyesületnek, amiért a természetszeretet és -védelem, illetve a kultúra, irodalom, fotóművészet fontosságát igyekeznek ápolni országos és határon túli szinten.

Melléklet

Aranyosi Ervin: *A Debreceni Nagyerdő pályázatához*

Óvd és védj az erdőt, őrizd minden ágát,
 szeresd selymes fűvét, csodáld sok virágát!
 Élvezd a szépségét, legyél jó gazdája,
 ne engedj senkinek meg azt, hogy kivágja.
 Tudd, az erdő otthon, szép állatok lakják,
 távolról figyeld csak, mikor fészük rakják.
 Utódot nevelnek, jövőt építenek,
 napról napra élnek, álmod szépítenek.

Itt köszálnak köztünk, szebbítve világunk,
 s ha szeretjük őket, jobb emberré válunk.
 A zajos világból jó ide kijönni,
 élők közelében, új álmokat szőni.
 Tanuld meg az erdőt tisztelni, csodálni,
 segítenek néked jobb emberré válni,
 hogy ez a Nagyerdő fenn maradjon szépen,
 üde színfolt legyen a város szívében.

Sétálj ki a zöldbe, hagyd, hogy reád hasson,
 hogy az itt töltött perc örök maradhasson!
 Írd le, amit gondolsz, mit lelkeddel érzel,
 amit papírra vetsz, hidd el, sosem vesz el!
 Legyen vers, vagy próza, ami neked tetszik,
 a szép gondolattól a lélek melegszik.
 Tanítsd meg másoknak, hogyan kéne élni,
 hogy ne legyen oka az erdőnek félni!

Dicsérd az életet, lásd meg minden báját,
 szeretettel tiszteld erdő minden fáját.
 Tartsd tisztán! Szemeted ne hajigáld széjjel,
 nappal csodáld létét, s hagyd aludni éjjel!
 Ha a Nagyerdőre te is majd vigyázol,
 lesz, hol megpihenhess, hely, mely lelket ápol.
 Légy figyelmes őre, óvjad szeretettel,
 mert az utókornak is tartozol ezzel!

Aranyosi Ervin © 2016-05-27. A vers megosztása, másolása, csak a szerző nevével és a vers címével együtt engedélyezett.

IRODALMI HIVATKOZÁSOK

1. (Mayer és mtsai, 2008) Mayer, F. S., Frantz, C. M., Bruehlman-Senecal, E., Dolliver, K. (2008). Why is nature beneficial? The role of connectedness to nature. *Environment and Behavior*, 41, 607–643
2. (Kovács, 2022) Molnárné Kovács, J. (2022). Nagyerdei séták a mentális egészség szolgálatában. *Debreceni Szemle*, 30(4), 445-451
3. (Pikó, 2011) Pikó, B. (2011). Életminőség és egészségvédelem a modern társadalomban. *Korunk*, 4, 3–9
4. <https://www.nagyerdoertegyesulet.hu/hirek/hirarchivum?limit=5&start=0> (letöltés: 2023. 11. 25.)
5. <https://versek.aranyosiervin.com/allatok-termeszet/aranyosi-ervin-a-debreceni-nagyerdo-palyazatahoz/> (letöltés: 2023. 11. 25.)
6. https://www.facebook.com/debreceninagyerdoert/past_hosted_events (letöltés: 2023. 11. 25.)
7. <https://www.youtube.com/channel/UCSgnJHZCBfF1dQfTivUbtUw> (letöltés: 2023. 11. 25.)
8. <https://www.haon.hu/cimke/debreceni-nagyerdoert-egyesulet> (letöltés: 2023. 11. 25.)
9. <https://www.dehir.hu/musorok/debreceniszinkepek/> (letöltés: 2023. 11. 25.)
10. <https://www.dehir.hu/tag/debreceni-nagyerdoert-egyesulet/> (letöltés: 2023. 11. 25.)
11. <https://www.haon.hu/helyi-életstílus/2023/10/marincsak-ibolya-podcast-nagyerdo-debrecen-termeszetvedelek-haon> (letöltés: 2023. 11. 25.)

A Debreceni Egyetem Természettudományi és Technológiai Kar Nemzetközi Hallgatói Önkormányzatának (ISU) 2023. évi konferenciája

Oscar García Miranda és Szobonya Dóra
MSc-hallgató, kutató biológus, Debreceni Egyetem

A Debreceni Egyetemen az elmúlt öt évben folyamatosan növekedett a határon túli hallgatók száma. Már 2020-ban is szóba került, hogy minden ötödik diák külföldi volt (Szilvássy, 2020). Egy friss felmérésben arról kérdezték a posztgraduális képzésben részt vevő külföldi hallgatókat, hogy mi motiválta őket a Debrecenben való továbbtanulásra, azonban a tudományos kutatás iránti érdeklődésről nem tettek említést (Casas Trujillo et al., 2020). Ezért fontos, hogy olyan környezetet teremtsünk, melyben az idegen nyelvű hallgatók is részt vehetnek a kutatásban és a tudományos tevékenységekben. Ennek érdekében a Természettudományi és Technológiai Kar Nemzetközi Diákszövetsége (International Student Union - ISU) 2022-ben vállalta egy tudományos konferencia szervezését.

2023. május 12-én az ISU második alkalommal tartotta Nemzetközi Tudományos Konferenciáját a Debreceni Egyetem Élettudományi Épületében. Jelen írás célja, hogy összefoglalja a konferencián történt eseményeket, és felsorolja a javasolt főbb kutatási témákat. A hallgatók által végzett kutatási irányvonalak megismerése irányt mutathat a Természettudományi és Technológiai Karon zajló innováció következő fejezetéhez.

Az előadások parabolikus pályát követtek. A bemutatók eleje és vége a tudomány piaci alkalmazásaival, vagyis a technológiával foglalkozott. A konferencia közepén pedig az alaptudományhoz közeli munkákba lehetett betekintést nyerni. Az előadások mellett olyan poszterek is bemutatásra kerültek, amelyek szintén a tudomány-technológia témát gazdagították. Az ismertetett munkák alapján négy általános téma különíthető el: (1) részecskefizika, (2) biotechnológia, (3) a jövő orvostudománya, valamint (4) környezetvédelem. Mindegyik munka egy-egy sajátos és specifikus problémára adott megoldást. Az alábbiakban témakörönként röviden összefoglaljuk az egyes munkákat.

Részecskefizika

Ahhoz, hogy megértsük, mi történik, amikor az anyag alapvető részecskéi összeütköznek, rendkívül pontos eszközökre van szükségünk. Napjainkban még mindig

elterjedt a komplementer fém-oxid félvezetőkön (CMOS) alapuló műszerek használata, ám ezek nem teszik lehetővé az energia nagy felbontású detektálását. **Nazmul Hasan Shadi** poszterében egy ígéretes technológiai megoldás, az SoI (Silicon-on-Insulator) előnyeit és korlátait ismertette.

Már több mint 30 éve irányítunk atomokat lézerrel; egyvalami azonban megakadályoz minket az elektronok töltésének pontos módosításában: a Stark-effektus. Ez a jelenség akkor következik be, amikor két azonos energiaszintű részecske (pl. atom vagy molekula) külső elektromos tér hatására elválik egymástól. **Tóth Balázs** egy nagyszerű módszert mutatott be a Stark-effektus kompenzálására: azáltal, hogy áthangolja a lézereket, vagyis megváltoztatja azok frekvenciáját és hullámhosszát, felfedezte, hogy az atomok rendkívül hatékonyan manipulálhatóak.

Biotechnológia

A Marsra utazás problémája nem maga a felszállás, hanem a landolás. Mivel az űrhajó gyors leereszkedése hatalmas hőt generál, érdemes hőszigetelő anyagokkal bevonni. **Armela Ademi** előadásában bemutatta, hogy a poliimid aerogélek fizikai-kémiai szempontból hogyan használhatók szigetelő réteggént a jövőbeli űrutatások során.

Amikor az élelmiszer-ellátási láncban bekövetkező zavarok már emberi életet veszélyeztetnek, nincs más megoldás, mint megpróbálni mihamarabb élelmiszert juttatni nekik. **Arifuzzaman Arif** javaslata azonban az volt, hogy vizsgálják meg az olyan probiotikumot tartalmazó étrend-kiegészítők előállításának lehetőségét, melyek képessé teszik az embert a cellulóz lebontására. Ez lehetőséget kínálna arra, hogy átmenetileg ugyan, de teljesen növényevőkké váljunk. Ezzel az ötlettel emberek életét menthetnénk meg élelmiszerhiány esetén.

A jövő orvostudománya

A jövő orvostudománya már célzott módon fogja eljuttatni a gyógyszereket a specifikus szövetekbe, hogy helyileg fejtsenek ki hatást a betegségekkel szemben. Problémát jelent azonban a narkotikumok szűk ereken való átjutása. **Aron Rop** előadásában kifejtette, hogy a Pluronic-típusú kopolimerek amfipatikus (amfifil) tulajdonságaik révén hogyan képesek nanométeres nagyságú micellákat létrehozni és beburkolni a gyógyszereket, hogy aztán eljuttassák a test nanoüregeibe. A szívbetegségek diagnosztizálásához elektrokardiogram-elemzés szükséges. Ez azonban sok időt és szakértelmet igényel. **Tuguldur Gerelman** egy olyan Neural Network-alapú (neurális hálózat alapú) számítógépes modell fejlesztését mutatta be, amely 98%-os hatékonysággal képes azonosítani a normális és abnormális szívritmusmintákat. Ezáltal a szívritmuszavarok és más szívbetegségek a jövőben sokkal gyorsabban és pontosabban azonosíthatók.

A gyógyszerkutatás állandó problémája, hogy számtalan potenciális gyógyszer létezik, ám tesztelésükre korlátozott idő áll rendelkezésre. **Alexis Cabahug**

Achacoso előadásában ismertette, hogyan képesek molekuláris dinamikai szimulációs modellek segítségével azonosítani a leghatékonyabb gyógyszereket laboratóriumi munka nélkül. Az oroszországi Egyesített Atomkutató Intézetben (Joint Institute for Nuclear Research - JINR) szerzett tapasztalatait elmesélve bemutatta az említett technika számtalan alkalmazási lehetőségét a jövő orvostudományában.

Környezet

A városi terjeszkedés nyomon követése elengedhetetlen a megfelelő gazdasági és környezeti tervezéshez; kézzel történő végzése azonban rendkívül fárasztó munka. **Pamela Guaman Pintado** poszterében bemutatta, hogy a legújabb gépi tanulási algoritmusok használatával hogyan lehet pontosan osztályozni műholdképek segítségével a különböző területtípusokat. Ez a technika nemcsak időt és pénzt takarít meg, de potenciálisan hatékony lehet a jövőbeli várostervezések során is.

A műholdas és számítástechnikai módszerek talajosztályozásban betöltött szerepét **Ubaid Akhtar** szintén bemutatta. Előadásában ismertette, hogy távérzékelési és térképezési eszközök segítségével hogyan detektálható a himalájai gleccserek visszahúzódása. Emellett olyan aggasztó eredményeket ismertetett, melyek szerint a 2000-es évektől kezdve egészen napjainkig tapasztalható a gleccserek folyamatos olvadása.

Dhaka egy gyorsan növekvő ipari város Banglades szívében. A talajba kerülő nehézfémek azonban hatással lehetnek az ország lakóinak fizikai és mentális egészségére. **Armin Anwar** posztere a bangladesi talaj felszíni rétegében lévő nehézfémek toxicitásának kiértékelését mutatta be. Felfedezte, hogy az út menti és a külvárosi talajok kadmiummal és ólommal súlyosan és veszélyesen szennyezettek. Ez az információ tájékoztató jelleggel szolgál majd a jövőbeli egészségügyi felmérésekhez a dél-ázsiai országban.

Nemcsak a nehézfémek, hanem a műanyag csomagolóanyagok is hatnak a környezetre, és zavarják a Föld ökológiai folyamatait. **Mehdi Hassan Milu** startup prezentációjában bemutatta új műanyag-technológiáját: a PlaniPlast-ot. A fehér jutából (*Corchorus capsularis*) származó nanocellulóz polimerizációjából nyert anyag biológiai úton sokkal gyorsabban lebomlik, emellett a világpiacon is ígéretes utat járt be. A technológia a globális szénlábnyom csökkentését és a tengerek szennyezésének megelőzését célozza.

Egy másik probléma, amivel az állatok jelenleg szembesülnek, hogy az állatkertekben több hím egyed születik. **Oscar García Miranda** posztere bemutatta, hogy az evolúciós biológia segítségével miként lehet azonosítani a probléma okát. Eredményei szintén rámutattak arra, hogy azok az állatkertekben élő állatok - különösen azok az emlősök -, amelyek több utódot hoznak a világra, több hím ivaddékkal rendelkeznek. Ez a felfedezés rámutat a veszélyeztetett emlősök és madarak védelmét célzó tenyésztési programok gyengeségeire.

Összefoglalás

A konferencián bemutatott kutatási projektek különféle tudományterületeket fednek le a földrajztól az evolúcióbiológiáig, a vegyészmérnöki tudományoktól a számítógépes orvoslásig, valamint a molekuladinamikai szimulációktól a részecskefizikáig. A témák sokszínűsége hűen tükrözi a Debreceni Egyetem természettudományi ágazatán tanuló hallgatók széles érdeklődési körét. Bebizonyosodott, hogy az alap- és mesterszakos, valamint a doktorandusz külföldi hallgatók sokféle megoldást dolgozhatnak ki a jövőnkét sújtó problémákra. A Debreceni Egyetemen tartott II. Nemzetközi Tudományos Konferencia kiváló lehetőség az intézmény tudományos és technológiai tevékenységének előmozdítására.

Irodalomjegyzék

- Casas Trujillo, J. P., Mohammed, P. J., & Saleh, S. T. (2020). Students' Motivations to Study Abroad: The Case of International Students at the University of Debrecen. *Central European Journal of Educational Research*, 2(1), 76–81. <https://doi.org/10.37441/cejerr/2020/2/1/5760>
- Szilvássy, Z. (2020). Numbers we can proud of: University of Debrecen—Facts and Figures. Event Coordination and Alumni Center.

Magyar Néderlandisták Országos Konferenciája a Debreceni Egyetemen

Hetei Adrienn

néderlandista, egyetemi tanársegéd, Debreceni Egyetem, BTK

Immár több mint két évtizedes hagyománya van a *Studiedagnak*, vagyis a Magyar Néderlandisták Országos Konferenciájának, melynek ebben az évben a Debreceni Egyetem Néderlandisztika Tanszéke adott otthont. 2023. október 6-án az MTA DAB székházában gyűltek össze az Eötvös Loránd Tudományegyetem, a Károli Gáspár Református Egyetem és a Debreceni Egyetem oktatói, kutatói, hallgatói, illetve mindazok, akik érdeklődnek a holland nyelv és kultúra iránt. A tudományos ülés minden évben más-más téma köré szerveződik: az idei konferencián a fordítás állt a középpontban.

Az esemény ünnepélyes megnyitóján Jeroen Vergeylen, Belgium új magyarországi nagykövete, Koenraad Van de Borne, Flandria magyar képviseletének vezetője, Csatár Péter, a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának stratégiai és gazdasági dékánhelyettese, Szakács Szabolcs, a Transcosmos Kft. ügyvezető igazgatója és Pusztai Gábor, a Debreceni Egyetem Néderlandisztika Tanszékének vezetője köszöntötte az egybegyűlteket.

A szervezők a konferencia első felének programjához a holland nyelv és kultúra művelésében résztvevő egyetemekről kértek fel oktatókat és alumni tagokat egy-egy előadás megtartására. Az első előadást Fenyves Miklós (KRE), jelenleg is aktívan praktizáló műfordító tartotta. Előadásában legelső fordításáról, a holland író, Nescio *Titaantjes (Titánok)* című prózájának fordításáról beszélt. Az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Tanszékének oktatója, dr. Eszenyi Réka nem a műfordítói, hanem a szakfordítói munka jelenét és aktuális kihívásait mutatta be a közönségnek. Az őket követő előadók, Prostyák Andrea és Urbán Péter, két olyan meghívottja volt a konferenciának, akik tanulmányaikat a Debreceni Egyetem holland szakán végezték, és a diplomájuk megszerzése után az Európai Unió intézményeiben helyezkedtek el. Prostyák Andrea az Európai Parlament tolmácsaként, Urbán Péter pedig az Európai Unió Tanácsának fordítójaként és terminológusaként dolgozik. Munkájuk gyakorlati oldalát és nehézségeit mutatták be a hallgatóságnak.

A szakmai nap második felében a gyakorlaté volt a főszerep. A résztvevők két workshop keretén belül próbálhatták ki magukat a műfordítás és a tolmácsolás területén. Gera Judit (ELTE) a versek fordításának világába invitálta a hallgatókat: Joke van Leeuwen holland író- és költő *Ter wereld* című versén keresztül merülhettek bele a hallgatók a versfordítás rejtelmeibe. Ezt követően Prostyák

Andrea tartott tolmácsolási gyakorlatot az érdeklődőknek. A hallgatók a tolmácsolási munka két fő típusában, a konzekutív tolmácsolásban és a szimultán tolmácsolásban próbálhatták ki magukat.

Az esemény zárásaként három könyvbemutatóra került sor. Bozzay Réka 2023-ban megjelent *Intézménytörténeti kapcsolatok. Debrecen és Hollandia* című monográfiáját Szabó Béla mutatta be. Kiemelte, hogy a gondosan megírt és szerkesztett könyv rávilágít a szerző nemcsak kiváló történészi, hanem jogtörténészi vénájára is.

Rácz István irodalomtörténész a Gera Judit, Pusztai Gábor, Réthelyi Orsolya és Daróczy Anikó szerkesztésében, 2022-ben megjelent *A holland nyelvű irodalom története* című kötetet mutatta be. Az igényesen megírt, teljes mértékben hiánypótlónak mondható munka minden igényt kielégítően tárja az olvasó elé Hollandia és Flandria irodalmát. A könyv minden bizonnyal a holland szakos hallgatóknak is nagy segítségükre lesz tanulmányaik során.

A könyvbemutató utolsó elemeként a közönség Réthelyi Orsolya (ELTE) bemutatásában a *Műút* irodalmi, művészeti és kritikai folyóirat októberi számát ismerhette meg. A holland fókuszú lapszám hivatalos bemutatására a 28. Budapesti Nemzetközi Könyvfesztiválon került sor 2023. október 1-én. A lapszám mellett, hogy nagymértékben hozzájárul a holland irodalom magyarországi terjesztéséhez, azért is különleges, mert a Debreceni Egyetem néderlandisztika szakos hallgatóinak versfordításai is publikálásra kerültek.

Ebben az évben újra bebizonyosodott, hogy rendkívül fontos eleme a Magyar Néderlandisták Országos Konferenciája a holland nyelv, irodalom és kultúra magyarországi művelésének. A konferencián résztvevők sok érdekes kulturális, nyelvi és szakmai élménnyel gazdagodhattak. Minden bizonnyal 2024-ben a három egyetem oktatói és hallgatói a Károli Gáspár Református Egyetemen folytathatják a közös munkát.

Un siècle de dialogues – Egy évszázadnyi párbeszéd

A Debreceni Egyetem Francia Tanszékének
centenárium konferenciája
2023. augusztus 31-szeptember 1.

Kiss Ádám László

irodalomtörténész, PhD-hallgató, Debreceni Egyetem

Fennállásának századik évfordulóját ünnepelte idén a Debreceni Egyetem Francia Tanszéke. A centenáriumi ünneppsorozat május 20-án az Egyetemi és Nemzeti Könyvtár előcsarnokában megnyitott tanszéktörténeti kiállítással vette kezdetét, amelyet az egykori francia szakos hallgatók alumni-találkozója követett. Az ünneppsorozat keretében a tanszék augusztus 31. és szeptember 1. között *Un siècle de dialogues – Egy évszázadnyi párbeszéd* címmel nemzetközi konferenciát szervezett. A konferencián a hazai egyetemek oktatói és doktorhallgatói mellett francia, svéd, spanyol és román egyetemek előadói is részt vettek.

A konferencia megnyitójára ünnepélyes keretek között a Debreceni Egyetem központi épületének aulájában került sor. **Nagy Andrea** tanszékvezető megnyitó beszédét követően **Bartha Elek** oktatási rektorhelyettes, **Keményfi Róbert**, a Bölcsészettudományi Kar dékánja, **Pierre Pedico**, a budapesti Francia Intézet igazgatója és **Szabó Dávid**, az Egyetemközi Francia Központ vezetője köszöntötte a konferencia résztvevőit és az érdeklődőket.

A megnyitót követően egyenként félórás plenáris előadások hangzottak el. **Kiss Sándor** (DE) nyugalmazott egyetemi docens a tanszék évszázados történetét vázolta fel, felidézve az egykori professzorok, a tanszékalapító Hankiss János, Herman József, Gorilovics Tivadar, Halász Katalin és Tegye Gabriella munkásságát, és röviden ismertette a tanszéken jelenleg folyó kutatások fő irányvonalait. **Pierre-Jean Dufief**, a Paris-Nanterre Egyetem professor emeritusa 19. és 20. századi francia írók és művészek levelezésének sajtó alá rendezéséről tartott előadást. **Skutta Franciska** (DE) nyugalmazott egyetemi docens a tanszék alapításának idején a frankofón országokban folytatott francia nyelvészeti kutatásokat tekintette át.

Az előadások irodalmi, nyelvészeti és kulturális szekciókban zajlottak. A konferencia első napján nyelvészeti és irodalmi előadásokat hallgathattak meg az érdeklődők. Az előadásokat követően a harmadik emeleti kerengő adott otthont a svédasztalos vacsorának, amelynek során lehetőség nyílt a résztvevők közötti kö-

tetlen beszélgetésre. Az első nap a Zeneművészeti Kar Liszt-termében megrendezett komolyzenei koncerttel zárult. A második napon az irodalmi és nyelvészeti előadások mellett helyet kaptak a francia kultúrával, történelemmel és civilizációval foglalkozó előadók prezentációi is. A konferencia zárásaként Nagy Andrea tanszékvezető köszönte meg a részvételt, és kifejezte abbéli reményét, hogy az első száz év történetét újabb egy évszázadnyi fogja követni.

Nyelvészet

A konferencia során négy szekcióban összesen tizenhárom nyelvészeti témájú előadás hangzott el. A nyelvészeti előadások sorát **Bárdosi Vilmos** (ELTE) nyitotta meg, aki a *jeu de paume*¹ kifejezéshez kötődő, a köznapi francia nyelv szóképzésében fellelhető egyes frazémákat (állandósult szókapcsolatokat) vizsgálta. **Szabó Dávid** (ELTE) és **Kovács Máté** (ELTE) közös előadása a tulajdonneveknek a magyar diáknyelvbe történt beépülését taglalta, míg **Tillinger Gábor** (Uppsalai Egyetem, Svédország) a 19. században összeállított első francia-magyar szótárakat vizsgálta a gyakori és széles szemantikai mezővel bíró igék szempontjából².

Gécseg Zsuzsanna (SZTE) a 17. század elejének francia kiejtéséről tartott előadást XIII. Lajos francia király orvosa, Jean Héroard feljegyzései alapján, amelyekben az orvos a későbbi király öt és tizenegy éves kora közötti kiejtéséről is beszámolt. **Kónya Petra** (SZTE) a politikai beszédek fonostilisztikai jellemzői és a beszélő által birtokolt hatalom közötti összefüggéseket mutatta be François Mitterrand és Emmanuel Macron beszédei alapján. **Bors Edit** (PPKE) előadásában a nyelvtudományokban mutatkozó interdiszciplinaritást vizsgálta a nyelvészet, irodalom, pszichológia, szociológia, valamint a történelem vonatkozásában. **Csúry István** (DE) a nyelvtudományoknak a francia nyelv egyetemi oktatásban betöltött szerepéről tartott előadást.

Németh Linda (PTE) Brunetto Latini olasz filozófus francia nyelven írott *Kincses könyv* című enciklopédikus művének egy részlete, a bestiárium³ fordítása során tapasztalt kihívásokról beszélt előadásában. **Marádi Krisztina** (DE) a gyermeknek szóló szövegek, mesék fordításának specifikumait ismertette, amelyek jelentősen eltérnek a felnőttek számára készült szövegek jellemzőitől. **Nagy Andrea** (DE) a francia és a magyar emfatikus mondatok emberi és gépi fordításainak összevetését mutatta be előadásában.

¹ Teniszhez hasonló labdajáték. A magyarok számára a francia forradalom kezdetének egyik nevezetes eseménye, a „labdaházi eskü” (*serment du Jeu de paume*) révén lehet ismerős.

² Többek között: *aller* (menni), *avoir* (birtokolni), *être* (lenni), *faire* (csinálni), *venir* (jönni).

³ bestiárium: állatkönyv, szimbolikus természetrajzkönyv.

Fekete Szilárd (SZTE) a francia nyelvben a nyelvtani nemek neutralizációs tendenciáit mutatta be, kérdőívek felmérései alapján. **Horváth Márton Gergely** (PPKE) előadásában a névmási diszlokációs szerkezeteket ismertette, olyan szintaktikai összetevőket, amelyeknek kanonikus pozíciója a mondaton belül van. **Kiss Sándor** (DE) a stílus, struktúra és a forma absztrakt fogalmainak egyszerre egyértelmű, ám mégis nehezen körülhatárolható definícióiról tartott előadást.

Irodalom

A tizenegy irodalmi témájú előadást három külön szekcióban hallgathatták meg az érdeklődők. **Fülöp Erika** (Toulouse-i Egyetem, Franciaország) Papp Tibor magyar experimentalista költő, a számítógépes költészet magyarországi megalapozója és a francia Philippe Bootz együttműködéséről tartott előadást. **Carme Figuerola** (Lleida-i Egyetem, Spanyolország) előadásában a hosszú időn át alá- illetve fölérendeltségi viszonyként értelmezett társszerzőség szerepét vizsgálta a 19. századi francia irodalomban. **Anne-Simone Duffief** (Angers-i Egyetem, Franciaország) a 19. század második felének francia színpadi szerzőiről – akiket sokáig elhomályosítottak a nagynevű szerzők, különösen Hugo és Dumas – tartott előadást.

Ramona Malita (Temesvári Nyugati Egyetem, Románia) az ekfrázis (képleírás) szerepét elemezte hermeneutikai szempontból David Diop kortárs francia szerző *La Porte du voyage sans retour*⁴ című regényében. **Andreea-Roxana Dobrescu** (Temesvári Nyugati Egyetem, Románia) az én-leírás problematikáját vizsgálta Jean-Luc Coatalem három regényében. **Bódi Katalin** (DE) előadásában Michel Houellebecq *Egy sziget lehetősége* című regényének irodalmi utópiaként történő értelmezéséről beszélt, **Claudiu Gherasim** (Temesvári Nyugati Egyetem, Románia) Camille de Toledo *Thésée, sa vie nouvelle* címet viselő, a Thészeusz-mítoszt újraértelmező regényét elemezte mitokritikai szempontból.

Tóth Ágnes (PPKE) előadásában a belga fantasztikus irodalomban megjelenő képi alkotásokat, a vizualitást, az ikonografikus megjelenítést mutatta be Michel de Ghelderode, Maurice Carême, Thomas Owen, Jean Muno műveiben. **Kálai Sándor** (DE) a Louis Lucien Rogger írói álnév alatt működő két magyar származású író, Aczél Lajos és Aigner László detektívregényeiről tartott előadást. **Pavlovics Zsófia** (DE) Mózes bibliai történetének újraértelmezését elemezte Michel Tournier *Eleázár avagy a forrás és a csipkebokor* című regényében. Az irodalmi témájú előadások sorát, amely egyben a konferencia utolsó előadása volt, **Szilágyi**

⁴ Amennyiben az adott mű nem jelent meg magyar fordításban, a címe eredeti nyelven szerepel (vö. Houellebecq, Tournier).

Ildikó (DE) zárta, aki Eugène Guillevic, a magyar költészet franciaországi megismertetésében kulcsszerepet játszó francia költő és műfordító magyarországi kritikai fogadtatását és verseinek magyar fordításait ismertette.

Kultúra, történelem, civilizáció

A konferencián elhangzott előadások harmadik csoportját a francia kultúrával, történelemmel és civilizációval foglalkozó hét előadás alkotta, amelyek a második napon hangzottak el, a nyelvészeti előadásokkal egyidőben. **Bene Krisztián** (PTE) a második világháború idején Magyarországon raboskodó francia, illetve az ugyanebben az időszakban franciaországi hadifogolytáborokban internált magyar hadifoglyok helyzetét vetette össze. **Bába Viktória** (PTE) Elisa Reverter López franciaországi emigrációban élt spanyol író *Mujeres en el infierno* című regényében megírt, a második világháború alatt a spanyol menekültek számára létesített francia internálótáborban megélt tapasztalatairól beszélt előadásában. **Kiss Ádám László** (DE) az elmúlt száz évben a Debreceni Egyetemen francia szakos diplomát szerzett hallgatókról és szakdolgozataikról tartott statisztikai kimutatásokkal alátámasztott előadást.

Gyimesi Tímea (SZTE) előadásában a tudomány, azon belül az orvostudomány esztétikai megnyilvánulásait elemezte Olivia Rosenthal műveiben. **Karácsonyi Judit** (SZTE) az irodalom és a film kapcsolatát mutatta be, az adaptációk kétirányúságára (irodalmi alkotásból adaptált film, film alapján készült irodalmi mű) helyezve a hangsúlyt. **Ádám Anikó** (PPKE) a FISH (French, Italian, Spanish) mobilitási és kutatási hálózatnak a közép-európai neolatin kulturális kapcsolatokban betöltött szerepét ismertette. **Paula Prescod** (Picardiai Jules Verne Egyetem, Amiens) a Web 2.0, a közösségi internetmédianak a kulturális tudatra gyakorolt hatását vizsgálta, amennyiben az korábban elképzelhetetlen mértékben könnyítette meg az online térben történő kulturális kapcsolatok kialakítását.

Összefoglalás

Jelen írás nem vállalkozhatott a konferencián elhangzott előadások részletes ismertetésére, az érdeklődők az előadások absztraktjait az Irodalomjegyzékben szereplő absztraktfüzetben olvashatják. A harmincegy előadás változatos tematikája bizonyítja a francia nyelvészet, irodalom és kultúra terén folyó hazai és nemzetközi kutatások sokszínűségét. Az előadások szaktanulmányá átdolgozott változatai konferenciakötet formájában látnak napvilágot, a tervek szerint 2024 elején.

Irodalomjegyzék

CSÜRY István–NAGY Andrea (2023, szerk.): *Livret du colloque organisé à l'occasion du centenaire du Département de Français de l'Université de Debrecen*

(31 août – 1er septembre 2023). Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar
Francia Tanszék, Debrecen. (absztraktfüzet)

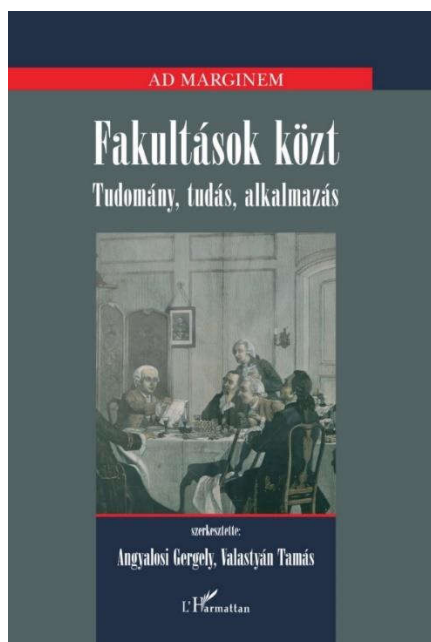
URL:https://konferencia.unideb.hu/sites/default/files/upload_documents/defr100-livret_resumes_final.pdf

KÖNYVSZEMLE

Fakultások közt. Tudomány, tudás, alkalmazás.

Angyalosi Gergely, Valastyán Tamás (szerk.),

Budapest: L'Harmattan, 2022.

A *Fakultások közt – Tudomány, tudás, alkalmazás* c. kötet Angyalosi Gergely és Valastyán Tamás szerkesztése alatt 2022-ben jelent meg a L'Harmattan Kiadó *Ad Marginem* sorozatának legújabb részeként. A tanulmánykötet anyagát elsősorban a 2018-ban, az MTA által a Debreceni Egyetem Filozófia Tanszékén megrendezett „Tudomány, tudás, hatás” c. konferencia előadásszövegeinek bővített, átdolgozott változatai adják.

A kötet különböző diszciplínák találkozásának eredményéből született; a könyv nagyobb egységeinek

felosztása a tudományágak tematikai közelségének alapján alakult. A tudomány különböző ágai képviseltetik magukat a könyvben, de nagyrészt bölcsészeti-, valamint társadalomtudományi írásokból válogathatunk. A tanulmánykötet elsődleges célja inkább a tudományágak közötti átmenetek, határaik elmosódásának bemutatása, mintsem azok mindentől független létjogosultságának illusztrálása. Ez a motiváció azonban többféleképpen manifesztálódik a szövegekben.

A tanulmánykötet bevezetőjében Angyalosi Gergely többek között Immanuel Kant és Hankiss Elemér gondolatait emeli ki. Átfogóan tekintve, a tudományok akkor válhatnak a társadalom javára, ha szabadságuk és maga a kritikai gondolkodás biztosított. Ez nem pusztán azt takarja, hogy minden gondolkodó számára szükséges a független kutatás lehetőségének megteremtése, hanem azt is, hogy a tudományok között léteznek átmenetek, amelyek teret engednek egy új paradigma kialakításának.

A *Filozófia és medicina* c. első nagyobb egységet Bánfalvi Attila *A filozófia és a lélek-diszciplínák kultúrája* c. tanulmánya nyitja. A szerző fő érve szerint az elmebetegség kezelésének akadálya a lélek megra-

gadhatatlanságából ered. A gyógyítás folyamatának nehézsége a pszichológia határeseti jellegében rejlik. A lélek betegségei komplex jelenségek, gyógyításuk nem egy tudományos területre terjed ki.

A következő, *Az énhasadás alakzatai* c. írásban Horváth Lajos a szelfzavar szerepéről ír a szkizofrénia esetében, melyet az IHM modell alapján jár körül, különböző gondolkodók (Sass, Heidegger, Sartre, Laing) nézeteinek bevonásával. Ezt a mentális betegséget több szempontból lehet megközelíteni, a szerző által használt fogalmat a német hagyományból eredeztethető fenomenológiai, hermeneutikai, medikális interdiszciplinaritás jellemzi.

A szekció utolsó szerzője, Bodnár János Kristóf egy fölöttébb megosztó kérdést, az agyhalál etikai dimenzióját nyitja meg *Az alkalmatlan alkalmazott* c. szövegében. Ezen állapotban a halál megállapítása folyamatos diskurzus tárgyát képezi, és mindez nemcsak az orvostudomány, hanem a filozófia, a vallás és a kultúra illetékességi területéhez is tartozik. Habár mindenkor aktuális dilemmáról van szó – és nemzetközileg érvényes megállapításokra hivatkozik –, a szerző a magyar vonatkozásokat inkább csupán lábjegyzetben jelzi.

A következő nagyobb egység, az *Esz­tétika, film, építészet*, a művészeti írásokat foglalja magába. Az első szövegben, *A fenséges, a szépben* Antal Éva a konzervatív, arisztokrácia-párti Edmund Burke *Töprengé-*

sek a francia forradalomról és a profeminista Mary Wollstonecraft 1790-ben született, erre adott válasza, *Az emberi jogok védelmében* c. munkák összevetésére vállalkozott. Burke szövege Wollstonecraft kritikájának tükrében szentimentalista parádévá redukálódik, erkölcsiség nélkül. Wollstonecraft az edukációt, annak kiterjesztését és az ész nemiségtől való függetlenségét hangsúlyozza.

Pólik József Lars von Tier filmjét, a *Dogville*-t elemzi. Ahogy a tanulmány címe is jelzi, *Hogyan lett Godville-ből Dogville?* egy olyan világot fest le, melyben akár az olyan keresztény erények, mint a jóakarát és a segítőkészség teret nyernek, azonban ennek torzítása történik a coloradói kisváros életének felszíne alatt. A szerző több szempontból is elemzi a filmet, de a leginkább vizuális elem a biblikus párhuzam. A tanulmány rendkívül szerteágazó és alapos, ugyanis a filozófia-alapú elemzések (Nietzsche, görögség) mellett gazdasági elméletek (adóshitelező viszonya) is a szöveg forrását képezik.

Puhl Antal *Az építészet metamorfózisa* c. írásában tömören és logikusan összefoglalja, hogy az építészet kifejezési módjai hogyan alakultak az idők során. Igazán hiánypótló írás került a kötetbe, mert talán nem túlzó azt állítani, hogy laikus körökben a vizuális művészetek közül az építészetet „testvérei” messze túlhaladják népszerűségben. Ez pedig a szövegben említett változás következménye is lehet, ugyanis az építészet korai

művészetformáló hatása az emberi nem fejlődésében fontos volt, mára azonban ez a szerepe kikopott. A művészetek elváltak a korszellemtől és inkább az egyéni innovációk, megoldások léptek előtérbe, mely egyéni stílusokból az utóbbi 30 évben két tendenciát lehet felmutatni, melyek ellenpólusai egymásnak. Ezen alapon Puhl beemeli a katalán filozófus és építész Ignasi de Solà-Morales „gyenge építészet” fogalmát és ez alapján alkotja meg az „erős építészet” kifejezést. Ez utóbbi az elsővel ellentétben az épület kiemeltségét jelenti, mely ki akar szakadni környezetéből; a jelent a múlt túlhaladásaként éli meg, ezért nem is kíván ahhoz kapcsolódni. Ezzel szemben a másik tendencia azt képviseli, hogy a hagyomány életünk része, nem tudunk elválni tőle. Puhl kiemeli, hogy az „erős építészet” legnagyobb hátránya az, hogy a befogadó számára akadályozza az értelmezést, mert az épület túlzó autonómiája kirekesztő, elzárja magát a kapcsolódástól.

A szekciót záró tanulmányban Tánzos Péter *Az öntudatlan természet szóltan alakzatai* c. tanulmányában arra a kérdésre keresi a választ, hogy hogyan lehet a filozófiát empiriától független, de mégis érvényes diszciplínaként tekinteni. A szerző a szubjektum terminus folyamatosan alakuló értelmezéseit mutatja be. A 18-19. századi német idealisták és koraromantikusok (Schelling, Friedrich Schlegel és Novalis) gondolkodását az empirikusan nem igazolható kanti Gemüt (elme) fogalma vezérli,

amely nem szubsztanciát jelent, hanem animus-t (tehetség) és a felsőbb megismerőképességeket kapcsolja össze, mely a transzcendentális filozófia alapját fogja képezni. A természetfilozófusok határsértési kísérletei a szubjektum és a természet szétválaszthatatlanságában érhetőek tetten.

A következő nagyobb egységet – *Matematika, mesterséges intelligencia, logika* – Hajdu Lajos *Hogyan értsük meg a matematikusokat?* c. írása nyitja. A szerző címéhez hűen bemutatja a diszciplína működés-módjának alapjait. Kiemeli, hogy a sikeres matematikai felfedezésekhez az emberek közti – akár matematikai, akár más problémákból eredő – diskurzus vezet. Ez az eszmecsere azonban nem merül ki a tudományág területén belül. A gördülékeny stílus és a szerző nyitott hozzáállása olvasóihoz egy kifejezetten üdítő, ám a szakma keretein belül maradó szöveget eredményezett.

Hoffmann Miklós *Az invenció gravitációja, avagy az automatizált felfedezés reménytelensége* c. tanulmányában a mesterséges intelligenciát (MI) veti össze az ember űzte tudománnyal és bemutatta, hogy a tudomány előrehaladását mindig az emberi kreativitás, kíváncsiság hajtotta előre, amellyel a MI nem rendelkezik. Éppen ezért a MI lehetőségei korlátozottak, mert nem képes szelektálni az irreleváns információkat a szignifikánsoktól, mert kizárólag megoldás-orientált nézőponttal bír, ellenben a matematikussal, akinek már van valamilyen *előzetes* rálátása

a problémára, melyet matematikai sejtésnek nevezünk. Valamint, egy kutató számára nem probléma, ha nem éri el a tervezett végcél, mellékutakra is tévedhet, amelyekből eredmények szülehetnek.

A tematika következő szövegei nyelvelméleti kérdéseket boncolgatnak. Szekrényes István *Az azonosítás nem kizárólagos forenzikus problémájáról* c. szövegében az azonosítás és a referencia fogalmait illetően vizsgálódik. A tanulmány a bűnügyi nyelvészet által használt egyik valószínűségi módszerrel szembeni kifogásokból és az arra való megoldási kísérletekből indul ki. A felmerülő alaprobléma azonban túlmutat a kriminalisztika határain. A szerző nyelvfilozófiai aspektusból szemléli a kérdést.

Gáspár László Ervin a *Procedurális nyelvhasználat és mindennapi nyelvhasználat* c. írásában Baranyi Károly a magyar nyelvtan tisztázatlan kötőszópárjának az „és/vagy” használatának helyénvalóságát megkérdőjelező tanulmányát bírálja, elemzi. A kifogások ellenére a kortárs írásokban előfordul a kötőszópár alkalmazása. Az „és”, valamint a „vagy” kifejezés többféle módon is értelmezhető, például ugyanúgy elválasztó, mint ahogy összekapcsoló jelleggel is bírhat. A szerző a szópárral kapcsolatban felmerülő különböző értelmezési lehetőségeket tekintetbe véve arra a következtetésre jut, hogy habár több esetben feloldható és alkalmazása logikai hibákba ütközik, Baranyi kritikája mégis túlzó.

A kötet utolsó nagyobb egysége (*Tudomány, technológia, politika*), Vajda Mihály *A fakultások vitája* c. tanulmányával kezdődik, amelyben a szerző Kant azonos című szövegét elemzi. Kant négy egyetemi fakultást különít el, három a magasabb (teológia, jog, orvosi) és egy az alsóbb, melynek „célja az igazság előmozdítása,” ellentétben a többivel, mert azok „a kormányzat törvényhozásának vannak alárendelve.” A magasabb fakultások olyan tudást képviselnek, amelyek valamilyen szempontból hasznosak a társadalom számára, míg a filozófiai fakultás az igazságot képviseli, ezáltal szabad és kontroll alatt tartja a többit.

Weiss János *Politizálás a katedrán?* c. szövegében Max Weber 1917-ben tartott *A tudomány mint hivatás* című előadását veszi kiindulópontnak, melyben azt fejti ki, hogy a politika, az ideológiai nézetek bármiféle megnyilvánulásait nem szabad beilleszteni az oktatásba. Nehezményezi, hogy a filozófia általános, mindent átfogó jellege a kor előrehaladtával megkopott, érvényét veszítette és a szellemtudományokat a politizálódás veszélye kezdte fenyegetni. Weber előadásában elválasztja a kultúra elemzését az annak közösségében való cselekvéstől és az előt tartja egy professzor igazi feladatának.

Keményfi Róbert *Teleki Pál „tudományos alapú” fajpolitikája* c. nagyobb lélegzetű tanulmányában a miniszterelnököt mint politikust és kutatót egyben látatja. A szerző álláspontja szerint a vegyesen megítélt

kormányfő a társadalom alakulásáról vallott gondolatait a fejlődéstan befolyásolta. Így mivel számára a természettudomány és a társadalomtudomány szorosan összefonódott, nem érdemes különválasztani politikai pályafutását kutatói munkásságától. A tanulmány nem kíván foglalkozni Teleki munkásságnak etikai megítélésével, hanem gondolkodásmódját mutatja be sokrétűen. Geográfusként és politikusként hídát képzett a közéleti szerep és a kutatói tevékenység között.

Balogh László Levente *Az igazság, a tudomány és a politika* c. szövegében egy posztfaktikus kor jellemzőit mutatja be, melyben a tények tagadása, szubjektív véleménynyé való átferdítése megy végbe. Ennek a lehetősége azért állhat fenn, mert a hatalmas információmennyiség mögött nincs ellenőrző szerv, így az információ is inkább egyoldalú, mert az (automatikus) személyre szabás által az ember nem látja a világot a maga pluralizmusában. Az információk formálása pedig a politika egyik fő eszköze. A tudomány politikai célokra való kihasználása akkor lehetséges, ha egy kutató, egy tudományt űző személy a politika mögé áll be; így nem a kutatói kíváncsiság vezérli, hanem áthágást követ el. A politika módszere az információk leegyszerűsítése, míg a világ problémái komplexek és nem fekete-fehérek.

Valastyán Tamás *Szandálos filozófusok* c. írásában a bölcsészettudományi képzést népszerűsíteni kívánó 2012-es *Felvételi tájoló* egyik

mondatát vállalkozott értelmezni, mely így szól: „Bölcsész-erények és sokrétű tudás, nem csak szandálos filozófusoknak.” A szerző a „szandálos filozófus” kifejezés kontextusaként a kirekesztést jelöli meg és megbélyegzésként értelmezi. A „szandál” terminus egy kultúrtörténeti szempontból olyan kiegészítő, amely az egyszerűséggel, közepszerűséggel asszociálható, ugyanakkor a divat szemszögéből önmeghatározó eszközzé lép elő. A szandál mint önkifejezési eszköz többértelmű lehet: a szellősség révén a szabadságot vagy Aphrodité nyomán a veszélyességet is jelentheti. Szókratész mezítlábas nyomán haladva pedig a szórólapon kifejeződő ellenszenv és frusztráció azt sugallja, hogy a kirekesztők nem tudnak mit kezdeni az intellektuális szabadsággal, amelyet a kirekesztettek képviselnek.

A kötet utolsó tanulmányában, Trembeczki István az *Ember és technológiában* több diszciplínát is érintően azt vizsgálja, hogy a negyedik ipari forradalom korában, a számítástechnika fejlődése által hogyan pozicionálódik a jelenkor embere. A materiális javak és szolgáltatások mennyiségbeli növekedése vált a fogyasztói társadalom számára mérvadóvá, mely az egyéb területeket, például a vallást és a kultúrát, háttérbe szorította. Az emberek egyre fokozódó igényei a mechanizálódás előretörését erősítik, mely a gépektől való függőséghez vezet, így ezek az alapvető emberi léthez nélkülözhetlenné válnak.

A tanulmánykötet ezáltal inkább búskomor leütéssel zárul, azonban mindenképp elgondolkodtató és a jövőre irányuló problémákat vázol fel. A tanulmánykötet szövegeit az interdiszciplinaritás által bekövetkezett határátlépés témája volt hivatott összefűzni. Ez az általánosabb jellegű felvetés azonban nem minden tanulmányban érhető tetten; legjellemzőbben egy konkrét eset (medikus eset, nyelvi példa stb.) keresztül bemutatva jelenik meg. A határok létjogosultságát a szerzők nem kívánják vitatni, ugyanakkor a határok hangsúlyozása a kapitalista társadalmon alapuló világban a tudományágak közötti diskurzus motiválása

helyett a széthúzás medrébe terelheti azokat. Ez pedig egy hierarchia felépítésének lehetőségét vonhatja maga után. Egy ilyen szigorú alá-fölé rendelő rendszerben pedig az a veszély áll fenn, hogy a gazdaságilag jövedelmezőbb diszciplínák elnyomják a kevésbé profitálókat. Kantiánus módon fogalmazza meg, hogy a hasznosság alapelvén működő rendszer nem fogja, és nem is tudja a tudomány esszenciáját, az igazságot szolgálni.

Jakab Andrea
PhD-hallgató
Filozófia Intézet,
Debreceni Egyetem

A válság mozija: A 21. századi európai rendezői film

Kalmár György

Budapest: Gondolat, 2023.

Amikor két évvel ezelőtt Kalmár György 2020-ban megjelent *Post-Crisis European Cinema* (A válság utáni európai mozi) című kötetét – amely nem mellékesen az újonnan megjelent *A válság mozija* angol nyelvű verziója – recenzáltam, a könyv előszavára reflektálva arról beszéltem, hogy 2020 hogyan vette át 2016-tól a „valaha volt legrosszabb év” címét. Kalmár *A válság moziját* is egy hasonló felütéssel kezdi: számot vet a 21. század válsághelyzeteivel, ezek kezdőpontjának kijelölve a 2001-es terrortámadásokat. Sajnálatos módon a krízisek listája csak bővült 2020 óta, így Kalmár is kénytelen volt kiegészíteni

szomorú listáját (2008-as gazdasági válság, Trump elnöksége, a Zika-járvány, Brexit, szíriai krízishelyzet stb.) a COVID-járvány emberi és gazdasági tekintetben is pusztító hatásával, illetve az orosz-ukrán háború tragédiáival (csak remélni merem, hogy az elmúlt hét bankcsődjeiről szóló hírek nem vezetnek egy újabb 2008-hoz, és nem kell hozzáadnunk még egy elemet az ijesztően bővülő válságlistához).

Kalmár már a 2020-ban megjelent angol kötetben sem úgy definiálta a „krízis utáni” (post-crisis) mozt, mintha egy valódi krízis-utániségben hinne. Ehelyett számára a krízis utániség azt az időszakot jelenti, amikor a válság és annak szeretőgató hatásai, következményei szerves részévé válnak az egyén és a társadalom életének, és átrendezik a normalitásról vallott nézeteit, gyakorlatait. Éppen úgy, ahogy az elmúlt három évben a COVID és minden következménye átrendezte az életünk legtöbb területét, mára valószínűleg ez a poszt-COVID (ami nem COVID-menteset jelent) élet vált az új (kaotikus) normalitássá. Az elmúlt három év újabb és újabb krízishelyzeteket hozott, amelyek (sajnos) remekül illeszkednek azon töréspontok sorába, amelyek Kalmár értelmezésében átrendezik a 20. századból megörökölt kulturális és ideológiai logikáinkat, nagy narratíváinkat.

A válság mozija öszinte, preconcepciókat leromboló betekintést nyújt a 21. századi krízishelyzetekbe, az európai rendezői film válságprezentációiba, illetve a fehér

férfiak ezekben betöltött szerepébe, ugyanakkor Kalmár korábbi munkáihoz is szervesen illeszkedik. Kalmár először *A női test igazsága: Esettanulmányok a női test és az igazság figuratív kapcsolatának történetéből* című könyvben (2011) foglalkozott a társadalmi nem kérdéseivel, akkor még irodalmi és filozófiai kontextusban, majd a *Testek a vásznon* című könyvében (2012) alkalmazta ezt az elméleti szempontrendszert a filmek elemzésében. *A Férfiasság alakzatai a rendszerváltás utáni magyar rendezői filmekben* című monográfiában (2018) az elemzési módszertan további finomodásának lehetünk tanúi, hiszen a test- és genderelméleti kérdések nem csupán a médiumspecifikus kifejezőeszközök reflektálásával egészülnek ki, hanem egy konkrét korszak és szociokulturális miliő kontextusával is. Ezt a módszertant láthatjuk működni *A válság mozija*-ban is, ezúttal a 21. századi európai rendezői film, a maszkulinitás és a kortárs válságjelenségek kontextusában.

A válság mozija bevezető fejezetében Kalmár Francis Fukuyama és Svetlana Boym elméleteit használva közelíti meg a 21. század időbeliségét. Fukuyama „a történelem vége” megközelítését elveti, hiszen a válságok sora épphogy a történelem végének ellenkezőjét érezteti. Ehelyett Boym off-modern fogalmát vezeti be (a kifejezés fordíthatatlanságát szépen megoldja a „megbicsaklott modernitás” szókapcsolattal), amely a lineáris, egy irányba – előre – ha-

ladó modern idő koncepcióját kérdőjelezi meg; a modernitás fejlődés-központú ösvénye vagy nem oda vezetett, ahova képzeltük, vagy nagyon eltévedtünk rajta. Az idő megbicsaklása szépen érzékelhető már Kalmár címadásában is: a 2020-as angol kötet címében még válság utáni filmről (post-crisis cinema), 2023-ban viszont már a válság mozijáról beszél.

Időfelfogása mellett Kalmár a kötet központi alakját, a fehér, heteroszexuális férfit is „off”-ként – offtopik-ként – jellemzi. Felvázolja, hogy a 20. század második felének ellenarratívái sikerrel kérdőjelezték meg az európai kultúr- és politikai-történet patriarchális berendezkedéseit, viszont ez a siker azzal is járt, hogy a fehér, heteroszexuális férfi kiszorult mind az intellektuális gondolkodás, mind a szociológiai kutatások peremére. A gazdasági, társadalmi és intellektuális paradigmaváltások (a neoliberalis kapitalista modell elterjedése, a kék galléros munka kiszervezése, a középosztály lecsúszása, a jóléti állam visszaszorulása, a feminista kritika, LMBTQ kritika, posztkolonialista kritika, feketekutatások stb.) azonban éppen a fehér férfi helyzetében okoztak válságokat, amelyek alulreprezentáltságuk és alulkutatottságuk miatt sokáig észrevétlenek maradtak, kitermelve egy radikalizálódó ellenállást a 20. század második felének identitáspolitikájával szemben.

Kalmár ebben a megbicsaklott és válságokkal terhelt időben kulcsfontosságúnak tartja az európai art house mozit, mivel véleménye szerint a

szerzői film tud a krízisek legnagyobb vesztesei felé empátiával közeledni, felfedni az elhallgat(tat)ott frusztrációkat, és bevilágítani a vakfoltokat.

Habár Kalmár jelentős figyelmet szentel elemzései elméleti háttérnek megalapozottságára, nem politikai, ideológiai, szociológia vagy episztemológiai fogalmakon keresztül próbálja értelmezni a válság filmjeit, hanem a válságot igyekszik megérteni a filmek által felvázolt helyzeteken keresztül. Ehhez félre kell tennie saját – beismert – előítéleteit, előfeltevéseit, amire az olvasót is buzdítja. *A válság mozija* hat tematikus fejezeten keresztül kutatja a krízis tüneteit és okait. Ezek olyan társadalmi problémák, mint a visszavonulás (retreat), a feldolgozatlan múlt, az eszképzizmus, a migráció, a jobboldali radikalizálódás és az öregedő férfi frusztrációja.

A bevezető utáni első tematikus fejezet, „A visszavonulás rítusai” filmes utazásokon – visszatéréseken – keresztül értelmezi a válságban vereséget szenvedett és visszavonuló férfi alakját a *Delta* (Mundruczó Kornél, 2008), *A világ nagy és a megváltás a sarkon ólálkodik* (Stephan Komandarev, 2008) és a *Lesülve* (Argyris Papadimitropoulos, 2016) című filmekben. Kalmár nem téveszti szem elől a három különböző film nagyban eltérő maskulinitás-formációinak lokálisan meghatározott voltát, mégis mindhárom filmet tudja a visszavonulás-film (amelyet a visszatérés-film egy alkategóriájaként határoz meg) műfaján belül

értelmezni. Egyfajta regresszív folyamatként interpretálja a filmbeli férfiak utazását, amelyet egy vereség elszenvedése, trauma, csalódás – egyszóval válsághelyzet – indít meg. Amellett érvel, hogy ez a regresszió nemcsak térbelileg értelmezhető (visszatérés nyugatról keletre, a városból a falura), hanem egyrészt temporálisan is – ezek a férfiak a múltba térnek vissza –, másrészt pedig személyiségükben, karakterükben is egy visszafejlődés megy végbe. Nem felállnak az elszenvedett vereség után, hanem megpróbálnak visszatérni, visszabújni a biztonságosnak ítélt marginális közegekbe.

A „Feldolgozatlan múltak” című következő fejezet a válság(ok) európai emlékezetpolitikát átalakító hatásait vizsgálja. Három olyan filmet elemez – *Amen* (Costa-Gavras, 2002), *A dicsőség arcai* (Rachid Bouchareb, 2006), *Hidegháború* (Paweł Pawlikowski, 2018) –, amelyek nagyon eltérő – de hasonlóan problematikus – európai történelmi örökségeket ábrázolnak. Olvasata szerint az *Amen* és *A dicsőség arcai* az Aleida Assmann által „megbánás és büntudat politikája”-ként jellemzett emlékezetpolitika variációi, míg a *Hidegháború* egy új emlékezetpolitikai modellként értelmezhető. Míg az első két film az európai emlékezetpolitika „azért emlékezzünk a múltra, hogy ne ismétlődhessen meg” attitűdjét alkalmazza, addig a *Hidegháború* középpontjában nem a politika vagy a történelem áll, hanem egy lehetetlen szerelem története. Kalmár azonban figyelmeztet arra,

hogy habár Nyugat- és Kelet-Európa politikai szeparációja számos hasonló romantikus történet toposza, a filmben szorosan összekapcsolódik a pár és az őket körülvevő tér és idő. Az emberi (szerelmi) kapcsolat és a politika elválaszthatatlan egymástól, a „se veled, se nélküled” állapot nemcsak a szerelmespárra, de Európára is érvényes, és örökös frusztrációkat okoz. Ezáltal a film Kalmár olvasatában Nyugat- és Kelet-Európa kapcsolatának allegóriája is.

Az „Addikció és eszképzizmus” című fejezetben Kalmár menekülési módok – különböző addikciók – variációit tárja fel, a *Billy Elliot* (Stephen Daldry, 2000), a *T2 Trainspotting* (Danny Boyle, 2016) és a *Tiszta szívvel* (Till Attila, 2016) című filmekben keresztül. A függőséget nem az egyén rossz génjeinek vagy erkölcsi gyengeségének következményeként értelmezi, nem egyéni pszichopatológiaként tekint rá, hanem az egyénen lecsapódó társadalmi és kulturális problémák által kiváltott szorongás tüneteként. Emiatt a függőségfilmekben keresztül lehetővé válik a „normalitás” és az attól eltérő „anomáliák” kulturális értelmezése. A *Billy Elliot*-ot egyfajta ellenpólusnak tekinti, ahol a legnagyobb problémát a krízis hiánya jelenti – még akkor is, ha a film a Nagy-Britanniát sújtó nyolcvanas évekbeli válságokba ágyazza narratíváját –, ahol még lehetséges a menekülés, az eszképzizmus beteljesülése, el lehet jutni a vágyott helyre, állapotba. Ezzel szemben a *T2* és a *Tiszta szívvel* egy

sokkal szkeptikusabb attitűdöt képvisel, utóbbi filmben már annyi is elég a happy endhez, hogy egy fulladástól megmenekülünk.

A következő tematikus fejezet a szó szerinti el-vágyódás, a migráció ábrázolása felé fordul. Kalmár nem szűkíti vizsgálatát a 2015-ös migrációs válságra, hanem már a 2008-as gazdasági világválságtól indítja elemzéseit, amelyekben a Máság ábrázolásának stratégiáira, a Másággal való találkozás episztemológiai és filmes következményeire fókuszál. Ismét három filmet olvas (*Terraferma*, Emanuele Crialesse, 2011; *Morgen*, Marian Crisan, 2010; *Jupiter holdja*, Mundruczó Kornél, 2017), és megállapítja, hogy a vizsgált alkotások kettős szorítás között próbálják filmre vinni az illegális migráció témáját. Kalmár szerint a filmek igyekeznek megfelelni egy humanitárius kötelességnek vagy felelősségnek – hangsúlyozniuk kell az emberi szenvedést a migráns alakjában –, de el kell kerülniük azt, hogy a Másik szenvedése egy „katasztrófaturizmus”-szerű látványossággá váljon. Ennek következtében a filmek kerülnek a magányos bevándorló férfi alakját (nehogy felkeltsék az európai néző szexuális erőszaktól való félelmét), szereplőik viselkedése pedig nem tár fel valódi kulturális különbségeket vagy az európai normáktól való eltéréseket. Így Kalmár szerint a filmek a Máságnak csak egy idealizált verzióját, európai fantáziáját képesek ábrázolni, ennek következtében pedig a krízis narratívája a narratíva krízisévé válik.

A „Jobboldali radikalizmus” című fejezetben Kalmár az európai politikában felfedezhető erőteljes jobbratulódást vizsgálja, a meghaladottnak hitt, „premodern törzsi reflexek” (55) és kirekesztő ideológiák fősodorba való visszaszűrődését próbálja megérteni. Három filmen keresztül vizsgálja a radikalizálódó fehér férfi alakját – *Ez Anglia* (Shane Meadows 2006), *A Hullám* (Dennis Gansel 2008) és a *Július 22.* (Peter Greengrass 2018). Kalmár szerint a filmek válságok és megszorítások által sújtott, radikalizálódó férfialakjai és történeteik eltérő stilisztikai, etikai és politikai megközelítéseket nyújtanak a radikalizálódó új jobboldal értelmezéséhez. A radikalizált férfi alakja mindhárom filmben megragadja és el is borzasztja a nézőt. Az *Ez Anglia* és *A hullám* karaktereinek transzgressziói azonban még ábrázolhatók a filmvászonon, viszont a *Július 22.* készítőinek etikai és társadalmi felelőssége, hogy az áldozatok védelme mellett foglaljanak állás, így a tömeggyilkos csak egy dehumanizáló és elidegenítő perspektívából ábrázolható.

Ahogy az utolsó tematikus fejezet címe is mutatja – „Dühös öreg férfiak” – egy újabb 21. századi válságot vizsgál, az elöregedő társadalmak problémáját, frusztrált, dühös öregembereket ábrázoló filmekben keresztül – *Tirannoszaurusz* (Paddy Considine, 2011), *Én, Daniel Blake* (Ken Loach, 2016) és *A férfi, akit Ovénak hívtak* (Hannes Holm, 2015). Megjegyzni, hogy a téma – csakúgy, mint a válogatott filmek –

meglehetősen friss, a 2010-es években fordult egyre több figyelem az öregedés és az öregedő férfiak felé. A fejezet felvázolja az öregség ábrázolásában megfigyelhető változó trendeket és szociokulturális hátteret. Kalmár értelmezésében mindhárom film krízishelyzetként kezeli az öregséget, és a főszereplők egész generációjukat érintő válsághelyzetek megtestesítőivé is válnak.

Kalmár a kötet konklúziójában is megtartja az előszóból ismert önreflexív hozzáállását. Nem akar úgy tenni, mintha átlátná, értené az Európát és a nyugati civilizációt sújtó válságsorozat minden elemét, okát, tünetét és következményét, és nem is akar jól megfogható, körülhatárolható, végleges „intellektuális” következtetéseket levonni: „Ki hisz ma még a végkövetkeztésekben és konklúziókban, miután annyi nagy meggyőző erővel bíró, nagy elbeszélésnek kellett búcsút mondjunk? Milyen átfogó tanulságokat lehet levonni egy olyan könyv végén, amely a közelmúlt alapvető kulturális változásairól szól, egy átmeneti korszakról, melynek még nem látszik a vége, ahogy az sem, hogy mi jön utána?” (303) Kalmár egy „krízis előtti” szerkesztett kötet, a *Screening Europe* (1992) és egy kortárs klaszszikus, Elsaesser *European Cinema and Continental Philosophy* (2019) című könyvének összehasonlításán keresztül igyekszik felvázolni a lehetséges konklúziókat. Azt is megállapítja, hogy az európai művészfilm

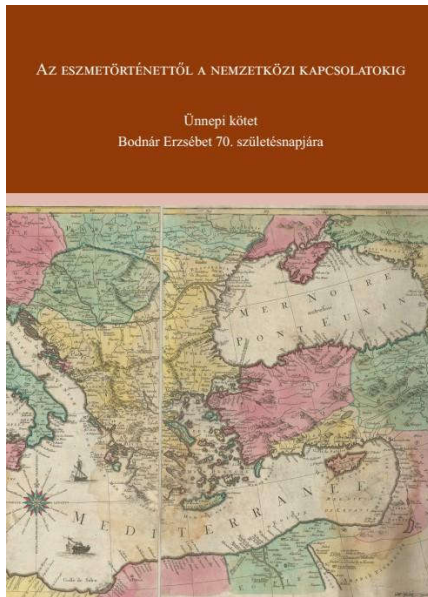
sikerrel tölti be – és veszi át részben a hanyatló politikai újságírástól – azt a társadalmi és kulturális felelősséget, hogy a válság, a változás, az emberi tragédiák hiteles ábrázolója legyen.

A kötetet nemcsak az európai mozi kutatóinak vagy egyetemi hallgatóknak tudom ajánlani, hanem bárkinek, aki szeretné mélyebben megérteni az elmúlt húsz év válsághelyzeteit, saját helyzetét a világban, és készen áll mindezt előfeltevéseitől, berögzült gondolkodási mintáztaitól elszakadva tenni. Ahogy Kalmár a kötet Előszavában elmeséli, igyekezzünk mindannyian összevarni az internetes keresők algoritmusait, hogy a Youtube nekünk ajánlott videóit között megtaláljuk Jordan Petersont és ContraPoints kultúrakritikus videóit, hipermaszkulin erőemberek lelkesítő beszédeit és Yuval Noah Harari izraeli, vegán, meleg történész elemzéseit, vagy az én esetemben például feminista kultúrakritikusok és az amerikai „tradwife” (traditional wife – hagyományos feleség) mozgalom tartalmait is. Ezt a listát pedig mindenki nyugodtan egészítse ki a saját szemléletének ellenpontjaival.

Antalóczy Fanni
filmkutató

Eszterházy Károly Katolikus
Egyetem, Eger

Az eszmetörténettől a nemzetközi kapcsolatokig. Ünnepi kötet
Bodnár Erzsébet 70. születésnapjára
 Demeter Gábor, Schrek Katalin (szerk.)
 Debrecen – Budapest 2023.

A kötet Bodnár Erzsébet kutatói és tanári pályája előtt tiszteleg. S talán ez alkalommal nem indokolatlan az egyetemi karrier tanári elemére helyezni a hangsúlyt, amely általában az ünnepi kötetek műfajában nem annyira szokványos. Ugyanis Bodnár Erzsébet, miközben szakterülete, választott témái nemzetközileg elismert kutatója lett, előbb a KLTE Szláv Filológiai Intézetében, majd a Történelmi Intézetben, később a jogutód intézmény, a Debreceni Egyetem és az ELTE doktori iskoláiban rendkívüli intenzitással, szeretettel és ötletek tárházával vetette bele magát tanítványai képzésébe, és sokat

tett a tudományos pályán történő elindításukért. Kollégái körében is jól ismert volt legendássá vált habitusa, ahogy időt és energiát nem sajnálva foglalkozott a hallgatókkal, s különösen azokkal, akiket mélyebben megérintettek a történelmi stúdiumok. Nem véletlen, hogy a tiszteletkötet is tanítványai kezdeményezésére és áldozatos szerkesztői munkájának köszönhetően jött létre, miközben a tanítványok mellett felvonultatja az ünnepelt pályatársait, szakterülete elismert kutatóit is.

Bár az előbbiekből következik, hogy a kötetnek van egyfajta szakmai-tematikus koherenciája, mégis az abban közölt tanulmányok sokfélék, hiszen tükrözik az ünnepelt érdeklődési területeit. Ezt a sokszínűséget a szerkesztők, igényes és jól átgondolt munkájuk eredményeként, négy tematikus egységbe rendezve tárják az olvasók elé. Az első témakör a 18. századi Oroszországról szól, hiszen Bodnár Erzsébet is első-sorban az orosz történelem kutatója. Nagyon informatív, az egyetemi oktatásban is jól hasznosítható, de a téma iránti érdeklődés felkeltésére is alkalmas tanulmányokat olvashatunk ebben az egységben, persze műfaji változatosságban. Gebei Sándor tollából egy hadtörténelmi összefoglalást kapunk arról, hogy I. Péter cár hogyan próbált tengeri kikötőket szerezni részben a Baltikumban, de még

inkább a Fekete-tengernél a Török Birodalom rovására. A szerző nagyon érdekes részleteket közöl az orosz flottaépítési program megvalósításáról is. I. Péter cár a főszereplője Sashalmi Endre írásának is, amely az orosz gondolkodás és néplélek világába nyújt bepillantást. Ugyanis Péter neveltetése, kalandos élete olyan népi hiedelmeknek és talán tudatosan is terjesztett mendemondáknak adott táptalajt, miszerint a cárt gyermekkorában, más verziókban külföldi tartózkodása idején elcserélték. Péter reformjaival szembeni kritika egy másik hagyományra is rátelepedett, arra, amely a cárban látta az Antikrisztus megtestesülését. Ezt a változatot elsősorban az orosz egyházon belüli óhitűek terjesztették, akik mindenekelőtt a cár egyházfőségét utasították el.

V. Molnár László egy sikeres katonai karrierrel, Pjotr Rumjancev tábornagyéval ismerteti meg a kötet olvasóit, aki a hétéves háborúban ért el katonai sikereket, de hadszervezeti reformokkal, taktikai újításokkal és a hadtudomány művelésével is növelte érdemeit. Később Ukrajna főkormányzója lett, s élvezte II. Katalin cárnő bizalmát is, így az 1768–74. évi orosz–török háborúban is kiűntette magát, és sikereivel jelentősen hozzájárult a kücsük-kajnardzsi békéhez (1774), amely Oroszországot fekete-tengeri nagyhatalommá tette. Újabb főkormányzói tevékenységét követően csak az 1787-ben kitört orosz–török háborúban tért vissza a katonai szolgálathoz, de a

cárnő egykori kegyencével, Patyomkin herceggel kialakult konfliktusa miatt lemondott a rábízott hadsereg irányításáról. Az új cár, I. Pál viszont, habár utólag, de nagy elismeréssel adózott emlékének. Az orosz cárokról szóló írások sorát Dinnyés Patrik folytatja, aki a későbbi I. Sándor fiatalkori éveit mutatja be, hiszen Bodnár Erzsébet maga is lelkes kutatója és kiváló ismerője a cári család belső viszonyainak. A tanulmány a trónörökös és öccse nevelőjének, a svájci Le Harpe-nak tanítványai képességeiről és jelleméről írt jelentését, illetve leveleit mutatja be, de nagy érzékenységgel tárja fel II. Katalin unokájának kapcsolatát az őt támogató nagyanyjával és a hatalomból kiszorított szüleivel. Varga Beáta tanulmánya ismét a déli végekre, a fekete-tengeri régióba vezeti az olvasót, ahol részben Ukrajna, részben pedig a határvédő feladatokat ellátó kozákság története bontakozik ki. A kozákság privilégiumainak, szervezeteinek felszámolása és az általuk ellenőrzött területek megszerzése II. Katalin uralkodása idején együtt haladt a sikeres török háborúkkal, a déli irányú terjeszkedéssel, főként a Krím-félsziget és a Fekete-tenger északi partvidékének elfoglalásával és a határvédelmi feladatok átalakulásával. Végül a kozákság a cári hadsereg értékes, de kiegészítő alakulataként, csökkentett jogokkal és a hatalom által kijelölt szállásterületen integrálódott be a terjeszkedő birodalomba.

A kötet második témaköre a Balkánról és a mediterrán térségről

szóló írásokat foglalja magába. Hiszen a terjeszkedő, nagyhatalommá váló Oroszország érdekszférájában hamarosan Délkelet-Európa is megjelent. Ezt a relációt, és a szerb nemzetépítési és függetlenségi törekvéseket elemzi Bíró László, aki részben a szerbek katonai és diplomáciai lépéseit ismerteti az önállóság felé vezető úton, részben pedig azokat a tervezeteket, amelyek az autonóm Szerbia állam(szervezeti) artikulációjára irányultak. Írása egyben alapos történeti kontextust biztosít a kötet következő fejezetéhez, ugyanis Schrek Katalin és Demeter Gábor közös tanulmánya Adam Czartoryski herceg Balkánra irányuló elképzeléseit mutatja be. A magyar szabadságharc és emigráció külkapcsolatai révén ismert herceg változatos pályáját nagy elmélyültséggel ismertetik a szerzők, s betekintést nyújtanak a lengyel emigráció viszonyaiba, és kiterjedt ügynöki hálózatának működésébe. Az önálló Lengyelországért küzdő, orosz- és osztrákellenes politikát folytató lengyel emigrációnak igazán nagy kihívást jelentett a bonyolult felekezeti, etnikai és politikai viszonyokhoz, illetve a nagyhatalmi erőterhez történő alkalmazkodás. Ezt mutatja Czartoryskinek és munkatársainak számos tervezete, amelyekkel a kis népek összefogását próbálták előmozdítani.

Bodnár Erzsébet élénk érdeklődést mutatott az olasz történelem iránt is, tanítványait is szívesen orientálta ebbe az irányba. Pete László

a közelmúltban megvédett akadémiai doktori értekezésében mutatta be a dél-itáliai brigantaggiót, azt a korántsem köztudott jelenséget, hogy milyen nehézségekbe ütközött a déli tartományok beintegrálása az új, egységes olasz nemzetállamba. A téma nő történeti vonatkozásainak szentelte a kötetbe írt tanulmányát, rendkívül érdekfeszítően ecsetelve, hogy a nők nemcsak áldozatai lettek a banditizmusnak, hanem esetenként, elszenvedett sérelmeik miatt vagy szenvedélyeiket követve, maguk is bandatagokká, olykor vezetőkké váltak, ami mögött persze szintén egyfajta áldozati szerepet kell látnunk. Madarász Imre írásának szintén az országegyesítés időszaka a tárgya. Két különböző időben született regény-interpretáció (De Roberto: *Az alkirályok*, Tomasi: *A Párduc*) összehasonlításával és befogadtörténetével ad érzékletes képet arról, hogy a szicíliai elit miként élte meg a változásokat, és hogyan próbált azokhoz alkalmazkodni.

A következő témakör tanulmányaiból, amelyek a társadalmi változások és a külpolitikai fordulatok kulcsszavai köré szerveződnek, jól követhető, hogy a klasszikus diplomácia eszköztárát hogyan bővítik ki a modern nyilvánosságban és a társadalomban megjelenő új elemek és jelenségek. Váradi Katalin a pétervári osztrák–magyar nagykövet, Ferdinand von Langenau báró jelentéseiben és a sajtón keresztül ad áttekintést az orosz–osztrák, illetve az orosz–német kapcsolatok egy fontos időszakáról (1871–1879), amely tele

van együttműködési megállapodásokkal és persze konfliktusokkal is. A bemutatott forrás, amelyből kiderül, hogy Langenau régi vágású diplomataként is megértette a sajtó jelentőségét, és érzékelte a változásokat, jól árnyalja az ismert diplomáciatörténeti narratívát. Hamisítatlan diplomáciatörténeti elemzés Majoros István írása, amelyben a francia flotta 1891. júliusi kronstadti látogatását és annak kontextusait mutatja be. Azt a fontos mozzanatot, amikor az orosz külpolitikában elindul egy orientációváltás, vagyis német és osztrák–magyar kapcsolataikat kezdi felváltani a franciával, később pedig az angollal. A sajtó ebben a tanulmányban is fontos szerephez jut.

A kötet eszmetörténeti vonulatát erősíti Filippov Szergej írása a narodnyik mozgalmon belüli belső viták és elágazások pontos elemzésével, bemutatva annak a csoportnak a formálódását és szervezeti tevékenységét, amely a terrorban látta a politikai küzdelem leghatékonyabb eszközét, amellyel megbénítható az államgépezet, s kirobbantható egy felkelés is. Ezek az utóbbi, harcos módszerek vonzóbbnak tűntek, mint a parasztok körében végzett hiábavaló agitáció. Lakatos Judit tanulmánya az alkotmányosság bevezetésére tett kísérletek ismertetésével azt az izgalmas kérdést járja körül, hogy reformálható volt-e a monolit politikai struktúrájú, hatalmas cári birodalom? Az 1905–1907-es válság idején lépésről-lépésre mutatja be azokat a vitákat, döntési folyamatokat, ame-

lyek a képviselői intézmények kialakításához vezettek. A szerző az alkotmány, alkotmányosság és jogállamiság fogalmainak pontosításával igyekszik az elért eredményeket értékelni, az így kialakult politikai struktúrát meghatározni. Maga is hangsúlyozza Sz. J. Vitte pénzügyminiszter, majd miniszterelnök szerepét az új intézmények és hatásköreik kialakításában, Bebesi György viszont egész pályáját áttekinti, s méltatja a vasutak fejlesztése terén elért eredményeit. Különösen az utóbbi tanulmány igyekszik a méltatlanul alulértékelt Vittét, annak visszaemlékezései felhasználásával, a reformerként elhíresült P. A. Szotlipin árnyékából kiemelni.

Bodnár Erzsébet tanítványainak érdeklődése az Európán túli világra is kiterjednek. Kovács Márta az indiai szubkontinens viszonyait vizsgálja, és sajtócikkek, illetve útbeszámolók alapján rekonstruálja a brit trónörökös 1875–1876. évi látogatását. Az egzotikus világ számos aspektusa érdeklődésre tart igényt, de a szerző a helyi vadászati szokások társadalmi érintkezésben és a diplomáciában betöltött szerepével ismergeti meg olvasóit, rendkívül sok érdekes mozzanatra hívva fel a figyelmet. Tanulmánya már átvezet a kötet negyedik tematikus egységéhez, amelyet Szabó-Zsoldos Gábor folytat, aki két modern háború, a búr–angol és az orosz–japán magyarországi sajtóvisszhangját elemzi. Nemcsak a két, időben közeli eseménysor összevetése bír jelentős relevanciával, ha-

nem az is, ahogy a hazai közvélemény saját értékítéletén, kulturális mintázatain keresztül szemléli a térben távoli eseményeket, és használja fel politikai célokra vagy identitások formálására. Lévai Csaba az amerikai történelem kiváló hazai művelője egy különös emlékeztetőtörténeti mozzanatot választott tanulmánya témájaként, Kossuth 1852. április 17-i látogatását Washington sírjánál. Írása nemcsak a látogatás körülményeit, Kossuth külpolitikai céljait és egyesült államokbeli útjának kontextusait világítja meg, hanem a visszaemlékező Kossuth kései értelmezését is rekonstruálja, amikor is összevetette az amerikai és a magyar szabadságküzdelmeket. A geopolitikai, gazdasági, hadászati és diplomáciai feltételek összehasonlítása mellett talán a társadalmpolitikai elem utal leginkább Kossuth gondolkodására, annak kiemelése, hogy míg a magyarok első lépése a jobbágyfelszabadítás volt, a függetlenné váló államokban viszont nem törölték el a rabszolgaságot.

Bodnár Erzsébet tanszéki kollégái is helyet kaptak az ünnepi kötetben. Lévai Csabán kívül Barta Róbert is, aki C. A. Macartney egyik,

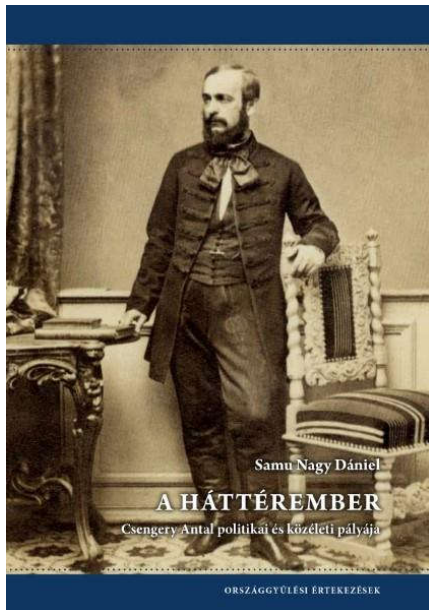
Ruténiáról szóló 1936-os előadását közli, igazolva azt, hogy a brit történész és külügyi szakértő mennyire jártas volt és milyen tisztán látta a kelet-közép-európai térség történelmét, etnikai és felekezeti viszonyait. Prepuk Anikó pedig elmélyült elemzést nyújt a zsidóság történetéhez kapcsolódó forráskiadásokról és kutatási eredményekről. A fontos orientációs irányokat kijelölő írás különösen a felekezeti történetírás eredményeire hívja fel a figyelmet, illetve a megújuló társadalomtörténet és a zsidóságtörténet kapcsolódási pontjaira. Az ünnepi kötet változatos és színvonalas írásai hűen reprezentálják Bodnár Erzsébet kutatói érdeklődését és nagyon intenzív téma-vezetői aktivitását. Nemcsak a szűk szakmai közönség számára biztosítanak tájékozódást, hanem a történelem, az érintett témák iránt érdeklődő szélesebb olvasóközönségnek is igazi élményt nyújtanak.

Miru György
történész
Debreceni Egyetem

A háttérember. Csengery Antal politikai és közéleti pályája

Samu Nagy Dániel:

Budapest: Országház Könyvkiadó, Országgyűlési értekezések, 2022.

Csengery Antal egy azon 19. századi magyar politikusok közül, aki talán még ismert, ám valószínűleg kevesen tudnának konkrétumokat kapcsolni a nevéhez. Habár a maga korában befolyásos és tekintélyes személyiség volt, az utókor – a szóban forgó kötet szerzője szerint méltatlanul – elfeledte őt. Samu Nagy Dániel, az Országgyűlés Hivatala Közggyűjteményi és Közművelődési Igazgatóságának munkatársa ennek a másodvonalba szorult, mégis rendkívül széles érdeklődési körrel bíró aktornak a teljes körű életrajzát írta meg e monográfiában, amiben az igen kedvező forrásadottságok is a

segítségére voltak. Szerencsére rengeteg levél, újságcikk, országgyűlési irat és egyéb más forrás maradt fenn, melyek segítségével részletes képet kaphatunk Csengeryről mint politikusról és mint magánemberről.

Az 1822-ben Nagyváradon született Csengery Antal jelen volt a 19. századi magyar történet több sorsfordító eseményénél, a politika és a közélet számos területén hagyta ott kézjegyét. Szülővárosában, majd Debrecenben végezte jogi tanulmányait. Liberális szellemiségű, jogvégzett ifjúként indult a karrierje az 1840-es évek közepén; megismerkedhetett mind a vármegyei, mind az országgyűlési élettel, többek között Beöthy Ödön is támogatta a pályakezdését. Hamar kilépett az országos politika és közélet színterére, amiben szerepe volt annak is, hogy kapcsolatba került számos fiatal gondolkodóval (Eötvös József, Trefort Ágoston stb.).

Samu Nagy Dániel művelt, tájékozott, ugyanakkor néha rideg és kioktató viselkedésű emberként ábrázolja Csengeryt, aki gyorsan haladt előre a pályáján. Politikusként, újságíróként és lapszerkesztőként egyaránt nevet szerzett magának, széles ismeretségi kört alakított ki, s lassan a tudományos élet világában is mind jelentősebb pozíciókra tett szert. 1848–49 folyamán kezdetben az ellenzékkal tartott, de a szabadságharc

erőinek fogytával egyre inkább a Békepárt törekvéseit érezte közel magához. Az elnyomatás idején is igyekezett ébren tartani a reformgondolkodást: újságcikkek megjelentetésével, tanári munkával, lapszerkesztéssel, írói kör kialakításával találta meg a közszellem megmentésének és eszméi hirdetésének lehetőségét.

Az 1850-es évek végétől egyre tevékenyebben kapcsolódott be az éledező közéletbe, Deák Ferenc körének egyik „szürke eminenciásává” vált. Szűkre szabott életének és politikai pályájának talán legfontosabb időszakát a kiegyezés körüli esztendőik jelentették. Szerepe volt a delegációk intézményének kialakításában, a horvát kiegyezés tető alá hozásában, illetve a polgári iskola meghonosításában. Az 1869 és 1872 közötti néhány évben volt karrierje csúcson, majd a Szabadelvű Párt megszűlésében végzett munkáját követően – részben betegségei miatt is – fokozatosan visszavonult. Habár fiatalon Pest-Budára költözött, s a jogvégzett köznemesek egy részétől eltérően az országos politizálás, illetve közélet területén találta meg a számításait, a szülőföldjétől sem szakadt el teljesen, hiszen például 1861-ben a bihari választókerület képviselője volt.

A szerző koncepciója szerint Csengery – viszonylagos háttérbe húzódása ellenére is – tevékeny és jelentős hatással bíró személyiség volt, aki többféle terepen is otthonosan mozgott: publikált, törvényjavaslatokat dolgozott ki, a Magyar Tudományos Akadémia levelező

tagja, majd alelnöke volt, és számos egyesületben (Magyar Gazdasági Egyesület, Kisfaludy Társaság stb.) is aktív szerepet játszott. Az utókor azonban érdemei dacára hamar elfeledte őt, a következő nemzedékek emlékezetpolitikája csupán a második vonalba sorolta személyét.

Samu Nagy Dániel a források segítségével meggyőzően bizonyítja, hogy Csengery Antal háttéremberi mivolta ellenére is maradandó érdemeket szerzett a nemzetépítés, illetve a parlamentarizmus hazai megteremtése terén, azaz azt mondhatjuk, hogy Csengery munkásságának ismerete nélkül talán nehezebben érthető meg a magyar történelem számos eseménye is. A kiadványból egy olyan politikus arcképe rajzolódik ki, aki pályája minden időszakában a nemzet felemelkedését és megerősödését igyekezett szolgálni, még ha nem is töltött be mindig jelentős tisztséget. Nem utolsósorban az is fontos hozadéka a kötetnek, hogy ráirányítja a figyelmet a másodvonalbeli korszereplőkre, illetve a munkásságuk feltárásának hasznosságára, hiszen a „szürke eminenciások” nem ritkán ugyanolyan jelentős történelemalakító munkát végeztek, mint a „nagy emberek”, még ha tevékenységük nem is mindig volt mindenki számára ismert.

Az első pillantásra terjedelmesnek tűnő monográfia szövege könnyen olvasható, ami részben annak is köszönhető, hogy a szerző nem csupán politikai életrajzot készített, hanem Csengery magánéletéről, kap-

csolati hálójáról, illetve eszmevilágáról is számos érdekességet osztott meg az olvasóval. A kötet végén terjedelmes bibliográfia található; Samu Nagy Dániel a teljességre törekedve igyekezett feldolgozni minden vonatkozó forrást, így a későbbi esetleges kutatások vélhetően már csak apróbb adalékokkal fogják tudni kiegészíteni az itt megrajzolt képet. A szöveget 61 fekete-fehér kép gazdagítja, illetve névmutató is segíti az olvasót a kiadványban való

tájékozódásban. A fentebb bemutatott kötetet bátran ajánlhatjuk mindenkinek, aki érdeklődik a 19. századi magyar történelem, illetve a korabeli aktorok munkássága iránt.

Bodnár Krisztián

történész, levéltáros,

Magyar Nemzeti Levéltár

Borsod-Abaúj-Zemplén Vármegyei

Levéltára Sátoraljaújhelyi

Fióklevéltár

E számunk szerzői és elérhetőségeik

Antalóczy Fanni	filmkutató, egyetemi adjunktus, Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi és Művészeti Kar, Anglisztika és Amerikanisztika Tanszék, antaloczy.fanni@uni-eszterhazy.hu
Ifj. Barta János	történész, professzor emeritus, Debreceni Egyetem, BTK, bartaj940@gmail.com
Bodnár Krisztián	történész, levéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Vármegyei Levéltára Sátoraljaujhelyi Fiókleveletár, bodnarkr@gmail.com
Fekete István	mérnök-tanár, élelmiszer-technológus, egyetemi tanársegéd, Agrár Múzeum szakmai vezető, Debreceni Egyetem Mezőgazdaság-, Élelmiszertudományi és Környezetgazdálkodási Kar, feketei@agr.unideb.hu
Gaál Botond	teológus, ny. egyetemi tanár, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, bgaal@drk.hu
Jakab Andrea	filozófus, PhD-hallgató, Debreceni Egyetem – BTK, jakab.andrea0514@gmail.com
Kalmár György	filmkutató, kultúrakutató, habilitált egyetemi docens, Debreceni Egyetem, BTK, kalmar.gyorgy@arts.unideb.hu
Kiss Ádám László	irodalomtörténész, PhD-hallgató, Debreceni Egyetem k.adam.laszlo@gmail.com
Mikoly-Hetei Adrienn	néderlandista, egyetemi tanársegéd, Debreceni Egyetem, BTK, mikoly-hetei.adrienn@arts.unideb.hu
Miru György	történész, egyetemi docens, Debreceni Egyetem, BTK, miru.gyorgy@arts.unideb.hu
Nyul Gábor	matematikus, egyetemi docens, Debreceni Egyetem TTK, gnyul@science.unideb.hu
Oscar García Miranda	biológus szakos MSc-hallgató, Debreceni Egyetem, TTK, oscar.garcia.miranda@outlook.com
Papp Rita	történész, levéltáros, Görögkatolikus Püspöki Levéltár, papp.ritu@gmail.com
Seprényi Kinga	magyar nyelv és irodalom – történelem szakos tanár Medgyessy Ferenc Gimnázium, Művészeti Szakgimnázium és Technikum, Debrecen – seprenyikinga@gmail.com
Stündl László	agrármérnök, egyetemi tanár, Debreceni Egyetem Mezőgazdaság-, Élelmiszertudományi és Környezetgazdálkodási Kar, stundl@agr.unideb.hu
Szobonya Dóra	kutató biológus, Debreceni Egyetem, TTK, szdori0308@gmail.com

THE DEBRECEN REVIEW

SCIENCE AND CULTURE

Quarterly of the Scientific Communities of Debrecen and the Region

VOL. XXXI. NO.4

NEW ISSUE

2023. IV

Contents

THE PAST AND PRESENT OF TEACHING AGRICULTURE IN DEBRECEN

- János Barta, Jr*: The Specific Features of Traditional Farming in Debrecen 361
István Fekete: Episodes from the 155 Years of Tertiary Agricultural Education in Debrecen 373
László Stündl: The Present and Future of Teaching Agriculture in Debrecen 384

BOLYAI 200

- Botond Gáál*: “I Have Created a New, and Different, World out of Nothing”
What did János Bolyai mean 200 years ago? 390
Gábor Nyul: About the Bolyais on the 200th Anniversary of the Letter from Temesvár 400

STUDIES

- György Kalmár*: The Representation of Elderly Men in European Art Cinema and
I, Daniel Blake 412
Rita Papp: Accidents and Recompense in Debrecen between 1693 and 1715 426
Kinga Seprényi: Environment Protection and Culture through Children’s Eyes 436

NEWS FROM THE ACADEMIA

- Oscar Garcia Miranda and Dóra Szobonya*: The 2023 Conference Organized by the
International Students’ Union of the Faculty of Science and Technology
at the University of Debrecen 453
Adrienn Mikoly-Hetei: A National Conference of Hungarian Scholars in Dutch Studies at the
University of Debrecen 457
Ádám László Kiss: Un Siècle de Dialogues – A Dialogue of a Century:
The Centenary Conference of the French Department at the University of Debrecen,
31 August – 1 September 2023 459

BOOK REVIEWS

- Gergely Angyalosi and Tamás Valastyán (eds.): Between Faculties: Scholarship,
knowledge, and application (*Andrea Jakab*) 464
György Kalmár: The Cinema of Crisis: European Art Cinema in the 21st Century
(*Fanni Antalóczy*) 469
Gábor Demeter and Katalin Schrek (eds.): From the History of Ideas to International
Relations: Celebrating Erzsébet Bodnár’s 70th birthday (*György Miru*) 475
Dániel Samu-Nagy: The Man in the Background: Antal Csengery’s career
in political and public life (*Krisztián Bodnár*) 480
Authors of this Issue 483
Contents 484
Contents of THE DEBRECEN REVIEW Vol. XXXI (2023) 485

A Debreceni Szemle XXXI évfolyamának tartalomjegyzéke (2023)

TANULMÁNYOK

<i>Gáborjáni Szabó Botond: Kazinczy és a Debreceni Grammatika – a mű és vitatott részletei.....</i>	3
<i>Rác Zoltán: Letisztult attrakcionizmus</i>	33
<i>Túri Zoltán – Bánóczki Krisztina – Csorba Péter: A földhasználat változása Debrecen környéki kisvárosok peremi övezetében</i>	43
<i>D. Molnár István: Debreceni diák, újságíró, elfelejtett (?) költő: Zempléni Árpád (1865–1919)</i>	111
<i>Molnár-Tamus Viktória: Szabó Magda és a római szépségápolás</i>	127
<i>Vida Viktória – Madai Hajnalka: Hajdú-Bihar megye demográfiai helyzete a 222-es népszámlálási adatok alapján</i>	138
<i>Orbán Melinda: Adalékok a kárpátaljai kórházi ellátórendszer tevékenységéhez a második világháború éveitől</i>	148
<i>T. Kiss Tamás: A hazai távoktatás megszületéséről és intézményesüléséről ...</i>	159
<i>Nádasi Levente – Szendrey Orsolya: Megelőzhetjük a bankrohamokat! A 2022. évi közgazdasági Nobel-éremdíjasok eredményeinek bemutatása</i>	176
<i>Kalmár György: Az idős férfiak ábrázolása az európai szerzői filmben, és az <i>Én, Daniel Blake</i></i>	412
<i>Papp Rita: Balesetek, kártérítések Debrecenben 1693 és 1715 között.....</i>	426
<i>Seprényi Kinga: Természetvédelem és kultúra a gyermekszemek tükrében</i>	436

A TUDOMÁNYOS ÉLET HÍREI

<i>Oscar García Miranda - Szobonya Dóra: A Debreceni Egyetem Természet-tudományi és Technológiai Kar Nemzetközi Hallgatói Önkormányzatának (ISU) 2023. évi konferenciája.....</i>	453
<i>Mikoly-Hetei Adrienn: Magyar Néderlandisták Országos Konferenciája a Debreceni Egyetemen</i>	457
<i>Kiss Ádám László: Un siècle de dialogues – Egy évszázadnyi párbeszéd A Debreceni Egyetem Francia Tanszékének centenáriumi konferenciája 2023. augusztus 31.-szeptember 1.</i>	459

DEBRECEN JELENÉBŐL

<i>Tarnóczy Tamás Bence – Bauerné Gáthy Andrea: Megéri több lábon állni? – Debrecen gazdasági teljesítményének és gazdaság szerkezeti koncentrációjának elemzése</i>	243
--	-----

<i>Hancz Gabriella: A debreceni CATL akkumulátorgyár vízgazdálkodása szakmai szemmel</i>	256
--	-----

DEBRECEN MÚLTJÁBÓL

<i>Dezső Kinga Julianna: A debreceni nagyerdei–egyetemi egyházközség kezdeti évei</i>	59
<i>Fogarassy Zoltán: Csokonai-hagyomány a Dóczy református leánynevelő intézetben –Tili néni és a Lilla-teák</i>	72
<i>Kálnási Árpád: A debreceni cívis parasztcsalád</i>	186
<i>Nyul Imre: A Perczel-család és Debrecen</i>	192
<i>Nyul Imre: Cserép Sándor klinikai látszerész, feltaláló</i>	267
<i>Harangi Attila: A Kossuth utca 15. sz. ház és Kontsek Géza kereskedésének története</i>	276
<i>Szabó Attila: 300 éve született Wespri István</i>	296
<i>Fazekas Rózsa: Károlyi György kapcsolódása Debrecenhez és a bihari térséghez</i>	320

A TUDOMÁNYOS ÉLET HÍREI

<i>Szekanecz Zoltán: A reumatológiai kutatás LEGO kockái</i>	78
<i>Virágh Ágnes: Az ELKH–DE „Középkori Magyarország és Közép-Európa Hadtörténete Kutatócsoport” 2022. december 15-i műhelykonferenciája</i> ..	87
<i>Páles Zsolt – Hodossy Takács Előd – Magyar Éva: Beszámoló az MTA Debreceni Területi Bizottsága 2022. évi munkájáról</i>	211

INTERJÚ

Ami nem kavar fel, az nyomot sem hagy. D. Rác István beszélgetése Szabó K. Istvánnal, a Csokonai Színház új művészeti vezetőjével	332
---	-----

A DEBRECENI AGRÁRTUDOMÁNY MÚLTJA ÉS JELENE

<i>Ifj. Barta János: A hagyományos gazdálkodás sajátosságai Debrecenben</i>	361
<i>Fekete István: Mozzanatok a debreceni agrár-felsőoktatás 155 évéből</i>	373
<i>Stündl László: A debreceni agrárképzés jelene és jövője</i>	384

BOLYAI 200

<i>Gaál Botond: „A Semmiből Egy Új, Más Világot Teremtettem” Hogyan értette ezt Bolyai János 200 évvel ezelőtt?</i>	390
<i>Nyul Gábor: A Bolyaiakról a temesvári levél 200. évfordulója kapcsán</i>	400

KÖNYVSZEMLE

Et in Arcadia Ego. A város és a debreceni polgárok (Szerk. Tankó Attila) (<i>íff. Barta János</i>).....	91
Harangi Attila, Löki Viktor: Debreceni cívisházak és lakóik nyomában (<i>Nyul Imre</i>)	97
Gaál Botond: A keresztyén tanítás rendszere – A református dogmatika történeti és elméleti alapvonalai (<i>Nagy Gábor</i>).....	99
A holland nyelvű irodalom története (<i>Kovács Abigail</i>)	102
„Nézd a’ magyart!”: Tanulmányok Kazinczy Ferenc Tübingi pályaművéről, szerk. Kiss Margit (<i>Béres Norbert</i>)	223
Kollár Árpád, Lakner Lajos és Grela Alexandra és Kónya Ábel: Az én Debrecenem. (<i>Seprényi Kinga</i>)	229
Bozzay Réka: Intézménytörténeti kapcsolatok. Debrecen és Hollandia (<i>Szentmiklósi Gergő</i>)	234
Bevezető (<i>Udvardy Antal</i>)	339
Nyul Imre: A debreceni Csigekert és Köntöskert (<i>Papp József</i>)	340
Árvai Tünde, Löki Viktor, Szőlősi Zsombor, Vadász Márton, Vígh Levente, Vona Zoltán: Néhány korty Debrecen (<i>Udvardy Antal</i>).....	343
Horog Máté: Debreceni diák dalos- és anekdotakönyv (<i>Seprényi Kinga</i>).....	347
Löki Viktor és Szőlősi Zsombor: 24 emelet, 24 történet (<i>Nyul Imre</i>)	350
Grela Alexandra: Az én Debrecenem, foglalkoztatókönyv (<i>Seprényi Kinga</i>)..	353
Angyalosi Gergely, Valastyán Tamás (szerk.): Fakultások közt. Tudomány, tudás, alkalmazás (<i>Jakab Andrea</i>)	464
Kalmár György: A válság mozija: A 21. századi európai rendezői film. (<i>Antalóczy Fanni</i>)	469
Demeter Gábor, Schrek Katalin (szerk.): Az eszmetörténettől a nemzetközi kap- csolatokig. Ünnepi kötet Bodnár Erzsébet 70. születésnapjára. (<i>Miru György</i>).....	475
Samu Nagy Dániel: A háttérember. Csengery Antal politikai és közéleti pályája (<i>Bodnár Krisztián</i>)	480
<i>E számunk szerzői</i>	107
<i>E számunk szerzői</i>	239
<i>E számunk szerzői</i>	357
<i>E számunk szerzői</i>	483
<i>Contents</i>	108
<i>Contents</i>	240
<i>Contents</i>	357
<i>Contents</i>	484